

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**CEZAYİR MİLLÎ ŞAİRİ MUFDÎ ZEKERİYYÂ VE
İLYÂZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİ**

FURKAN YAĞCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. MUHAMMET TASA**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Furkan YAĞCI		
	Numarası	20810601056		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Cezayir Millî Şairi Muftî Zekeriyâ ve İlyâzetü'l-Cezâir Adlı Eseri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Furkan YAĞCI

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Furkan YAĞCI		
	Numarası	20810601056		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA		
	Tezin Adı	Cezayir Millî Şairi Mufdî Zekerıyyâ ve İlyâzetu'l-Cezâir Adlı Eseri		

Cezayir edebiyatının önemli bir figürü olan Mufdî Zekerıyyâ, millî şair olmasının yanı sıra modern dönemde klasik Arap şiirini temsil etmesiyle öne çıkmaktadır. Şiirlerinde geleneğe bağlı kalarak, yaşadığı dönemin fikir ve düşüncelerini yansıtmıştır. Eserleri yalnızca Cezayir ile sınırlı kalmamış, Kuzey Afrika başta olmak üzere tüm İslam dünyasını etkilemiştir.

Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatı ve millî şair kimliği üzerine çalışmalar bulunsa da bugüne kadar herhangi bir eseri derinlemesine incelenerek edebî tarzının özellikleri ve estetik anlayışı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Mufdî Zekerıyyâ'nın edebî kişiliğinin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarının etkisiyle nasıl şekillendiğini ve onun düşünce ve sanat anlayışını en belirgin şekilde yansıtan İlyâzetu'l-Cezâir adlı eserinin muhtevası ile şekil ve üslup özelliklerini incelemektir.

Bu doğrultuda şairin edebî kişiliğini yansıtan temel bir eser olarak İlyâzetu'l-Cezâir ve ulaşılabılır diğer tüm eserleri doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında, şairin İlyâzetu'l-Cezâir'i kendi sesinden okuduğu kayıtların çözümlemeleri ile muhteva tablosu ve grafiği, nitel verilerin nicelleştirilmesi ve sayısal analizlerinin yapılmasıyla oluşturulmuştur.

İlyâzetu'l-Cezâir'de sonunda "lâzime" (nakarat) adı verilen tekrarların yer aldığı 100 kıtânın vezinli ve kâfiyeli olması, klasik Arap şiiri formlarından esinlenilerek yenilikçi bir yaklaşım sergilendiğini gösteren bulgulardandır. Eserin nazım biçiminin Mufdî Zekerıyyâ tarafından oluşturulmuş yeni bir tür olarak kabul edilebileceği çalışmanın sonuçlarından biridir.

Mufdî Zekerıyyâ'nın sanat anlayışını en iyi şekilde yansıtan İlyâzetu'l-Cezâir adlı eserinin incelenmesiyle şairin edebî tarzı ve estetik anlayışı üzerine yapılacak bir değerlendirme, Cezayir edebiyatının daha iyi tanınmasını sağlayacağı gibi modern dönemde klasik Arap şiirine dair yenilikçi yaklaşımların keşfedilmesine de olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Cezayir Edebiyatı, Mufdî Zekerıyyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, Cezayir Devrimi

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Furkan YAĞCI		
	Student Number	20810601056		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Title of the Thesis/Dissertation	The Algerian National Poet Moufdi Zakaria and Its Poet Named The Algerian Ilyad			

Moufdi Zakaria, an important figure of Algerian literature, stands out with his representation of classical Arabic poetry in the modern period as well as being a national poet. In his poems, he reflected the ideas and thoughts of the period he lived in, adhering to tradition. His works were not only limited to Algeria, but also influenced the whole Islamic world, especially North Africa.

Although there are studies on Moufdi Zakaria's life and his identity as a national poet, no work of his has been analysed in depth and no detailed evaluation has been made about the characteristics of his literary style and aesthetic understanding.

The main purpose of this study is to examine how Moufdi Zakaria's literary personality was shaped under the influence of the political, social, and cultural conditions of his time and to analyse the content, form, and style of his work Algerian Ilyad, which most clearly reflects his thought and artistic understanding.

In this direction, Algerian Ilyad as a basic work reflecting the poet's literary personality and all his other accessible works were analysed by document analysis method. Within the scope of the study, the analysis of the recordings of the poet's recitation of Algerian Ilyad in his own voice and the table and graph of its content were created by quantifying and numerical analysis of qualitative data.

The fact that the 100 stanzas in Algerian Ilyad, which include repetitions called "lāzime" at the end, are in meter and rhyme is one of the findings that show an innovative approach inspired by the forms of classical Arabic poetry. One of the results of the study is that the verse form of the work can be accepted as a new genre created by Moufdi Zakaria.

An evaluation of Moufdi Zakaria's literary style and aesthetics by analysing his work Algerian Ilyad, which best reflects his artistic approach, will not only provide a better understanding of Algerian literature, but will also enable the discovery of innovative approaches to classical Arabic poetry in the modern period.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Algerian Literature, Moufdi Zakaria, Algerian Ilyad, Algerian Revolution

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	viii
TRANSKRİPSİYON	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	13
ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ	13
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	15
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	15
3. Araştırmanın Kapsamı	16
4. Araştırmanın Yöntemi	17
5. Araştırmanın Kaynakları.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM MUFDÎ ZEKERİYYÂ'NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE İLYÂZETU'LCEZÂİR ADLI ESERİ

1. Mufdî Zekerıyyâ'nın Hayatı	23
1.1. İsmi ve Ailesi	23
1.2. Sosyal Çevresi	24
1.3. Eğitim Hayatı.....	26
1.4. Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri	26
1.5. Mufdî Zekerıyyâ'nın Vefatı.....	29
1.6. Türk Kamuoyunda Mufdî Zekerıyyâ.....	30
2. Mufdî Zekerıyyâ'nın Edebî Kişiliği	30
2.1. Mufdî Zekerıyyâ'nın Şiir Anlayışı	33
2.2. Mufdî Zekerıyyâ'nın Şiirlerinde Tema.....	35
2.3. Mufdî Zekerıyyâ'nın Eserleri	38
2.3.1. Şiir Eserleri	38
2.3.2. Nesir Eserleri	39
3. İlyâzetu'l-Cezâir	41
3.1. Telif Süreci	41
3.2. İsimlendirilmesi	43
3.3. Lâzime (Nakarat)	45
3.4. Eserin Ses Kaydının İncelenmesi	46

İKİNCİ BÖLÜM

İLYÂZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1. Tasvir	54
1.1. Cezayir Tasviri.....	56
1.2. Şehir Tasviri.....	59
1.3. Dağ Tasviri	61
2. Genel Cezayir Tarihi	63

2.1. Fenikeliler Dönemi (M.Ö. 1200-147).....	64
2.2. Romalılar Dönemi (M.Ö.146-M.S.430)	69
2.3. İslam Fetihleri Dönemi (643-779).....	74
2.4. Bağımsız Devletler Dönemi (779-1513).....	77
2.5. İspanyollar Dönemi (1505-1513).....	81
2.6. Osmanlılar Dönemi (1518-1830).....	82
2.7. Fransızlar Dönemi (1830-1962).....	84
3. Sömürgeye Meydan Okuma ve Direniş	88
4. Sosyal ve Siyasî Eleştiriler.....	98
5. Kuzey Afrika Birliğı	104
6. Vatan Sevgisi	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLYAZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİN ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

1. Şekil Özellikleri.....	113
1.1. Kaside Yapısı.....	113
1.2. Vezin.....	115
1.3. Kâfiye	116
2. Üslup Özellikleri	119
2.1. Beyân Anlatım Üslupları	119
2.1.1. Teşbih	119
2.1.2. Mecâz.....	122
2.1.3. İsti'âre	124
2.1.4. Kinâye.....	126
2.2. Bedî' Sanatları	127
2.2.1. İktibâs	128
2.2.2. Cinâs	129
2.2.3. Tıbâk	130
2.2.4. Murâ'atu'n-Nazîr	131
2.2.5. Taşrî'	132
2.2.6. Mübalağa	133
2.2.7. Te'kîdu'z-Zemm Bimâ Yuşbihu'l-Medh.....	134
2.2.8. Reddu'l-'Acz 'Ala's-Şadr.....	135
2.2.9. Tevriye.....	136
SONUÇ	137
KAYNAKÇA.....	139
EK-1	149
EK-2	150
EK-3	151
EK-4	155

ÖN SÖZ

Bu araştırmanın ortaya çıkışı, Cezayir’de beş yıl önce tesadüfen katıldığım bir programa dayanmaktadır. Program açılışında Cezayir Millî Marşı *Ƙasemen* okunmuştu. Marşın bir mısrasında Fransa kelimesinin geçmesi beni oldukça şaşırtmıştı. Programın ardından *Ƙasemen* Marşı’nı araştırmaya başladım. Bu süreçte marşın müellifi ve yazım süreci hakkında daha fazla bilgi edinme düşüncesi bende oluştu.

Mufdî Zekeriyâ, 20. yüzyılda İslam Dünyası’nda gerçekleşmiş siyasî ve toplumsal olayların en önemlilerinden biri olan Cezayir Devrimi’nin şairidir. Fikirleri ve eserleri Cezayir ile sınırlı kalmamış, Kuzey Afrika coğrafyası başta olmak üzere tüm İslam dünyasını etkilemiştir. Mufdî Zekeriyâ, sömürgeci güçlere karşı yazım dünyasında vermiş olduğu mücadeleyle öne çıkmıştır. Yazdığı şiirlerle dönemin siyasî, sosyolojik ve psikolojik şartlarını başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, vefatından beş yıl önce kaleme aldığı *İlyâzetu’l-Cezâir* adlı eserini, devrimin 10. yıl dönümü ile Cezayir, Mediyye ve Milyâna şehirlerinin 1000. kuruluş yılına denk gelen 1972 senesini kutlamak amacıyla yazmıştır. 1001 beyitten oluşan bu şiir divanı, şairin Cezayir’e son armağanı olmuştur.

İlyâzetu’l-Cezâir’de destansı anlatım tarzını korumaya yönelik bitimsiz bir çaba ve Cezayir toplumuna didaktik faydalar sağlama amacı iki önemli izlek olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, Fransa’nın tüm dünyada bir propaganda aracı olarak kullandığı insan hakları ve özgürlük kavramlarını Cezayir’deki tarihsel gerçekliğin ışığında ele almış, devrime dair bize uzak kalan ve sıra dışılığını gizlemiş olan şeyleri gün yüzüne çıkartmıştır. Bunu yaparken de içi boşaltılmış, çarpıtılmış kelimeler galerisinden değil doğrudan yaşanmış olaylardan ve gerçeklerden ilham almıştır.

Mufdî Zekeriyâ’nın edebî kişiliğini ortaya koymak ve şairin yayımlanan son eseri olan *İlyâzetu’l-Cezâir*’in muhteva, şekil ve üslup özelliklerini incelemek amacıyla bu araştırma yapılmıştır.

Bu alışma, Osmanlı dönemi Arap şiiriyle ilgili kıymetli çalışmalar yapan, kendini içine adanmış araştırmacıların çalışmaları sayesinde ortaya çıkmıştır. Hepsi benim hocalarım olan o isimlere derin bir minnet duymaktayım.

Tüm bu çalışma sürecinde yapıcı eleştirileri ve teşvikleriyle bana olan desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Muhammet Tasa'ya ayrıca teşekkür ederim.

Furkan YAğCI

Konya – 2023

TRANSKRİPSİYON

ا	: A, E, a, e	ز	: Z, z
أ	: U, u	س	: S, s
إ	: I, Î, ı, i	ش	: Ş, ş
آ	: Â, Ê, â, ê	ص	: Ş, ş
ى	: â	ض	: D, d
آ	: â	ط	: T, t
و	: Ū, ū	ظ	: Z, z
ي	: Î, î	ع	: ‘
ء	: ‘	غ	: Ğ, ğ
ب	: B, b	ف	: F, f
ت	: T, t	ق	: K, k
ث	: S, s	ك	: K, k
ج	: C, c	ل	: L, l
ح	: H, h	م	: M, m
خ	: H, h□	ن	: N, n
د	: D, d	و	: V, v
ذ	: Z, z	ه	: H, h
ر	: R, r,	ي	: Y, y

Çalışmamızda geçen şahıs adları, künyeler, eser ve yer adlarında yukarıda görülen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

1. Şemsî ve kamerî harfler okudukları gibi gösterilmiştir: el-Belâğa, eş-Sevra gibi.

2. Harf-i tarifler cümle başında da olsalar küçük harf ile yazılmıştır: el-Belâğa gibi.

3. İzafet terkibi şeklinde bulunan ibarelerde ve vaslı gerektiren yerlerde irab alâmeti yazıda gösterilmiştir: Şâ’iru’s-Sevrati gibi.

4. Dilimizde sık kullanılan Ahmet, Muhammed gibi şahıs isimleri ile Cezayir, Tunus gibi yer isimlerinde transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır.

KISALTMALAR

b.	: ibn (oğlu)
bkz.	: Bakınız.
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
erişim	: erişim tarihi
dk	: dakika
FLN	: Front de Libération Nationale (Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi)
Hız.	: Hazreti
M. Ö.	: milattan önce
M. S.	: milattan sonra
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
ö.	: ölüm tarihi
Polisario	: Frente Popular de Liberación de Saguía el Hamra y Río de Ora (Sâkıyetu'l-Hamrâ ve Vadi'z-Zeheb'in Kurtuluřu İçin Halk Cephesi)
s.	: sayfa
sa	: saat
sn	: saniye
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Araştırmanın Genel Özellikleri

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi ve kapsamı ele alınacak, kullanılan yöntem ile yararlanılan kaynaklar üzerinde durulacaktır.

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın konusu, Cezayir Millî Şairi Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve onun düşünce ve sanat anlayışını en belirgin şekilde yansıtan *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserinin muhteva tahlili ile şekil ve üslup özelliklerinin incelenmesidir.

Bu çerçevede, araştırmanın odaklandığı temel problem, Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserinin muhtevası ile şekil ve üslup özelliklerinin neler olduğu sorusudur.

Araştırma, temel problemi olan Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserinin muhtevası ile şekil ve üslup özelliklerinin neler olduğunu belirlemeyi hedeflemekle birlikte, aşağıdaki alt problemlere cevap aramaktadır.

1. Mufdî Zekerıyyâ'nın edebî kişiliği, yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarının etkisiyle nasıl şekillenmiştir?
2. *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserin yazım fikri nasıl ortaya çıkmıştır?
3. *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserin muhtevasında öne çıkan temalar nelerdir?
4. *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserin şekil özellikleri nelerdir?
5. *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserin Beyân ve Bedî' ilimlerindeki esaslara göre üslup özellikleri nelerdir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatını, edebî kişiliğini ve sanat anlayışını inceleyerek, *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserindeki muhteva, şekil ve üslup özelliklerini tahlil etmektir. Bu kapsamda, *İlyâzetu'l-Cezâir*'de yer alan temalar, motifler ve dil kullanımı incelenerek Mufdî Zekerıyyâ'nın sanat anlayışını yansıtan öğeler ortaya konmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, eserin şekil ve üslup özellikleri

dikkate alınarak, Mufdî Zekeriyâ'nın edebî tarzının özellikleri ve estetik anlayışı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Mufdî Zekeriyâ, millî şair olarak Cezayir edebiyatının önemli bir figürü olması yanında modern dönemde klasik Arap şiirini temsil etmesiyle öne çıkan bir isimdir. Şiirlerinde geleneğe bağlı kalarak, yaşadığı dönemin fikir ve düşüncelerini yansıtmıştır. Onun edebî kişiliğini ve eserlerini incelemek, Cezayir edebiyatının daha iyi tanınmasını sağlayacağı gibi modern dönemde Klasik Arap Şiirine dair yenilikçi yaklaşımların keşfedilmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca, Mufdî Zekeriyâ ve eserleri üzerine ileride yapılacak akademik çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

İlyâzetu'l-Cezâir adlı eser, muhtevasıyla Arap Dili ve Belagatı alanı dışındaki araştırmacılara da hitap etmektedir. Eser, Kuzey Afrika Tarihi, Cezayir Tarihi, Cezayir Devrimi ve Kuzey Afrika'nın birleşmesi doktrini hakkında farklı disiplinlerdeki araştırmacıların dolaylı yoldan bilgi edinmelerini sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın ana çerçevesini Mufdî Zekeriyâ'nın edebî kişiliği ve *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eseri oluşturmaktadır.

Araştırmada, Mufdî Zekeriyâ'nın edebî kişiliği *el-Lehebu'l-Mukaddes*, *Tahte Zilâli'z-Zeytûn*, *Emcâdunâ Tetekellem*, *Min Vahyi'l-Atlas* ve *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserleri incelenerek ortaya konulmuştur.

Mufdî Zekeriyâ'nın gerçekte 22 eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden 8 tanesi şiir kitabıdır. Şairin edebî kişiliğini ortaya koymak adına şiir kitaplarından 5 tanesi incelenmiştir. Bu kitapların seçiminde, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmanın gözlem birimleri belli niteliklere göre örnekleme alınmalıdır.¹ Mufdî Zekeriyâ'nın eserlerinin seçiminde temel kriterimiz, edebî kişiliğini yansıtmaları ve ulaşılabilirlik olmuştur.

Şairin diğer şiir eserleri olan *İntilâka*, *Muhâveletu't-Tufûle*, *el-Hâfîku'l-Mu'azzeb*, Cezayir Devrimi'nden önce yayımlanmış olup günümüzde aile arşivinde bulunmaktadır ve bu eserlere ulaşılamamaktadır. Ayrıca 2003 yılında Muessesetu

¹ Şener Büyüköztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 94-95.

Mufdî Zekeriyâ'nın şairin tüm şiirlerini *el-A'mâlu'l-Kâmile li-Mufdî Zekeriyâ* isimli bir kitapta toplama projesi hayata geçirilememiştir.² Mufdî Zekeriyâ'nın *Târihu's-Sahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir* kitabı dışında nesir eserlerine de benzer sebeplerden dolayı ulaşılamamaktadır. *Târihu's-Sahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir* kitabı ise şairin edebî kişiliğine dair doğrudan bir veri içermediği için kapsam dışı bırakılmıştır.

Sonuç olarak, Mufdî Zekeriyâ'nın edebî kişiliğini temsil edici nitelikte ulaşılabilir tüm eserler incelenerek araştırma problemi mümkün olan en geniş çerçevede ele alınmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada bir eserin çözümlenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi yoluyla metinsel analiz yapıldığı için³ nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın veri setini oluşturan kaynakların yazılı materyallerden oluşmasından dolayı nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi, çalışılan araştırma problemiyle ilgili bilgilerin bulunduğu çeşitli dokümanların toplanması, incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilmesini içeren bir araştırma yöntemidir.⁴

İnceleme aşamasında, toplanan metin ve imge verilerini anlamlandırmaya yarayan⁵ nitel veri analizi yapılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde tümdengelimci veri analizi yapılarak Mufdî Zekeriyâ'nın hayatı ile ilgili elde edilen veriler çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümde tümevarımcı veri analizi yapılarak birbirleriyle belirli bir tema altında sınıflandırılacak verilerin tespitiyle eserin muhtevası oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde ise tümdengelimci veri analizi yapılarak eserin şekil ve üslup özellikleri çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır.

² Mufdî Zekeriyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, thk. Mustafa b. el-Hâc Bekir Hammûde (Cezayir: Muessesetu Mufdî Zekeriyâ, 2003), 13.

³ Metinsel analize dayanan çalışmalarda nitel araştırma yönteminin tercih edilmesi gerektiğine dair bkz. Ömer Çolak, *Edebiyat Çalışmalarında Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2022), 58.

⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 217.

⁵ John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, ed. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, ts.), 194-197.

Araştırmada, ses kaydı çözümlenmeleri ile muhteva tablosu ve grafiği nitel verilerin nicelleştirilmesi ve sayısal analizlerinin yapılmasıyla oluşturulmuştur. Böylece nitel verinin analizi sonucunda ortaya çıkan çeşitli tema ve kategoriler arasında karşılaştırma yapılmıştır.⁶

Araştırmada dipnotlar, beyitlerin daha iyi anlaşılabilmesi için ölçülü bir şekilde gerekli yerlerde kullanılmıştır. Özellikle "Genel Cezayir Tarihi" başlığı altında dipnotların çokluğu dikkat çekecektir. Bu başlıkta yer alan beyitlerde geçen yer, şahıs adları ve tarihî olaylara dair düşünülen bu dipnotlar, beyitlerin anlaşılmasına katkı sağlaması amacıyla verilmiştir. Aksi halde “*İlyâzetu'l-Cezâir*’de Cezayir’in genel tarihinden bahsedilmiştir” gibi yüzeysel bir değerlendirme yaparak söz konusu başlığı daha dar tutmak gerekirdi ki bu, edebî estetikten taviz verilmeden Cezayir’in bilinen neredeyse tüm tarihinin manzum bir şekilde özetlendiği bu esere haksızlık olurdu.

Araştırmanın ana bölümlerde yer almaları durumunda konuyu dağıtacak, okumada sürekliliğe mâni olabilecek ve dipnot olarak verilemeyecek kadar uzun olan açıklamalara ise ekler kısmında yer verilmiştir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada ana kaynak olarak Mufdî Zekeriyâ'nın *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eseri kullanılmıştır. Dipnotlardaki sayfa numaraları, Cezayir'de 1987 yılında ikinci baskısı yapılan nüshaya göre verilmiştir.

Ülkemizde Mufdî Zekeriyâ'ya dair yayımlanan ilk çalışma, Yusuf el-Âyib'in 2016 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımladığı *Müfdî Zekeriyâ'nın Şiirlerinde Kur'an Metninin Kullanım Keyfiyeti ve Manaları* başlıklı makalesidir. Turgay Gökgöz, 2018 yılında *Bağımsızlık Sonrası Cezayir'de Edebi ve Kültürel Çevre (1962-2016)* adlı doktora tezinde Mufdî Zekeriyâ'nın kısa biyografisini vermiş ve 13 eserini zikretmiştir. Bu tez, 2019 yılında *Modern Cezayir Edebiyatı* adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Ayrıca Turgay Gökgöz, 2021 yılında *Arap Edebiyatında Vatan ve Bağımsızlık Mücadelesi* isimli

⁶ Nitel verilerin sayısal analizinin amaçları hakkında bkz. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 275.

kitabta *Modern Cezayir Edebiyatında Millî Bir Şair: Mufdî Zekeriyâ* başlıklı bir bölüm kaleme almıştır. Bu bölümde, Mufdî Zekeriyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri ele alınmış, *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eseri kısaca tanıtılmış ve bazı beyitlerinden örnekler vermiştir. Mustafa Koç, 2022 yılında yayımladığı *Mufdî Zekeriyâ-Mehmet Akif Ersoy Edebî Karşılaştırma* isimli kitabında Mufdî Zekeriyâ ve Mehmet Akif Ersoy'u karşılaştırmalı edebiyat bağlamında ele almıştır. Bahsedilen bu eserler araştırma sürecinde incelenmiştir.

Araştırmada Mufdî Zekeriyâ'nın hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili büyük ölçüde Mustafa Hammûde tarafından şairin aile arşivine ve Fransa'nın CAOM⁷ arşivindeki istihbarat belgelerine dayanılarak ortaya konan *Mufdî Zekeriyâ ve İntâcuhu'l-Edebî fi Merhaleti Mâ Kable's-Sevra* başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Emâl Kâriş'in *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)* başlıklı yüksek lisans tezi, Ali Muhammed eş-Şallâbî'nin *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri Dıdde'l-İhtilâli'l-Fransî*, Semîr Nureddin Derdûri'nin *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, Bi'l-Kasım Sa'd el-Ğumârî'nin *Dirâsâton fi'l-Edebî'l-Cezâiriyyi'l-Ĥadîs*, et-Ṭayyîb Veledu'l-'Arûsî'nin *A'lâm min'el-Edebî'l-Cezâiriyyi'l-Ĥadîs*, Salih Tur'un *Arap Mitolojisi* adlı kitaplarından, şairin *el-Lehebu'l-Muğaddes*, *Tahte Zilâli'z-Zeytûn*, *Emcâdunâ Tetekellem*, *Min Vahyi'l-Aṭlas*, *İlyâzetu'l-Cezâir* ve *Târîhu's-Şahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir* isimli eserlerinin başında yer alan biyografilerden, Ennahar kanalının hazırlamış olduğu *Zâd fi Mezâd: el-Mevâkıfû's-Siyâsiyye li-Mufdî Zekeriyâ ba'de'l-İstiklâl* isimli Mufdî Zekeriyâ'nın oğlu Süleyman Şeyh ile yapılan röportajdan ve el-Cezîra Veşâik kanalının hazırladığı *Mufdî Zekeriyâ Şâ'iru's-Sevrati'l-Cezâiriyye* isimli belgeselden yararlanılmıştır.

İlyâzetu'l-Cezâir'in muhteva tahlilinde, Turan Karataş'ın *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Muhammet Tasa'nın *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 'Ammâr Bûhûş'un *et-Târîhu's-Siyâsi li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ġâyeti 1962*, Ahmed Tevfik el-Medenî'nin *Hâzihî Hiye'l Cezâir*, *Ğarṭâcine fi Erbeati 'Uşûr min 'Aşri'l-Ĥicâratî ile'l-Fethi'l-İslâmî* ve *Kitâbu'l-Cezâir*, Abdurrahman b. Muhammed

⁷ Denizasıri Merkez Arşivi Marsilya.

el-Cîlâlî'nin *Târîhu'l-Cezâiri'l-Âm* isimli kitapları ile Emine Kapka'nın, *Roma-Kartaca Savaşları ve Hannibal* ve Murat Kılıç'ın *Eskiçağ Tarihinde Hannibal'ın Yeri ve Önemi* başlıklı yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiştir.

İlyâzetu'l-Cezâir'in şekil ve üslup özellikleri bakımından incelenmesinde İbn Hicce el-Hamevî'nin *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, Kudâme b. Ca'fer'in *Nağdu's-Şi'r*, Abdulazîz 'Atîk'in *İlmu'l Beyân*, Bedevî Tabâne'nin *Mu'cemu'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, Ali Cârim ve Mustafa Emîn'in *el-Belâgatu'l-Vağiha el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Ahmed Maţlûb'un *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvurihâ* ile *Funûnu'l-Belâga el-Beyân-el-Bedî'*, İbrahim Enîs'in *Mûsîka's-Şi'r*, Nusrettin Bolelli'nin *Belâgat Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, Muhammet Tasa'nın *Ahmed b. Şahin el-Kıbrisi ve Şiirleri*, Mehmet Akif Duman'ın *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, Muhammet Vehbi Dereli'nin *Arap Edebiyatında Bedîiyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, M. A. Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye* isimli eserlerden yararlanılmıştır.

Yukarıda sayılan kaynakların haricinde daha birçok ansiklopedi maddesi, makaleler ve görsel-işitsel kayıtlardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklar, dipnotlarda ve kaynakçada belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MUFDÎ ZEKERİYYÂ'NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE
İLYÂZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİ

Mufdî Zekeriyâ'nın Hayatı, Edebî Kişiliği ve İlyâzetu'l-Cezâir Adlı Eseri

Çalışmanın bu bölümünde Mufdî Zekeriyâ'nın biyografisi, yaşamının dönüm noktaları, edebî kişiliği ve eserleri ele alınacaktır. Araştırmanın ana konusu olan *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eser hakkında bilgi verilecektir.

1. Mufdî Zekeriyâ'nın Hayatı

Bu başlık altında Mufdî Zekeriyâ'nın ismi, yetiştiği çevre, eğitim geçmişi, sosyal ve siyasî faaliyetleri, vefatı ve şairin ülkemizde bilinirliği ele alınacaktır.

1.1. İsmi ve Ailesi

Zekeriyâ b. Süleyman b. Yahya b. Şeyh Süleyman b. el-Hâc İsa 12 Haziran 1908 Cuma günü Cezayir'in Ğardâye vilayeti Mîzâb bölgesi Benî Yezkin köyünde dünyaya gelmiştir.⁸

Mufdî Zekeriyâ'nın ailesi, dindar ve geleneklerini muhafaza eden bir ailedir. Babası Süleyman, esans ve kumaş ticareti yapan dürüst bir esnaftır. Annesi, bölgede tanınmış, saygın bir sülale olan Hâc Nâsır sülalesine mensuptur.⁹

Mufdî, şairin mahlası olarak kullanılan bir isim olup zamanla şairin gerçek ismi gibi kabul edilmiştir. Mahlasın şaire kim tarafından verildiği konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, şairin çalışkan bir öğrenci olması ve şiire olan ilgisi, Haţţâb Bûşnâk adlı hocasının dikkatini çekmiş ve böylece şaire "Mufdî" mahlası verilmiştir. İkinci görüşe göre ise, şair yakın arkadaşı Süleyman Bûcnaĥ'a "ferkad" (kutup yıldızı) mahlasını vermiş, arkadaşı da şaire "Mufdî" mahlasını vermiştir. Şair, 1924 yılında *Vifâk* dergisinde yayımladığı bir kasideyi, derginin önceki sayılarından farklı olarak Zekeriyâ b. Süleyman imzasıyla değil, "مفدي. زكريا" imzasıyla yayımlamıştır.¹⁰

⁸ Semîr Nüreddîn Dêrdûr, *Melĥametu'l-Cezâir Şerĥun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ* (Windsor: Muessesetu'l-Hindâvi, 2019), 13.

⁹ Emâl Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)* (Mesîle: Muhammed Bûdiyâf el-Mesîle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 6-7.

¹⁰ Mustafa Hammûde, *Mufdî Zekeriyâ ve İntâcuĥu'l-Edebî fi Merĥaleti Mâ Kable's-Sevra*, (Tilimsân: Ebû Bekr bi'l-Kâid Tilimsân Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 398-399; "Zâd fi Mezâd: el-Mevâkifu's-Siyâsiyye li-Mufdî Zekeriyâ ba'de'l-İstiklâl", Ennahar Tv, 00:00:40-00:01:50.

Şairin mahlası genel olarak bilinenin aksine Mufdî değil, Mufeddî'dir. Zira şairin Tunus'taki üniversite eğitimini tamamlayıp Cezayir'e döndüğünde bir arkadaşıyla ortak açtığı esans ve kumaş dükkanına ait mektup zarflarının üzerinde Fransızca "Moufeddi Zakaria & El-Farouk Omar 39, Rue de la Lyre, 39 Alger" yazmaktadır.¹¹ Bu durum şairin mahlasının أَفْدَى (fidye kabul etmek)¹² fiilinin ism-i faili olarak gelen Mufdî değil, فَدَى fiilinin ism-i faili olarak gelen Mufeddî (kendini çokça feda eden)¹³ kelimesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca şair, bazı kasidelerinde kendisinden bahsederken Mufeddî kelimesini kullanmıştır. Ancak Mufdî kelimesinin, Mufeddî kelimesine nazaran telaffuzu daha kolay olduğu için halk arasında Mufdî ismi yaygınlaşmıştır. Şair, çeşitli vesilelerle bu durumu düzeltmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.¹⁴

1.2. Sosyal Çevresi

Mufdî Zekeriyâ'nın dünyaya geldiği Mîzâb bölgesi, başkent Cezayir'in 600 km güneyine düşen Ġardâye kentinin çevresindeki kayalık platoda yer alır. 1982 yılında Unesco dünya mirası listesine alınmıştır. Günümüzde de geleneksel mimari dokusunu muhafaza etmektedir.¹⁵

Mîzâb bölgesi, yerel halkın İbâdiyye mezhebini¹⁶ benimsemesinden ötürü geçmişten beri yarı-özerk statüdedir. Bölge insanı zamanla kendi yönetim mekanizmalarını geliştirmiş ve çeşitli kurullar oluşturmuştur. Devlet yerine kendi yönetim sistemlerini kurmaları, mezhebin devamlılığını sağlamak içindir. Yönetim

¹¹ Hammûde, *Mufdî Zekeriyâ ve İntâcuhu'l-Edebî fi Merhaleti Mâ Kable's-Sevra*, 156.

¹² Ebu'l-Fağl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981), 38/3366-3367.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 38/3367.

¹⁴ Hammûde, *Mufdî Zekeriyâ ve İntâcuhu'l-Edebî fi Merhaleti Mâ Kable's-Sevra*, 400.

¹⁵ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 6.

¹⁶ Harici fırkaların en mutedili ve günümüze ulaşan tek kolu olan İbâdiyye Mezhebi, adını kurucusu olan Abdullah b. İbâd'dan almıştır. İbâdîler, Kur'an'ı Kerim'i itikatta ve devlet yönetiminde yegâne kaynak olarak görürler. Amaçları ilahi kitap ve şeriatın hâkim olacağı bir devleti gerçekleştirmektir. Devlet başkanı belirlemenin dini bir görev olduğunu söylerler. Harici fırkaların aksine çeşitli İslam mezheplerinin görüşlerinden de faydalanmışlardır. Günümüzde İbâdiyye Mezhebi, başta Umman olmak üzere Yemen, Tanzanya, Libya, Tunus, Cezayir ve Batı Sahra'da bulunmaktadır. Umman'da 1749'dan beri yönetimi elinde bulunduran hanedanlık İbâdiyye Mezhebine mensuptur. Umman Kültür Bakanlığı, İbâdiyye kaynaklarını yayımlama konusunda faaliyet yürütmektedir. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256-261.

organizasyonunun temelinde ‘Azzâbe ve Cemaat meclisleri vardır. ‘Azzâbe Meclisi, mezhebin yargılama işlerini ve eğitim faaliyetlerini yürütür. Cemaat Meclisi’nde ise her aşiret bir üyeye temsil edilir. Bu üyeler Mîzâb halkının iç-dış ilişkilerini konuşup karara bağlarlar. Her iki mecliste de kanunlar Kur’ân’ı Kerîm ve sünnete göre belirlenir. Ayrıca her aşiretin kendi içinde şeriatı uygulamakla sorumlu yaşlılardan oluşan denetleyici alt kurulları bulunmaktadır. Mîzâb Konfederasyonu, siyasî ve hukuki yapılanmasını bu meclisler ve kurullar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda bölgenin ekonomisini düzenlemek amacıyla faaliyet göstermiştir. Konfederasyon, sınırları içinde sikke basmış, ticaret yapmak isteyen girişimcilere ve iflas eden tacirlere yardım etme amacıyla mali bir fon oluşturmuştur.¹⁷

Mîzâb Meclisi, Cezayir’de Osmanlı hakimiyeti döneminde senelik on iki tane erkek ve on iki tane kadın köle vermeyi kabul ederek Osmanlı otoritesini tanımıştır. Bu uzlaşma çerçevesinde Osmanlı yönetimi Mîzâb Konfederasyonu’nun iç işlerine karışmamıştır.¹⁸

Mîzâb bölgesi, Cezayir’in diğer bölgelerinden kendine özgü yönetim sistemiyle ayrılmıştır. Bu durum toplumsal alanda da kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. Her Mîzâblıdan tüm yaşamı boyunca dürüst olması beklenmiştir. Ayrıca, her birey topluma faydalı olmak ve bir meslek sahibi olmak zorunluluğuna tabi tutulmuştur.¹⁹

Mîzâb toplumu, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluk duygusu taşıdığı, karşılıklı dayanışmanın önemsendiği bir yapıya sahiptir. Toplumun huzur ve refahı için bireyler arasındaki ilişkilerde dürüstlük, adalet ve saygı gibi ahlaki değerlere önem verilmiştir. Muftî Zekeriyâ’nın Mîzâb toplumunda yetişmesi, küçük yaşlardan itibaren karakterinin kendisinden ziyade toplumu önemseyen biri olarak şekillenmesini sağlamıştır.

¹⁷ Hammûde, *Muftî Zekeriyâ ve İntâcuhu’l-Edebî fî Merhaleti Mâ Kable’s-Sevra*, 18-21.

¹⁸ Hammûde, *Muftî Zekeriyâ ve İntâcuhu’l-Edebî fî Merhaleti Mâ Kable’s-Sevra*, 20-21.

¹⁹ Ahmet Kavas, “Mizâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/203-204.

1.3. Eğitim Hayatı

Mufdî Zekeriyâ ilk eğitimini Benî Yezkin'de mekâtib adı verilen geleneksel mahalle mekteplerinin birinde almıştır. Burada Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzedip Arapçanın temel kurallarını öğrenmiştir.²⁰

Mufdî Zekeriyâ'nın ailesi, babasının işleri sebebiyle Benî Yezkin'den 'Annâba'ya taşınmak zorunda kalmıştır. Mufdî Zekeriyâ, yedi yaşındayken 'Annâba'da ilkokula başlamıştır. 1924 yılında Mîzâblı gençlerden oluşan öğrenci topluluğuna katılarak Tunus'a gitmiştir. Bu topluluğa Mîzâb'da eğitim-öğretim, dergi yayımlama gibi faaliyetlerde bulunan yerel alimlerden Şeyh İbrahim Etîfîş (ö. 1965) ve Ebu'l-Yekzân (ö. 1973) önderlik etmiştir. Mufdî Zekeriyâ, Tunus'ta Medresetu's-Selâm adlı ilkokulda iki yıl eğitim görmüştür. Bu süre zarfında okulun hocalarından biri olan Salih b. Aḥmer'den Fransızca dersleri almıştır. Medresetu's-Selâm'ın ardından Medresetu'l-Ḥaldûniyye'de eğitimini sürdürmüştür; matematik, geometri, coğrafya ve Afrika tarihi derslerini görmüştür. Lisans eğitimini ise Zeytûniyye Üniversitesi'nde tamamlamıştır.²¹

1.4. Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri

Mufdî Zekeriyâ, Tunus'ta eğitim aldığı dönemde amcası Salih b. Yahya'nın evinde konaklamıştır. Salih b. Yahya'nın evi, Tunus'taki entelektüellerin buluşma noktalarından biri olarak ün kazanmıştır. Mufdî Zekeriyâ, amcasının evine gelen misafirler aracılığıyla o dönemin önemli entelektüel şahsiyetleriyle tanışma fırsatı elde etmiştir.²²

1922 yılında Tunus'ta faaliyet gösteren eş-Şebîbetu'd-Dustûriyye'ye (Genç Hukukçular Cemiyeti) üye olmuştur. Bu cemiyetteki faaliyetleri yüzünden Fransızlar tarafından tutuklanarak on beş gün hapsedilmiştir. 1928-1932 yılları arasında Cem'iyetu't-Ṭalebeti'l-Muslimîn'de (Müslüman Öğrenciler Birliği) aktif görev almıştır. 1929 yılında Tunus'tan Cezayir'e dönünce reform hareketlerine katılmış ve Cem'iyetu'l-'Ulemâi'l-Muslimîne'yi (Cezayirli Müslüman Alimler Birliği)

²⁰ Muhammed Ḥarrâş, "el-Eb'âdu'd-Delâliyye li'l-Vaṭan fi'n-Neşîd (Kasemen) li-Mufdî Zekeriyâ", *Mecelletu'l-Mevâzîn* 1/1 (2019), 48.

²¹ Kârîş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 9.

²² Kârîş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 13-14.

desteklemiştir. 1934'te Hızbu Necmi Şimâli Efrîka'nın (Kuzey Afrika Yıldızı Partisi) gizli yeraltı örgütlenmesine katılmıştır. Bununla birlikte 1936 yılına kadar partinin genel sekreterliğini yapmıştır. 1937'de Kuzey Afrika Yıldızı Partisi'nin kapatılmasının ardından bu partinin yerine kurulan Hızbu'ş-Şa'b'da (Halk Partisi) genel sekreterlik görevini sürdürmüştür. Halk Partisi'nin yayın organı olan Şahîfetu'ş-Şa'b'ın genel yayın yönetmenliğini yapmıştır.²³

Mufdî Zekerıyyâ, Cezayir'in ulusal basınının kurucularından biridir. Çıkardığı gazete ve dergilerle kamuoyunu aydınlatarak insanları sömürüyle mücadele konusunda bilinçlendirmiştir. Mufdî Zekerıyyâ, basılı yayınlarla sınırlı olmayan bir gazetecilik deneyimine sahiptir. Cezayir tarihine, Cezayir edebiyatına ve Cezayir'deki gazetecilik tarihine odaklanan, alanında ilkleri gerçekleştiren radyo programları da yapmıştır.²⁴

Fransız istihbaratı, Cezayir'in genelinde halkı örgütleme kapasitesine sahip kişileri, oluşturabilecekleri potansiyel tehlike katsayısına göre kategorize edip fişlemiştir. Mufdî Zekerıyyâ 1929 yılında daha yirmi bir yaşındayken çeşitli parti, cemiyet ve gazetelerde yaptığı faaliyetlerinden dolayı Fransız istihbaratının dikkatini çekmiştir. Raporlarda fizikî özellikleri detaylıca betimlendikten sonra, 1927 yılından itibaren siyasî faaliyetlerde bulunduğu, üye olduğu parti için bağış topladığı ve Arapça konusunda yetkin olduğu belirtilmiştir.²⁵ Mufdî Zekerıyyâ hakkındaki söz konusu belgeler 2012 yılında Mustafa Hammûde tarafından Arapça'ya çevrilerek *Teķârîr Mufdî Zekerıyyâ min Hilâli'l-İdâratı'l-İsti'mâriyyeti'l-Fransiyye* adıyla yayımlanmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ, Büleyde'de verdiği “yurtseverlik ve din” başlıklı halkı cihada çağırdığı bir konferansın ardından Fransız güçleri tarafından hükümete komplo düzenlemek suçlamasıyla tutuklanmıştır. 1937'den 1939 yılına kadar hapiste kalmıştır. Kuzey Afrika Yıldızı Partisi'nin kurucusu ve genel başkanı olan Muşâlî Hâc ve diğer parti üyeleri de Mufdî Zekerıyyâ ile birlikte hapisaneye gönderilmiştir. Hapishanedeyken arkadaşlarıyla beraber Fransız yönetiminden siyasî haklarının

²³ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekerıyyâ fi 's-Şevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 13-14.

²⁴ Mufdî Zekerıyyâ, *Târîhuş-Şahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir*, thk. Ahmed Hâmîdî (Cezayir: Muessesetu Mufdî Zekerıyyâ, 2003), 14-16.

²⁵ Hammûde, *Mufdî Zekerıyyâ ve İntâcuhu'l-Edebî fi Merhaleti Mâ Kable's-Şevra*, 128-129.

iadesini talep etmiştir. İsteği geri çevrilince bu karara tepki olarak 1 Ekim 1937'de koğuş arkadaşlarıyla birlikte on üç gün sürecek açlık grevine başlamıştır. Bu durum üzerine hapisane yönetimi, Mufdî Zekerıyyâ ve diğer Kuzey Afrika Yıldızı Partisi üyelerine bazı imtiyazlardan yoksun olmak kaydıyla sınırlı bir siyasî oluşuma izin vermiştir.²⁶

Mufdî Zekerıyyâ'nın hapis hayatı 1937-1939 yılları ile sınırlı kalmamış, 1940, 1945, 1949, 1951 ve 1959 senelerinde de tutuklanmış; iki ila altı ay arasında değişen sürelerde hapis yatmıştır. Mufdî Zekerıyyâ, hapisanede de yazım faaliyetlerini sürdürmüştür. Arkadaşlarıyla birlikte *Barlemân* isimli bir dergi çıkartmıştır. Bu haftalık dergi, Fransızca olarak yayımlanmış ve toplamda yedi sayı çıkmıştır. Dergi, Cezayir halkına genel oylama ile seçilecek bir meclis kurma çağrısında bulunmuştur.²⁷

Mufdî Zekerıyyâ, hapisanede işkenceye maruz kalmıştır. Üç yıl boyunca gece gündüz gözüne tutulan projektörün sebep olduğu migren ağrıları ömrünün sonuna kadar kendisini bırakmamıştır. 1959 yılında hapisane yönetimi, ölmesinden çekindiği için zihinsel sağlığının bozulduğunu iddia ederek Mufdî Zekerıyyâ'yı serbest bırakmıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra tedavi amaçlı Fas ve Tunus'a gitmiştir. Frantz Fanon,²⁸ tedavi sürecine dahil olan doktorlardan biridir.²⁹

Mufdî Zekerıyyâ, tedavi sürecinin ardından Cezayir davasının elçisi olarak aktif bir şekilde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Şiirler ve yazılarını çeşitli platformlarda yayımlamış ve bu şekilde Cezayir'in sesi olmuştur. Fas ve Tunus'un yanı sıra Libya, Kahire ve Lübnan gibi ülkelere ziyaretlerde bulunarak mücadeleye destek sağlamıştır.³⁰

Mufdî Zekerıyyâ'nın Cezayir'in bağımsızlığından sonra en büyük ideali, Kuzey Afrika ülkelerinin birleşmesiydi. Bu yüzden Kuzey Afrika coğrafyasının

²⁶ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekerıyyâ fi 's-Şevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 14.

²⁷ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekerıyyâ fi 's-Şevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 18.

²⁸ Frantz Fanon (1925-1961), sömürgeciliğin psikopatolojisi konusunda 20. yüzyılın en büyük mütefekkirlerinden biridir. Bkz. Frantz Fanon, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, çev. Kamil Çileçöp, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 9-14.

²⁹ Zekerıyyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 2. Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekerıyyâ fi 's-Şevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 22-23.

³⁰ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekerıyyâ fi 's-Şevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 23.

yapay sınırlarla bölünmesine karşı çıkmıştır. Bu fikirlerini devrimden yıllar önce çeşitli platformlarda dillendirmiştir. Mufdî Zekeriyâ, 1934 yılında Tunus'ta düzenlenen bir konferansta Kuzey Afrika öğrencilerine hitaben şu sözleri söylemiştir:³¹

“Rab olarak Allah’a, din olarak İslam’a, imam olarak Kur’ân’a, kible olarak Kabe’ye, nebi ve resul olarak Muhammed’e (s.a.v), parçalanmaz vatan olarak Kuzey Afrika’ya iman ettim. Allah’ın birliğine yemin ederim ki ben Kuzey Afrika’nın birliğine inanıyorum ve bu birlik yolunda kalbim attığı ve nefes aldığım müddetçe çalışacağım. İslam dinimiz, Kuzey Afrika vatanımız, Arapça dilimizdir... Kuzey Afrika’da yaşayan her Müslüman, Allah’a, Resûlü’ne iman eder ve Kuzey Afrika’nın birliğine inanır. İşte o benim kardeşimdir. Ruhumun bir parçasıdır. Ne Tunushu, Cezayirli ve Faslı diye ne de Maliki, Hanefi, Şafi, İbâdî ve Hanbelî diye aralarında ayrımcılık yaparım. Bilakis onların hepsi kardeşimdir. Hepsini sever, saygı gösteririm...”

Görüldüğü gibi Mufdî Zekeriyâ Cezayir, Tunus ve Fas’ın henüz bağımsızlıklarına kavuşmadıkları 1934 yılında Kuzey Afrika’nın birliğine olan inancını dile getirmiştir.

1.5. Mufdî Zekeriyâ’nın Vefatı

1975 yılında İspanyolların Batı Sahra’dan çekilmesiyle Fas ve Polisario kuvvetleri arasında çatışmalar çıkmış ve bu durum Cezayir-Fas ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.³² Cezayirli yetkililerin Batı Sahra politikasından memnun olmayan ve iki ülke arasında bir sınır olmadığını, aksine tüm Kuzey Afrika’nın tek bir ülke gibi birleşmesini savunan Mufdî Zekeriyâ, Cezayir’den ayrılarak önce Fas’a ve daha sonra Tunus’a gitmiştir.³³

³¹ Ali Muhammed eş-Şallâbî, *Kifâhu’s-Şa’bi’l-Cezâirî Dıdde’l-İhtilâli’l-Fransî* (Beirut: Dâru İbn Keşîr, 2017), 424-425.

³² Mustafa L. Bilge, “Batı Sahrâ” (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/141-143.

³³ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi’s-Sevrati’l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 26.

Mufdî Zekeriyâ, 17 Ağustos 1977 tarihinde Tunus'ta geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir.³⁴ Tunuslu yetkililer Mufdî Zekeriyâ'nın Tunus'a, Faslı yetkililer ise Fas'a defnedilmesini istemiş olsalar da Mufdî Zekeriyâ'nın cenazesi uçakla doğduğu yere, Benî Yezkin'e nakledilerek orada defnedilmiştir.³⁵

Tunus ve Fas basını, Mufdî Zekeriyâ'nın vefatına geniş yer verirken Cezayir gazeteleri, bir gün önce hayatını kaybeden Elvis Presley'in haberlerine yer verip millî şairlerinin ölümüne duyarsız kalmışlardır.³⁶ Bu durum, şairin Batı Sahra meselesi ile ilgili düşünceleri nedeniyle sansüre uğradığını göstermektedir.

1.6. Türk Kamuoyunda Mufdî Zekeriyâ

Mufdî Zekeriyâ, Türk kamuoyunda *Şasemen* Marşı'nın şairi olarak tanınmaktadır. 2019 yılında bir twitter hesabı, *Şasemen* Marşı'nın okunduğu bir videoya atıfta bulunan bir haber paylaşmıştır.³⁷

2020 yılında Mahmut Toptaş, "İlk Gıdamız Ana Sütü ve Ezan Cezayir Marşı" adlı köşe yazısında, *Şasemen* Marşı ile İstiklal Marşı arasındaki benzer temalara dikkat çekmiştir.³⁸

2021 yılında Cezayir Sanat Platformu isimli internet bloğunda yayımlanan "Emperyalist Fransa'nın Zulümlerinin Kanıtı Olan Bir Anıt: Serkadji Hapishanesi" başlıklı yazıda, *Şasemen* Marşı'nın ikinci kıtasına değinilmiştir.³⁹

2. Mufdî Zekeriyâ'nın Edebî Kişiliği

Mufdî Zekeriyâ, yarım asırlık edebî yaşamı boyunca ortaya koyduğu edebî eserlerle başta Cezayir ve Tunus olmak üzere Kuzey Afrika coğrafyasında daha sonra Arap Dünyası'nda tanınmış, zamanla adından söz ettiren, çeşitli edebiyat araştırmalarına konu olan bir şair olmuştur.

³⁴ Dêrdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 15; Mustafa Koç, *Mufdî Zekeriyâ ve Mehmet Akif Ersoy Edebî Karşılaştırma* (Ankara: İlahiyât, 2022), 31.

³⁵ "Zâd fi Mezâd el-Mevâkıfu's-Siyâsiyye li-Mufdî Zekeriyâ ba'de'l-İstiklâl", Ennahar TV, *Youtube* (04 Mart 2017), 00:33:00-00:33:10.

³⁶ "Zâd fi Mezâd el-Mevâkıfu's-Siyâsiyye li-Mufdî Zekeriyâ ba'de'l-İstiklâl", 00:33:13-00:34:20.

³⁷ Selâmi Haktan, "Ey Fransa Seninle Olan Hesabımız Hiç Bitmedi", *Twitter* (13 Nisan 2019).

³⁸ Mahmut Toptaş, "İlk Gıdamız Ana Sütü ve Ezan Cezayir Marşı", *Milli Gazete* (05 Ekim 2020).

³⁹ Ebru Kazan, "Bağımsız Cezayir Sanat Platformu: Emperyalist Fransa'nın Zulümlerinin Kanıtı Olan Bir Anıt: Serkadji Hapishanesi", 13 Ocak 2021.

Mufdî Zekeriyâ'nın bu uzun edebî yaşamı incelendiğinde edebî şahsiyetinin zaman içinde gelişim ve değişim göstermesine rağmen sanatsal üretiminde köklü değişikliklere rastlanmaz. Şair genç yaşlarda başladığı aruz ve vezinle şiir yazmayı edebî yaşamının sonuna kadar sürdürmüştür. Mufdî Zekeriyâ, yazdığı şiirlerin temalarında, yaşadığı dönemde cereyan eden siyasî ve sosyal olaylara odaklanırken şekil olarak klasik Arap şiirinden ilham almıştır.

Mufdî Zekeriyâ, gençlik yıllarından itibaren edebiyata ve şiire ilgi duymuştur. 1925 yılında Tunus'ta bulunduğu dönemde henüz 17 yaşındayken, ilk kasidesi *İle'r-Rîfiyyîn*'i (Rîflilere)⁴⁰ kaleme almıştır. Fas'ta 1921 yılında Abdülkerim el-Hattâbî (ö. 1963) önderliğinde İspanya'ya karşı ayaklanan Rîf Bölgesi'ndeki savaşıtlara atfen yazdığı *İle'r-Rîfiyyîn* kasidesi, sömürgeye karşı meydan okuma ve direniş temasını işlemektedir. Kaside, *Lisânu's-Şa'b* dergisinde yayımlanmıştır.⁴¹

Mufdî Zekeriyâ genç yaşlarda edebiyat dünyasının dikkatini çekmeyi başarmıştır. 1927 yılında Muhammed Hâdî es-Senûsî, hazırladığı *Şu'arâu'l-Cezâiri fi'Asri'l-Hadîs* adlı Cezayir edebiyatının ilk şiir derlemesinde, Mufdî Zekeriyâ'nın *Leke'l-Hayât* (Sanadır Hayat), *Elâ fi Sebîli'l-Mecd: el-İslâmu Yetekellem* (Değil mi ki Şeref Uğruna: İslam Konuşuyor) ve *Havâturu Keîb* (Mahzunun Düşünceleri) adlı kasidelerine yer vermiştir.⁴²

Üretken bir şair olan Mufdî Zekeriyâ, gençliğinden itibaren birçok dergide yazar ve editör olarak yer almıştır. Yazdığı dergilerde kemiyet bakımından en çok yazan şairlerden biri olmuştur. Hapishanede kaldığı yıllarda bile yazma faaliyetlerine ara vermemiştir. Ancak günümüzde Cezayir, Tunus ve Fas'taki çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan makale ve şiirlerine tam erişim sağlanamamaktadır. Şairin bu eserlerinin gereken arşiv çalışmaları yapılarak tek bir kitapta derlenmesi gerekmektedir.

⁴⁰ Mufdî Zekeriyâ, "Rîfiyyîn" kelimesi ile Fas'ın Rîf Bölgesi'nde yaşayan insanları kastetmiştir. Rîf Bölgesi'nin coğrafi sınırları ve 1926 yılında son bulan Rîf Cumhuriyeti'ne dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ercüment Kuran, "Abdülkerim el-Hattâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/252. Wikipedia, "Rîf (Mağrib)" (04 Haziran 2023).

⁴¹ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevratî'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 10.

⁴² Zekeriyâ, *Târîhuş-Şahâfeti'l-'Arabîyyeti fi'l-Cezâir*, 17. Turgay Gökgöz, "Modern Cezayir Şiirinde Millî Bir Şair: Mufdî Zekeriyâ", *Arap Edebiyatında Vatan ve Bağımsızlık Mücadelesi*, ed. Ahmet Hamdi Can - İhsan Doğru (Ankara: Nobel, 2021), 172.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir Devrimi süresince şiir ve düz yazılarının yanı sıra birçok marş da yazmıştır. Bunların başında, kendisine millî şair unvanını kazandıran *Ḳasemen* Marşı gelmektedir. 1955 yılında Hüseyin bi'l-Mîlî (ö. 2001), devrimde Cezayir şehri sorumlusu olan 'Abbân Ramazan'a (ö. 1957) ulusal bir marş yazılması fikrini iletmıştır. 'Abbân Ramazan, FLN'in⁴³ lider kadrosunu ulusal marşın yazımı konusunda ikna etmesinin ardından Yusuf b. Ḥudde (ö. 2003) ve Aḥḍar Rabâḥ (ö. 1984) marşı yazmaya muktedir şairlerle iletişime geçmekle görevlendirilmiştir. FLN, şairlere marşın yazımında şu üç hususa dikkat etmeleri gerektiğini bildirmiştir:

- Marş, halkı FLN bayrağı altında devrime katılmaya çağırmalıdır.
- Marş, Cezayirlilerin hukukunu yok sayan, mücadelelerini küçümseyen sömürü devletine meydan okumalıdır.
- Marşta devrimcilerden olsa bile geçmişte veya günümüzdeki herhangi bir şahsın ismi zikredilmemelidir.⁴⁴

Mufdî Zekeriyâ, kendisine sunulan ulusal marşın yazılması teklifine olumlu yanıt vererek hızla bir marş kaleme almıştır. FLN, yaptığı değerlendirme neticesinde Mufdî Zekeriyâ'nın *Ḳasemen* Marşını devrimin resmi marşı olarak kabul etmiştir.⁴⁵ *Ḳasemen* Marşı, diğer ulusal marşlardan farklı olarak yabancı bir ülkenin adını açıkça zikretmesiyle öne çıkmaktadır.⁴⁶ Bu durum, marşın sömürüye karşı sert bir mesaj niteliği taşımasını sağlarken aynı zamanda Mufdî Zekeriyâ'nın kelime seçimindeki özgünlüğünü de göstermektedir.

⁴³ Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi.

⁴⁴ Şallâbî, *Ḳifâḥu 'ş-Şa 'bi 'l-Cezâiri Dıdde 'l-İḥtilâli 'l-Fransî*, 432.

⁴⁵ Ḳâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi 'ş-Şevrati 'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 20-21; Şallâbî, *Ḳifâḥu 'ş-Şa 'bi 'l-Cezâiri Dıdde 'l-İḥtilâli 'l-Fransî*, 424.

⁴⁶

7 يَا فَرَنْسَا قَدْ مَضَى وَقْتُ الْعِتَابِ وَطَوَّيْنَاهُ كَمَا يُطْوَى الْكِتَابُ
8 يَا فَرَنْسَا إِنَّ ذَا يَوْمِ الْحِسَابِ فَاسْتَعِدِّيْ وَلِحِذِي مِنَّا الْجَوَابِ

7 *Ey Fransa! Kınanma vakti geçti artık. Kitabın dürülüp (katlandığı) gibi dürdük biz onu.*

8 *Ey Fransa! Hesap günü hazır ol! Ve bizden cevabını al.*

Çasemen Marşı ilk olarak Cezayirli besteci Muhammed et-Tûrî (ö. 1959) tarafından Mufdî Zekeriyâ'nın evinde bestelenmiştir. Ancak Tûrî'nin bestesinin marşın devrimci ruhunu tam olarak yansıtamadığı gerekçesiyle Tunuslu müzisyen Muhammed Terîkî'den (ö. 1998) marşın yeniden bestelenmesi istenmiştir. Terîkî'nin bestesi de uygun görülmemiştir. Bunun üzerine marş, üçüncü kez bestelenmek üzere Mısır Radyosu resmi sanatçısı Muhammed Fevzî'ye (ö. 1966) gönderilmiştir. Fevzî, Mufdî Zekeriyâ'nın onayıyla marşın bir beytinde değişikliğe giderek yeniden bestelemiştir. Fevzî'nin bu bestesi beğenilmiş ve *Çasemen* Marşı'nın resmi bestesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

Mufdî Zekeriyâ, *Çasemen* Marşı'nın yanı sıra *Neşîdu'l-İnşilâkati'l-Ûlâ: Fidâu'l-Cezâir* (İlk Hareketin Marşı: Cezayir'in Adanışı), *Neşîdu's-Şuhedâ* (Şehitler Marşı), *Neşîdu Ceyşi't-Taħrîri'l-Vaṭanı* (Cezayir Kurtuluş Örgütü Marşı), *Neşîdu'l-İttihâdi'l-Âmmi li'l-Ummâli'l-Cezâiriyyîn* (Cezayirli İşçiler Birliği Marşı), *Neşîdu'l-İttihâdi't-Tullâbi'l-Cezâiriyyîn* (Cezayirli Öğrenciler Birliği Marşı), *Neşîdu'l-İttihâdi'n-Nisâi't-Tûnisi* (Tunuslu Kadınlar Birliği Marşı), *Neşîdu'l-Ceyşi'l-Mağribî* (Fas Ordusu Marşı) gibi birçok marş yazmıştır.

Mufdî Zekeriyâ'nın *Çasemen* Marşı'nın bestelenme sürecinde etkin bir rol üstlenmesi ve birçok bestelenmeye müsait marş kaleme alması, ritim ve müzikaliteye verdiği önemi göstermektedir.

2.1. Mufdî Zekeriyâ'nın Şiir Anlayışı

Mufdî Zekeriyâ'nın kendine özgü şiir anlayışını veya belirli bir edebiyat ekolünü ele alan bir eseri bulunmasa da verdiği mülakatlarda ve yazdığı şiirlerde kendi şiiri ve genel olarak şiir hakkındaki görüşlerine rastlamak mümkündür. Şair, kendisine yöneltilen “Eski-yeni şiir/serbest şiir-vezinli şiir hakkındaki görüşleriniz nelerdir?” sorusuna şöyle cevap vermiştir:⁴⁸

“Benim görüşüme ve makul insanların anlayışına göre, "eski-yeni şiir" gibi bir ayırım yoktur. Şiir ya şiirdir ya da değildir. Bu kadar basit. Şahsen

⁴⁷ “Mufdî Zekeriyâ Şâ'iru's-Sevrati'l-Cezâiriyye”, el-Cezâira Veşâikiyye, *Youtube* (05 Kasım 2015), 00:38:10-00:42:42; Kârîş, Emâl, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 21.

⁴⁸ et-Ṭayyîb Veledu'l-'Arûsî, *A'lâm mine'l-Edebi'l-Cezâiriyyi'l-Ḥadîş* (Cezayir: Dâru'l-Ḥikme, 2009), 111-112.

manaların ve kelimelerin birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olması ve müzikal ritmin zihnin frekanslarıyla uyumlu olması gerektiğine inanıyorum. Mana-kelime birlikteliği ve müzikal ritmin olmadığı diğer şiirlere ise istediğiniz ismi koyun. Dilerseniz düzyazı şiir deyin. İsterseniz ifadenin safiyetinden, kelimenin gücünden arındırılmasına anlamsız, boş söz veya zirva deyin. Böylesi bir şiiri, kadınsı şiir, hippî şiir, naylon şiir veya sandviç şiir olarak isimlendirebilirsiniz. Aklınıza ne geldiye artık.”

Mufdî Zekerîyyâ'nın yukarıdaki sözleri, onun eski-yeni şiir ayırımına dair eleştirilerini yansıtmaktadır. Şiirde kelimelerin manayla uyumuna ve müzikaliteye önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şiirde müzikalite, temel olarak vezin ve kafiyeyle sağlanır.⁴⁹ Mufdî Zekerîyyâ, özellikle vezin ve kafiye kavramlarına doğrudan atıfta bulunmasa da onun serbest şiirde bile kelimenin manayla uyumu ve müzikalitenin sağlanması gerektiğine inandığını düşünebiliriz. Ayrıca, Mufdî Zekerîyyâ, şiirin temel unsurlarının göz ardı edilerek çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmasını ve isimlendirilmesini eleştirmiştir. “Şiir ya şiirdir ya da değildir” diyerek, konuyla ilgili kavram karmaşasına dikkat çekmiştir. Mufdî Zekerîyyâ'nın ifade gücünden yoksun şiirler için naylon, sandviç gibi endüstriyel ürünlere atıfta bulunması, şiirin piyasa ihtiyaçları için üretilen bir sanayi ürünü gibi görülmesinden rahatsızlık duyduğunu göstermektedir.

Mufdî Zekerîyyâ, *Havâtırü Keîb* isimli kasidesindeki bir beyitte şiir hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:⁵⁰

أَرَى الشِّعْرَ بَعْدَ الْوَحْيِ أَكْرَمَ هَابِطٍ مِنْ الْمَلَاِ الْأَعْلَى لِيُرْشِدَنَا الطَّرْفَا 12

¹² *Şiirin vahiyden sonra doğru yolları bize göstermek için gökten inen en güzel şey olduğuna inanıyorum.*

İlgili beyitte Mufdî Zekerîyyâ şiiri, vahiyden sonra insanları doğru yola iletecek bir hikmet kaynağı olarak görmektedir. Şaire göre şiir, tıpkı bir vahiy gibi insanları aydınlatmalıdır. Şairin düşünce dünyasında vahiy ve şiir arasında kurduğu

⁴⁹ Ali Eminoglu, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş* (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020), 185-186.

⁵⁰ Zekerîyyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 59.

bu ilişki, neredeyse tüm şiirlerinde Kur'ân'ı Kerîm âyetlerinden mana, lafız ve üslup yönüyle yararlanması şeklinde tezahür etmiştir.

Mufdî Zekeriyâ'nın şiirleri, dinî, sosyal ve siyasî mesajlar taşıyan bir nitelik göstermektedir. Şair, kendine has üslubuyla dönemin siyasî ve sosyal olaylarını direniş teması üzerinden ele almış ve okuyucularını sömürgeye meydan okumaya çağırmıştır. Mufdî Zekeriyâ, şiirlerinde okuyucuya açık ve somut mesajlar iletirken, sanatsal yapıyı korumayı başarmıştır. Şiirlerindeki estetik yapı, okuyucuları etkilemek ve içeriğin derinliğini öne çıkartmak için kullanılan bir araç olmuştur.

Mufdî Zekeriyâ, şiirleriyle toplumun sesi ve vicdanı olmuştur. Şiirin gücünü kullanarak hem bireylerde hem de toplumda dönüşüm sağlama amacı gütmüştür. Mufdî Zekeriyâ'nın şiir anlayışının, toplumun faydası temelinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Şairin yaşadığı dönemde ülkesinin içinde bulunduğu durumdan dolayı hayatın gerçekliğini şiirlerine yansıtmayı tercih ettiği görülmektedir.

2.2. Mufdî Zekeriyâ'nın Şiirlerinde Tema

Mufdî Zekeriyâ, ülkesinin Fransız işgali altında olduğu bir dönemde dünyaya gelmiştir. Şair, küçük yaşlardan itibaren Fransız işgalini ve halka yapılan zulümleri, muhayyilesine yerleştirmiştir. Fransızlarla mücadele için ulusal bir bilinç oluşturma çabası, şairin edebî üretiminin merkezî konusu haline gelmiştir. Şairin hem devrim öncesinde kaleme aldığı edebî eserlerde hem de devrim sonrasında yayımlanan şiir koleksiyonlarında bu durumu gözlemlemek mümkündür.

Mufdî Zekeriyâ'nın 1926-1931 yılları arasında Tunus'ta ikamet ettiği dönemde kaleme aldığı bazı kasideler şunlardır:

- *Leke 'l-Hayât* (Sanadır Hayat)
- *Elâ fi Sebîli'l-Mecd: el-İslâmu Yetekellem* (Ey ahali! Şeref Uğruna: İslam Konuşuyor)
- *Havâtıru Keîb* (Mahzunun Düşünceleri)
- *Dumû' ve Âlâm ve Havâtır* (Göz yaşları, Acılar ve Düşünceler)
- *Tih Ya 'Umân bi-Naşrillah* (Allah'ın Yardımıyla Sevin Ey Umman!)

– *Ķif li'l- 'Urûbeti Ħayyihâ bi-Biskra* (Araplık İçin Dur! Onu Biskra'da Dirilt)

Mufdî Zekerıyyâ, *Leke'l-Ħayât* isimli kasidesinde vatan sevgisinden bahsetmektedir. *Elâ fi Sebîli'l-Mecd: el-İslâmu Yetekellem* isimli kasidesinde Bizans İmparatoru Harakleios'un İslam orduları tarafından yenilgiye uğratılması ve Tarık b. Ziyâd'ın Kral Rodrigo'ya karşı Endülüs'te kazandığı zafere vurgu yapılarak İslam'ın günümüze verdiği mesajdan bahsetmiştir. *Ħavâtırı Keib* ve *Dumû' ve Âlâm ve Ħavâtır* kasidelerinde Cezayir halkının üzerindeki donukluktan kurtularak vatan uğruna mücadele için harekete geçmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. *Tih Ya 'Umân bi-Naşrillah* isimli kasidesini İbâdîlerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu Umman halkına hitaben yazmıştır. *Ķif li'l- 'Urûbeti Ħayyihâ bi-Biskra* isimli kasidesinde Cezayir halkının terakki gösterebilmesi için Kur'ân'a sarılması gerektiğini söylemiş, geçmişte Sudan'ın Mısır'dan ayrılması gibi İslam dünyasını olumsuz etkileyen hâdiseleri hatırlatarak Biskra şehrinin, şerefli mazisine sahip çıkması gerektiğini söylemiştir.

Şairin 1961 yılında yayımlanan, ağırlıklı olarak hapisanede kalem aldığı şiirlerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan, içeriği itibariyle adeta Cezayir Devrimi'nin aynası niteliğinde olan *el-Lehebu'l-Muĳaddes* (Kutsal Alev) isimli şiir divanında yer alan bazı kasideler şunlardır:

– *ez-Zebîhu's-Şâ'id* ({Göge} Yükselen Kurban)

– *Ene Şâir* (Ben Devrimciyim)

– *Ve Tekelleme'r-Raşşâşu Celle Celâluhu* (Şanı Yüce Otomatik Tüfek Dile Geldi)

– *el-Mağribu'l- 'Arabî Ente Cenâhuhû* (Kuzey Afrika! Sen {Tunus} Onun Kanadısın)

Mufdî Zekerıyyâ, *ez-Zebîhu's-Şâ'id* isimli kasidesini 1956 yılında Barbaros hapisanesindeyken gözlerinin önünde giyotinle idam edilen devrimin ilk şehidi Ahmed Zebânâ için yazmıştır. *Ene Şâir* ve *Ve Tekelleme'r-Raşşâşu Celle Celâluhu* isimli kasidelerinde devrim vurgusu yapmıştır. *el-Mağribu'l- 'Arabî Ente Cenâhuhû*

adlı kasidesinde Tunus'un bağımsızlık gününü kutlamış ve Cezayir halkının Tunus'a olan sevgisini dile getirmiştir.

Şairin 1965 yılında yayımladığı *Tahte Zilâli'z-Zeytûn* (Zeytinin Gölgesinde) isimli şiir divanında yer alan bazı şiirler şunlardır:

- *fi Zikrâ 'ş-Şâbbî* (eş-Şâbbî'nin Anısına)
- *Raculun Ke'r-Ricâli* (Adam Gibi Adam)
- *Yevme'l-Halâş* (Kurtuluş Günü)
- *Heli'l-Cezâiru Ğayra Tûnus?* (Cezayir Tunus'tan ayrı mıdır?)

Mufdî Zekeriyâ, *fi Zikrâ 'ş-Şâbbî* isimli maqtû'a'da 1934 yılında vefat eden Tunuslu şair Ebu'l-Kâsım eş-Şâbbî'yi anmıştır. *Raculun Ke'r-Ricâli* isimli kasidesini Fas kralı II. Hasan'a (ö. 1999) atfen yazmıştır. *Yevme'l-Halâş* isimli kasidesinde Tunus'un bağımsızlık gününü kutlamıştır. *Heli'l-Cezâiru Ğayra Tûnus?* isimli kasidesinde ise Tunus halkının özgürlük mücadelesini övmüş, Cezayir'in Tunus olmadan düşünülmemeyeceğini söylemiştir.

Şairin ilk gençlik yıllarında kaleme aldığı şiirler ile devrim sonrasında yayımlanan *Tahte Zilâli'z-Zeytûn* ve *el-Lehebu'l-Mukaddes* isimli divanlarında yer alan şiirlerin muhtevası incelendiğinde vatan sevgisi, devrim, işgale karşı meydan okuma ve direniş, Cezayirli kimliği ve Kuzey Afrika ülkelerinin kardeşliği temalarının öne çıktığı görülmektedir. Mufdî Zekeriyâ'nın *Tahte Zilâli'z-Zeytûn* ve *el-Lehebu'l-Mukaddes* dışındaki diğer eserlerinde de benzer temaların işlendiği gözlemlenmiştir.

Cezayir şiiri, 20. yüzyılın başından itibaren Ahmed Şevkî (ö. 1932), Hafız İbrahim (ö. 1932) ve Maruf Ruşâfî (ö. 1945) gibi şairlerin etkisiyle önemli bir dönüşüm yaşamıştır.⁵¹ Bu etki, Mufdî Zekeriyâ'nın şiirlerinde vatan ve sömürgeyle mücadele temalarının ağırlık kazanmasıyla kendisini göstermiştir.

⁵¹ Bi'l-Kâsım Sa'd el-Kumârî, *Dirâsâton fi'l-Edebi'l-Cezâiriyyi'l-Hadîş* (Dâru'r-Râidi li'l-Kitâb, 2007), 52.

2.3. Mufdî Zekerıyyâ'nın Eserleri

Mufdî Zekerıyyâ, yarım asırlık edebî yaşamının ardından birçok şiir ve nesir eseri bırakmıştır. Şairin tespit edilen 22 eseri vardır.⁵² Bu eserler iki başlık altında incelenecektir. Baskısı bulunan eserlerin içeriği hakkında kısaca bilgi verilecektir. Araştırmanın ana konusu olan *İlyâzetu'l-Cezâir* ise müstakil bir başlıkta ele alınacaktır.

2.3.1. Şiir Eserleri

2.3.1.1. el-Lehebu'l-Muqaddes (Kutsal Alev)

1961 yılında Cezayir'de basılan bu şiir divanı, şairin ağırlıklı olarak hapisanede kaleme aldığı şiirlerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kitabın kapağında Şâ'iru's-Şevrati'l-Cezâiriyye Mufdî Zekerıyyâ (Cezayir Devrim Şairi Mufdî Zekerıyyâ) ibaresi yer almaktadır. *el-Lehebu'l-Muqaddes*, içeriği itibariyle devrimin aynası niteliğindedir ve beş bölümden oluşur. Bu beş bölüm şunlardır: Min A'mâki Barbarûs, Tesâbihu'l-Hulûd, Nâr ve Nûr, Tenebbuâtü Şâ'ir, Min VaHYi's-Şarq. Divanda toplam 45 kaside ve 10 marş bulunmaktadır.

2.3.1.2. Tahte Zilâli'z-Zeytûn (Zeytinin Gölgesinde)

1965 yılında Tunus'ta basılan bu şiir divanı, ağırlıklı olarak Cezayir, Fas ve Tunus'un bağımsızlık mücadelesi sürecine odaklanmaktadır. Divanda, Fas ve Tunus'un önemli siyasî ve kültürel figürlerine yazılmış kasideler de yer almaktadır. *Tahte Zilâli'z-Zeytûn'de* toplam 29 kaside bulunmaktadır.

2.3.1.3. Min VaHYi'l-Atlas (Atlas Dağı'ndan İlhamla)

1976 yılında Fas'ta basılan bu şiir divanında 41 kaside, 21 maqtû'a ve 18 marş bulunmaktadır.

2.3.1.4. Emcâdunâ Tetekellem (Şanımız Sesleniyor)

2001 yılında Cezayir'de basılan bu şiir divanı, şairin edebî mirasını korumak amacıyla kurulan Muessesetu Mufdî Zekerıyyâ tarafından hazırlanmıştır. Genel

⁵² Abdurrahman Bin Zûre, "Haşâişu'l-Kaşîdeti's-Şi'riyyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşira: Mufdî Zekerıyyâ Enmûzecen", *Fikr ve 'İbdâ'* 132 (2020), 134-136; Zekerıyyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 4-5. Turgay Gökgöz, *Modern Cezayir Edebiyatı* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2019), 142-143.

olarak İslam medeniyeti, Kuzey Afrika birliği ve Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini ele almaktadır. *Emcâdunâ Tetekellem'de* toplam 79 kaside bulunmaktadır.

2.3.1.5. İntilâka (Harekete Geçme)

Cezayir'de devrim öncesi (1935-1954) siyasî mücadeleyi anlatan şiir divanıdır.⁵³

2.3.1.6. Muĥâveletu't-Ṭufûle (Çocukluk Çabaları)

Mufdî Zekeriyâ'nın çocukluğunda kaleme aldığı şiirlerini içermektedir.⁵⁴

2.3.1.7. el-Ĥâfiķu'l-Mu'azzeb (Dalgalanan Çile)

2.3.2. Nesir Eserleri

2.3.2.1. Târîĥu's-Şahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir (Cezayir'de Arapça Basımın Tarihi)

2003 yılında Ahmed Ĥamdî tarafından hazırlanan bu eser, Mufdî Zekeriyâ'nın 1959-1961 yılları arasında Tunus Radyosu'nda gerçekleştirdiği 23 bölümden oluşan "Cezayir'de Gazeteciliğın Tarihi" konulu radyo programı dizisinden daktilo edilerek yayımlanmıştır. Eser, Cezayir'de gazetecilik tarihi araştırmalarında bir ilk olma niteliği taşımaktadır.⁵⁵

2.3.2.2. eṣ-Şevra (Devrim)

Bir tiyatro eseridir.⁵⁶

2.3.2.3. Şılatu'r-Rahmi'l-Fikriyyi beyne Aķĥâri'l-Mağribi'l-'Arabiyyi'l-Kebîr (Büyük Kuzey Afrika Ülkeleri Arasındaki Fikri Akrabalık Bağı)

Mufdî Zekeriyâ bu eseri Tunuslu şair el-Ĥabîb Şîbûb (ö. 2007) ile birlikte yazmıştır.

2.3.2.4. el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Cezâir (Cezayir'de Arap Edebiyatı)

⁵³ Zekeriyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 4.

⁵⁴ Zekeriyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 4.

⁵⁵ Zekeriyâ, *Târîĥu's-Şahâfeti'l-'Arabiyyeti fi'l-Cezâir*, 11.

⁵⁶ Bin Zûre, "Ĥaşâiṣu'l-Ĥaşîdeti's-Şi'riyyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşıra: Mufdî Zekeriyâ Enmûzecen", 136.

Mufdî Zekeriyâ bu eseri Tunuslu gazeteci-yazar Hâdî ‘Ubeydî (ö. 1985) ile birlikte yazmıştır.⁵⁷

2.3.2.5. Entumu’n-Nâs Eyyuhe’s-Şu‘arâ (Sizler İnsansınız Ey Şairler)

Mufdî Zekeriyâ bu eseri Tunuslu gazeteci-yazar Hâdî ‘Ubeydî ile birlikte yazmıştır.⁵⁸

2.3.2.6. Aqţâbu’l-Fikri’l-Mağribî ‘ala’s-Şa‘îdi’l-‘Âlemî (Dünya Çapında Kuzey Afrikalı Fikir Adamları)

Mufdî Zekeriyâ bu eseri Tunuslu gazeteci-yazar Muhammed Salih el-Mehîdî (ö. 1969) ile birlikte yazmıştır.⁵⁹

2.3.2.7. Naḥve Mucteme‘in Efdal (Daha İyi Bir Topluma Doğru)

2.3.2.8. Sitte Senevât fî Sucûni Fransâ (Fransa Hapishanelerinde Altı Yıl)

2.3.2.9. el-Cezâir beyne’l-Mâdî ve’l-Hâdîr (Geçmişle Günümüz Arasında Cezayir)

2.3.2.10. Ḥivâu’l-Mağribî’l-‘Arabiyyi’l-Kebîri fî Ma‘raketi’t-Taḥrîri (Özgürlük Mücadelesinde Büyük Kuzey Afrika’nın Yeri)

2.3.2.11. Eḍvâ ‘alâ Vâdî Mîzâb (Vadi Mîzâb’ın Parıltıları) / el-Kitâbu’l-Ebyaḍ (Beyaz Kitap)

1955 yılında Mufdî Zekeriyâ’nın “Vadî Mîzâb ve İbâdîlik Mezhebi” konulu radyo programı dizisinden daktilo edilerek hazırlanmıştır. Eser, Mîzâb halkı hakkında Cezayirlilerin önyargılarını kırmayı ve onlara beldenin kadim tarihini anlatmayı hedeflemiştir.⁶⁰

⁵⁷ Bin Zûre, “Ḥaşâişu’l-Kaşîdeti’s-Şi‘riyyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âşira: Mufdî Zekeriyâ Enmûzecen”, 136.

⁵⁸ Bin Zûre, “Ḥaşâişu’l-Kaşîdeti’s-Şi‘riyyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âşira: Mufdî Zekeriyâ Enmûzecen”, 136.

⁵⁹ Bin Zûre, “Ḥaşâişu’l-Kaşîdeti’s-Şi‘riyyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âşira: Mufdî Zekeriyâ Enmûzecen”, 136.

⁶⁰ Yahya Bûterdîn, “Mufdî Zekeriyâ min ḥilâli Kitâbihî ‘Eḍvâ ‘alâ Vâdî Mîzâb”, *Mecelletu’l-Vâhâti li’l-Buḥûsi ve’d-Dirâsâti* 8/1 (2015), 1395-1405.

2.3.2.12. Kâmusu'l-Mağribi'l-'Arabiyyi'l-Kebîri ve'l-Lehecâti ve 'Avâiku İnbî'âsi'l-Kağiyyeti'l-'Arabî (Büyük Kuzey Afrika Sözlüğü, Lehçeler ve Arapça'nın İnkişafının Önündeki Engeller)

2.3.2.13. Kışşatu'l-Yetîmi fî Yevmi'l-'Îd (Bayram Günü Yetimin Hikayesi)

2.3.2.14. Ehâzîcu'z-Zahfi'l-Muqaddesi “Eğâni's-Şa'bi'l-Cezâiriyyi's-Şâir” (Mukaddes Dönüşün Sesleri “Devrimci Cezayir Halkının Şarkıları”)

Mufdî Zekeriyâ'nın yukarıda bahsedilen eserlerinin çoğunun baskısı bulunmamaktadır. Ayrıca bunlarında dışında da basılmayı bekleyen, gün yüzüne çıkmamış şiir ve düz yazıları vardır. Şair hayattayken eserlerini yayımlatmak istemiş ancak buna fırsatı olmamıştır. Mufdî Zekeriyâ'nın vefatından sonra, daha önce basılmamış bazı şiirleri *Şu'arâu'l-Cezâiri fî'l-'Asri'l-Hâdıri*, *Mufdî Zekeriyâ, el-Edebu'l-Cezâiri fî Tûnus* ve *eş-Şi'ru'l-Cezâiri* isimli kitaplarda derlenerek yayımlanmıştır. Bu kitaplarda yer alan şiirlerin toplam beyit sayısı 1405'tir. Mufdî Zekeriyâ'nın 2003 yılında neşredilen *Emcâdunâ Tetekellem* kitabının mukaddimesinde, Muessesetu Mufdî Zekeriyâ'nın şairin tüm şiirlerini *el-A'mâlu'l-Kâmile li-Mufdî Zekeriyâ* isimli bir kitapta toplama projesinden bahsedilmiştir.⁶¹ Ancak bu proje hayata geçirilememiştir.

3. İlyâzetu'l-Cezâir

1972 yılında yayımlanan *İlyâzetu'l-Cezâir*, şairin edebî kariyerinin son mahsulüdür ve yarım asırlık yazım faaliyetlerinin bir özü niteliğindedir.

İlyâzetu'l-Cezâir; aşağıda telif süreci, isimlendirilmesi, lâzime (nakarat) ve ses kaydı alt başlıkları altında incelenecektir.

3.1. Telif Süreci

Cezayir'de kültür ve sanat alanında Arapçaya dönüş hamlesinin öncülerinden Mevlüt Kasım⁶² ve Abdurrahman Şeybân,⁶³ 70'li yılların başından itibaren gençlere

⁶¹ Zekeriyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 6-14.

⁶² Mevlûd Kâsım b. Nâyıt bi'l-Kâsım (1927-1992), Cezayir bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuştur. Dış İşleri Bakanlığında müdürlük, Milli Eğitim Bakanlığı ve Dini İşlerden Sorumlu Başbakanlık Müsteşarlığı yapmıştır. Bu görevlerinin ardından FLN'de Arapça'nın

yönelik “İslam Düşüncesi” adlı bir dizi konferans serisi düzenlemişlerdir.⁶⁴ 1971 yılında Vahrân’da gerçekleştirilen 5. İslam Düşüncesi Konferansı’nda, bir sonraki konferansın Cezayir şehrinde yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁵

6. İslam Düşüncesi Konferansı’nın yapılacağı 1972 yılı, Cezayir’in bağımsızlığının 10. yılı olmasının yanı sıra Cezayir, Mediyye ve Milyâna şehirlerinin de 1000. kuruluş yılıdır. 1972 yılının Cezayir açısından önemine binaen Mevlüt Kasım, geçmişten ilham alarak Cezayir’in geleceğini şekillendirecek Kuzey Afrika ve İslam alemi eksenli bir tarih yazımı projesini ortaya atmıştır.⁶⁶ Mevlüt Kasım, bu proje için Mufdî Zekeriyâ’nın uygun olacağını düşünmüştür. Bir mektup yazarak Mufdî Zekeriyâ’ya teklifte bulunmuştur.⁶⁷

Mufdî Zekeriyâ, Mevlüt Kasım’ın teklifini memnuniyetle kabul etmiştir. 1972 yılının başında Mufdî Zekeriyâ, Mevlüt Kasım ve Osman Ke’âk,⁶⁸ çalışmalara başlamıştır. Gece saatlerinde telefonla iletişim kurarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte Mufdî Zekeriyâ Fas’ta bir eğitim kurumunun müdürlüğünü yapmaktadır. Mevlüt Kasım Cezayir’de, Osman Ke’âk ise Tunus’ta ikamet etmektedir. Mufdî Zekeriyâ yazdığı beyitleri telefonda Mevlüt Kasım’a okumuş ve onun görüşlerini almıştır. Tarihçi kimliğiyle Osman Ke’âk, Mufdî Zekeriyâ’nın Cezayir tarihini ele alan beyitlerinde tereddüt ettiği noktalarda ona danışmanlık yapmıştır. Mevlüt Kasım telefonda Mufdî Zekeriyâ’nın kendisine okuduğu beyitleri, yazısı güzel olmadığı için not alıp daha sonra Hattat Abdülmecid Gâlib’e yazdırmıştır. Mufdî Zekeriyâ 6.

yaygınlaştırılması ve Arap Dili Yüksek Şurası’nın sorumluluğunu üstlenmiştir. Bkz. Wikipedia, “Mevlüt Kâsım b. Nâyıt bi’l-Kâsım” (17 Mart 2023).

⁶³ Abdurrahman Şeybân (1918-2011), Abdülhamit b. Bâdis’in öğrencisidir. Milli Eğitim Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti’nin 1999-2011 yılları arasında başkanlığını yapmıştır. Bkz. Wikipedia, “Abdurrahman Şeybân” (14 Mart 2023).

⁶⁴ Muhammedi’s-Sa’îd Sa’d - Abdulkâdir bi-Kâdir, “İlyâzetu’l-Cezâir fi Kelimeti Mevlût Kâsım”, *Mecelletu’z-Zâkira* 10/2 (2022), 22.

⁶⁵ Mufdî Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir* (Cezayir: el-Muessesetu’l Vaṭaniyye li’l-Kitâb, 1987), 9; Derdûr, *Melhametu’l-Cezâir Şerḥun Târihiyyun li-İlyâzeti’l-Cezâir li-Şâ’iri’s-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 193.

⁶⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 9; Derdûr, *Melhametu’l-Cezâir Şerḥun Târihiyyun li-İlyâzeti’l-Cezâir li-Şâ’iri’s-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 193.

⁶⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 11; Derdûr, *Melhametu’l-Cezâir Şerḥun Târihiyyun li-İlyâzeti’l-Cezâir li-Şâ’iri’s-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 195.

⁶⁸ Osman Ke’âk (1903-1976), Tunus’un önde gelen tarihçilerindedir. Tunus’un bağımsızlık mücadelesi sürecinde aktif rol oynamıştır. Bazı kitapları şunlardır; *Târîhu’l-Cezâiri’l-‘Âm* (1926), *Belâgatu’l-‘Arabi fi’l-Cezâir* (1927), *el-Merâkizu’s-Şekâfiyyeti bi’l-Mağribi’l-‘Arabi* (1957), *el-‘Alâkatu beyne Tûnis ve Îrân* (1972). Bkz. el-Mevsû’atu’t-Tûnisyyeti’l-Meftûḥa, “Osman Ke’âk” (Erişim 04 Haziran 2023).

İslam Düşüncesi Konferansı'nın yapılacağı tarihe kadar 610 beyit yazmıştır. Konferansın ardından eseri 1001 beyite tamamlamıştır.⁶⁹

Eserin Cezayir, Mediyye ve Milyâna şehirlerinin 1000. kuruluş yılı münasebetiyle kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda 1000 yerine 1001 beyit olarak tamamlanması hakkında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, Mufdî Zekeriyâ, peygamber efendimizin vitir sünnetini takip etme arzusuyla eseri tek sayıya tamamlamıştır.⁷⁰ Diğer bir görüşe göre, eser Binbir Gece Masallarına atfen 1001 beyite tamamlanmıştır.⁷¹

Eserin fikir babası olan Mevlüt Kasım, 93. kıtadaki fazla beytin İslam Düşünce Konferansı'nın önemini vurgulamak için yazıldığını belirtmiştir.⁷² *İlyâzetu'l-Cezâir*'in içeriğinden yola çıkarak, eserin tek sayıya tamamlanması veya Binbir Gece Masallarına dair bir göndermenin bulunmaması sebebiyle fazladan beytin, İslam Düşünce Konferansı için yazılmış olduğu görüşü daha isabetlidir. Mufdî Zekeriyâ'nın 93. kıtaya konferansı överek başlaması,⁷³ bu görüşü destekler niteliktedir.

3.2. İsimlendirilmesi

Eserin 1001 beyite tamamlanmasının ardından 1973'te basılması kararlaştırılmıştır. Bu nedenle esere bir ad verme gereği ortaya çıkmıştır. Mevlüt Kasım, eserin isimlendirilme sürecini şöyle anlatır:⁷⁴

“Eseri İlyâzetu'l-Cezâir olarak isimlendirdik. Homeros'un İlyadası'ndan büyük bir farkla ayrılıyordu: Yunan destanı İlyada, efsaneler rivayet ederken İlyâzetu'l-Cezâir'in gerçek zaferleri ölümsüzleştirdiğini, zamanın en muhteşem tarihini ve olaylarını kaydettiğini görürüz. Kaydettikleri ne

⁶⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 11-12; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 195-196.

⁷⁰ Sa'd - bi-Kâdir, “İlyâzetu'l-Cezâir fi Kelimeti Mevlûd Kâsım”, 17.

⁷¹ Necât Bûdâb, *es-Sebku'l-Mu'cemî fi Şi'ri İlyâzeti'l-Cezâir li-Mufdî Zekeriyâ* (Bevâki: Câmî'ati 'Arabî b. Mehîdî, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 43.

⁷² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 14; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 198.

⁷³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 111.

⁷⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 12; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 196.

cinlerden ne de şairlerdendir, bizzat Cezayir insanının meydana yaptığıdır!”

İlyâzetu'l-Cezâir'de bu durum Mufdî Zekeriyâ tarafından şöyle ifade edilmiştir:⁷⁵

980 هُمَيْرُوسُ أَرَّحَ لَمْ يَنْتَقِدْ وَشَهَنَامَةُ الْفُرْسِ بِالْوَصْفِ تَغْلُو
981 فَقُلْتُ: وَشِعْرُ الْخُرَاقَاتِ يَفْنَى وَشِعْرُ الْبُطُولَاتِ لَا يَضْمَعِلُ!

⁹⁸⁰ Homeros tarih yazdı eleştirmede, Farisîlerin *Şehnâme*'si ise tasvirde abartıya kaçtı.

⁹⁸¹ Dedim ki: (Konusu) Hurafeler (olan) şiir yok olur, kahramanlık şiir(leri) ise unutulmaz.

Mufdî Zekeriyâ, yukarıdaki iki beyitte *İlyâzetu'l-Cezâir*'in Homeros'un *İlyada*'sı ve Firdevsî'nin *Şehnâme*'si gibi efsanelere ve abartıya ihtiyaç duymadığını vurgulayarak Cezayir halkının halihazırda gerçekleştirdiği şeylerin zaten ziyadesiyle efsanevî olduğuna işaret etmiştir.

İnsanın dünyada hissettiği yoksunluğu giderme çabalarından biri efsane üretmektir. Bu efsaneler kimi zaman tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyetten kimi zaman bir düşünce veya duygunun bir puta ya da hayalî bir varlığa dönüştürülmesi suretiyle oluşturulmuştur.⁷⁶

İlyada, Antik Yunan edebiyatının temel eserlerinden biri olarak⁷⁷ asırlar boyunca Yunan devletleri tarafından bir tür kutsal kitap gibi benimsenmiştir.⁷⁸ Eserde, yaşanmış tarihî olaylar anlatılmakla birlikte, efsaneler ön plana çıkmaktadır. Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri olan *Şehnâme* ise dünya klasikleri arasında müstesna bir yere sahiptir.⁷⁹ Fârisî halkların mükemmel bir panoramasını sunan ve diğer millî destanlar için bir ölçüt haline gelen bu eserde⁸⁰ abartılı bir

⁷⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 116.

⁷⁶ Ali Şeriati, *Ali*, çev. Dursunoğlu, Alptekin (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 66-71.

⁷⁷ Wikipedia, “İlyada” (21 Mayıs 2023).

⁷⁸ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), x.

⁷⁹ Mehmet Kanar, “Şâhnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2010), 38/289-290.

⁸⁰ S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 9/24.

anlatım üslubu kullanılmıştır. Bu üslup, tarihi olayları daha etkileyici hale getirmek, kahramanları yüceltmek ve epik bir atmosfer oluşturmak için tercih edilmiştir.

Cahiliye döneminde Araplar, Yunan edebiyatındaki destanlar gibi olmasa da büyük savaşlardan esinlenerek şiirler yazmışlardır.⁸¹ ‘Antere b. Şeddad’ın (ö. 614 [?]) meşhur muallakası, buna bir örnektir.⁸² Ancak bu destanlar, Yunan destanlarındaki gibi doğaüstü ve mitolojik unsurları içermemektedir. Daha çok dönemin olayları ve kahramanlık hikayeleri, gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmıştır.⁸³

Çağdaş Arap edebiyatında ise mitolojik unsurlar, şiirlerde, romanlarda ve tiyatrolarda kullanılmıştır. Mitlerin Batı edebiyatındaki benzer kullanımı, 1950’lerde kendilerini "Temmuz Şairleri" olarak adlandıran şairlerle başlamıştır. Mitolojilere duyulan büyük ilginin temelinde, Yunan ve Romalılara ait olduğu iddia edilen mitlerin çoğunun doğu kökenli olması yatar.⁸⁴ Mufdî Zekeriyâ, Cezayir tarihinin ve devriminin zaten destansı nitelikte olduğunu düşünerek mitolojik unsurlara *İlyâzetu’l-Cezâir*’de yer vermemiştir. Ancak eserin isminde, dünya tarihinde destanların edindikleri kültürel zenginlikten yararlanarak mitolojik bir çağrışım yapmıştır.

3.3. Lâzime (Nakarât)

İlyâzetu’l-Cezâir, 100 kıtadan oluşmaktadır. Her kıtada –93. kıta hariç– 10 beyit yer alır. 93. kıtada 11 beyit vardır. Bu şekilde 1001 beyite ulaşılmıştır. Her kıtadan sonra alt alta yazılmış bir buçuk beyte denk gelen üç şatır vardır. *İlyâzetu’l-Cezâir*’in ilk sayfasında, nakarat üstünde “el-Lâzime”⁸⁵ ibaresi bulunur.⁸⁶ Daha sonraki sayfalarda yer alan nakaratın üzerinde bu ibare görülmez. *İlyâzetu’l-Cezâir*’in adeta alametifarikası olan lâzime, toplamda 100 kez tekrar etmiştir.

⁸¹ Kûmârî, *Dirâsâton fi’l-Edebi’l-Cezâiriyyi’l-Hadîs*, 122. Bi’l-Kasım Sa’d el-Kûmârî, “fi Târîki İlyâzetu’l-Cezâir: Arđu’l-Melâhimi”, *Mecelletu’l-Âdâb* 2/4 (1954), 51.

⁸² Cemal Muhtar, “Antere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/237. Ali Eminoğlu, *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasideleri* (Konya: Aybil Yayınları, 2017), 45.

⁸³ Nâşiru’d-Dîn İbrahim Ahmed Hüseyin - Bin Eyüp Hamza Hammû, “İlyâzetu’l-Cezâir Dirâsetun Tahlîliyyetun Târîhiyyetun”, *Mecelletu’l-Aşâleti li’d-Dirâsâti ve’l-Buhûsi* 4/7 (2021), 17-18.

⁸⁴ Salih Salih Tur, *Arap Mitolojisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 293.

⁸⁵ Şiir ve nesirde düzenli olarak tekrar eden ses veya kelimelerdir. Saliha Sibkâk, “Dehşetu’t-Tekrârî fi İlyâzetu’l-Cezâir Dirâsetun Uslûbiyyetun”, *Mecelletu’l-Lügati’l-Vazîfeti* 7 (2020), 113; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 45/4027; Ahmed el- vd. ‘Âyid, *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyi’l-Esâsi* (li’d-Durûs, 1988), 1084.

⁸⁶ Bkz. EK-1 s. 149.

Lâzime'nin vezni, diğer beyitlerin tümü gibi mütekarib veznindedir. Söz konusu lâzime şöyledir:⁸⁷

1 شَغَلْنَا الْوَرَى، وَمَلَأْنَا الدُّنَا

2 بِشِعْرِ نُرْتَلُهُ كَالصَّلَاةِ

3 تَسَابِيحُهُ مِنْ حَنَائِيَا الْجَزَائِرِ

1 İnsanları meşgul ettik, dünyayı doldurduk.

2 Dua gibi terennüm ettiğimiz şiirlerle.

3 Cezayir'in bağrından çıkan dua cümleleriyle.

Mufdî Zekeriyâ lâzimedede insanların Cezayir'in kahramanlığıyla, devrimiyle meşgul olduğunu ve dünyanın Cezayir'den söz ettiğini belirtmiştir. Şair, *İlyâzetu'l-Cezâir*'in dua edercesine samimiyetle okunduğunu ifade etmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, lâzime ile farklı konuları ele alan kıtalar arasında bir bağlantı sağlamıştır. Ayrıca lâzimenin sağladığı sabit ritimle esere müzikal bir nitelik kazandırmıştır.

3.4. Eserin Ses Kaydının İncelenmesi

6. İslam Düşüncesi Konferansı, Cezayir şehrinde 24 Temmuz 1972 tarihinde Kaşru'l-Ümem/Nâdî's-Şanavber'de (Milletler Sarayı/Çamlık)⁸⁸ aralarında Cumhurbaşkanı Huvârî Bûmedyen'in (ö. 1978) de bulunduğu önemli devlet adamlarının katılımıyla açılmıştır.⁸⁹

Mufdî Zekeriyâ *İlyâzetu'l-Cezâir*'in 610 beytini katılımcıların huzurunda okumuştur. Bu anları Cezayir Ulusal Televizyonu ve Radyosu canlı yayımlamıştır.⁹⁰

⁸⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 19.

⁸⁸ Cezayir'in uluslararası toplantı ve zirvelerinin yapıldığı kongre merkezidir. 1975 yılında OPEC'in, 1974 ve 1988 yıllarında Arap Birliği'nin toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Nâdî's-Şanavber (Çamlık) Kaşru'l-Umem'in kod adıdır. Bkz. Muhammed el-Ali, "Nâdî's-Şanavber Remzu Necâhi Siyâsâti'l-Cezâiri'l-'Arabîyyeti ve'd-Duvelîyyeti", *el-Cezîra* (Erişim 05 Nisan 2023).

⁸⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 12; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 196.

⁹⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 15; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 199.

Televizyon kaydının yalnızca 2 dk 36 sn'lik bir kesitine⁹¹ ulaşılabilmektedir. Bu kesitte et-Tilfizyûnu'l-Cezâirîyye'nin amblemi görülmektedir.⁹² Ses kayıtları ise parça parça on bölüm⁹³ ve tek bir kayıt⁹⁴ şeklinde bulunmaktadır.

Ses kaydı incelemesi için birleştirilmiş kayıt⁹⁵ tercih edilmiştir. Söz konusu kayıta işaret edilen yerler beyit numarası ve parantez içinde (sa:dk:sn) şeklinde gösterilmiştir.

Mufdî Zekerîyyâ *İlyâzetu'l-Cezâir*'i okumaya lâzimedden başlamıştır. Lâzimeyi okuduktan sonra 1. beyite (00:00:30) geçmiştir. 20. beyti (00:05:17) okuduktan sonra رَدِّدُوا مَعِيَ مِنْ فَضْلِكُمْ (Lütfen benimle beraber tekrar edin) diyerek seyircileri lâzimeyi kendisiyle beraber okumaya çağırmıştır. 190. beyitten (00:29:30) sonra seyirciler Mufdî Zekerîyyâ ile lâzimeyi ezberden okumaya başlamışlardır.

Dinledikleri beyitlerden etkilenen katılımcılar, birçok kez alkışlarla Mufdî Zekerîyyâ'nın okumasını bölmüşlerdir. Özellikle 341. beyit (01:12:22), 445. beyit (01:39:32), 500. beyit (01:48:36), 520. beyitlerden (01:54:20) sonra salonda uzun süre alkışlar yükselmiştir.

Mufdî Zekerîyyâ, eseri okurken bazı beyitlerin ilk şatırını iki kez okumuştur. Bu durum, kayıt boyunca 135 kez⁹⁶ tekrarlanmıştır. Bazı beyitlerinse tamamını iki kez okumuştur ve bu durum 80 beyitte tekrarlanmıştır.⁹⁷

⁹¹ “Teezzene Rabbuke Leylete Kadın Min İlyâze Şâ'iri's-Sevrati't-Taħrîriyyeti'l-Cezâirîyyeti Mufdî Zekerîyyâ”, haz. Mîzâb li'l-Mer'îyyât, *Youtube* (14 Şubat 2014).

⁹² *İlyâzetu'l-Cezâir*'in tam görüntü kaydının Cezayir Ulusal Televizyon arşivinde bulunup bulunmadığı Cezayir Televizyonu Kamu Kurumu'na (el-Muessesetu'l-'Umûmiyyeti li't-Tilfizyûni'l-Cezâirîyyi) e-posta aracılığıyla sorulmuştur. Bkz. EK-2 s. 150.

⁹³ “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 1”, Rachad Algeria, *Youtube* (20 Kasım 2019); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 2”, Rachadtv, *Youtube* (26 Nisan 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 3”, Rachadtv, *Youtube* (26 Nisan 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 4”, Rachadtv, *Youtube* (26 Nisan 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 5”, Rachad Algeria, *Youtube* (20 Kasım 2019); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 6”, Rachadtv, *Youtube* (24 Mayıs 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 7”, Rachadtv, *Youtube* (24 Mayıs 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 8”, Rachadtv, *Youtube* (25 Mayıs 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 9”, Rachadtv, *Youtube* (27 Mayıs 2012); “İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerîyyâ 10”, Rachadtv, *Youtube* (02 Haziran 2012).

⁹⁴ “İlyâzetu'l-Cezâir Kâmile li-Şâ'iri's-Sevrati'l-Cezâirîyye Mufdî Zekerîyyâ”, Kânât Yescunu Elektrîniyye, *Youtube* (17 Ağustos 2021).

⁹⁵ “İlyâzetu'l-Cezâir Kâmile li-Şâ'iri's-Sevrati'l-Cezâirîyye Mufdî Zekerîyyâ”.

⁹⁶ Bkz. EK-3 s. 151.

⁹⁷ Bkz. EK-4 s. 155.

Mufdî Zekeriyâ, beyitlerde geçen kelimelerle ilgili bazen açıklama yapmıştır. Örneğin, 46. beyti (00:09:27) okurken أُمُّ أَفْرِيقَةَ (Afrika'nın annesi) kelimesinden sonra “Notre-Dame of d’Afrique” diyerek bu kelimeyle Cezayir'deki Afrika Meryem Ana Bazilikası'nı kastettiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, 350. beyti (01:15:11) okuduktan sonra beyitte geçen soruya أَبَدًا (asla) diyerek cevap vermiştir.

Ses kaydının tamamında Mufdî Zekeriyâ'nın coşkulu bir ses tonuyla eseri okuduğu açıkça görülmektedir. Şair, Cezayir'in silahlı mücadelesinin anlatıldığı 504. beyitte (01:49:47) يُدَوِّي (gürlemek, çınlamak) kelimesini okurken adeta tüfeğin başındaki bir asker gibidir.

Bazı beyitlerde ses kaydıyla matbû hali arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, kitapta 56. beyitte⁹⁸ تَسْمُو kelimesi, kayıta تَنْمُو (00:11:44) şeklinde geçmektedir. 161. beyitte⁹⁹ مَنَعَ kelimesi, kayıta مَنَّبَتَ (00:21:14) şeklinde geçmektedir. 251. beyitte¹⁰⁰ أَنْ لَا تَسُودَ ifadesi, kayıta أَنْ لَا تَسُودَ (00:45:19) şeklinde geçmektedir. 269. beyitte¹⁰¹ مِنْ مَطْلَعِ شَمْسٍ ifadesi, kayıta مِنْ مَطْلَعِ شَمْسٍ (00:49:02) şeklinde geçmektedir. 382. beyitte¹⁰² فَتَرْجُفُ kelimesi, kayıta فَتَرْجَلُ (01:23:11) şeklinde geçmektedir.

Bir şairin dinleyicilerin huzurunda kendi yazdığı şiiri okuması, dinleyicilere şairin duygusal dünyasına daha derinden nüfuz edebilecekleri, düşüncelerini daha iyi özümseyebilecekleri eşsiz bir deneyim sunmaktadır. Nitekim *İlyâzetu'l-Cezâir*'in, Mufdî Zekeriyâ'nın bizzat kendisi tarafından çoğunluğu gençlerden oluşan bir topluluğun önünde okunması şüphesiz böyle bir deneyim yaşattır.

Sonuç olarak Mufdî Zekeriyâ, Cezayir'in geleneksel yapısını muhafaza eden, İbâdiyye Mezhebi'ni benimseyen Mîzâb'da dünyaya gelmiştir. Mîzâb toplumu, Fransızların Cezayir'de yok etmek istediği Müslüman kimliğini koruma gayreti

⁹⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 24.

⁹⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 35.

¹⁰⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 44.

¹⁰¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 45.

¹⁰² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 57.

içinde olmuştur. Mufdî Zekerıyyâ'nın şiirlerinde sıkça rastlanan birlik ve beraberlik vurgularında, yetiştiği toprakların etkisi görülmektedir. Mufdî Zekerıyyâ'nın şiirlerinde devrim vurgusuna sıkça rastlanmaktadır. Devrime olan bu katkısı neticesinde kendisine “devrim şairi” lakabı verilmiştir. Şiirlerini Cezayir'in içinde bulunduğu olağanüstü halden dolayı toplumcu ve gerçekçi bir yaklaşım içinde kaleme almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
İLYÂZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİN MUHTEVA
ÖZELLİKLERİ

İlyâzetu'l-Cezâir Adlı Eserin Muhteva Özellikleri

Birinci bölümde Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatı, edebî kişiliği ve *İlyâzetu'l-Cezâir* adlı eserinin telif süreci incelenmişti. Bu bölümde ise eserin muhtevası ele alınacaktır.

Muhtevayı şairin eserin başından sonuna kadar ne anlatmak istediği ya da dünyaya vermek istediği mesajın ne olduğu sorularının cevapları oluşturur. Edebî bir esere yönelteceğimiz bu iki temel soru bizi muhtevanın eserde üzerinde durulan duygu ve düşünce (tema), ele alınan olay (konu) ve okuyucuya söylenmek isteneni (mesaj) kapsayan çatı bir kavram olduğu düşüncesine götürecektir.¹⁰³

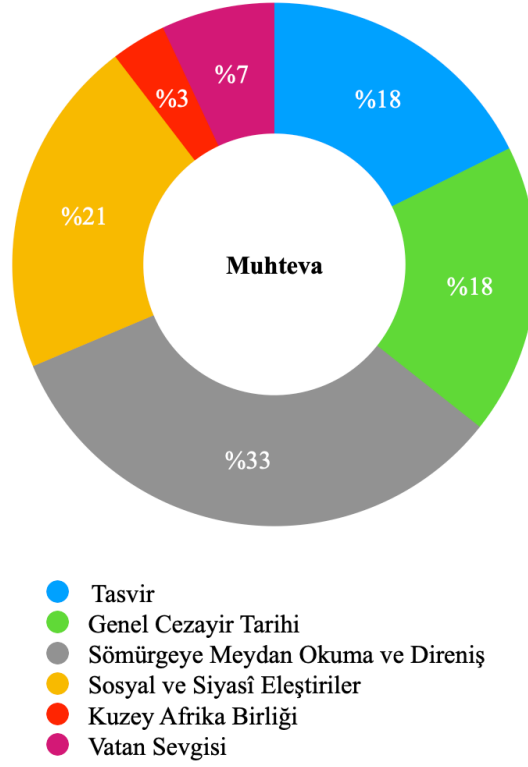
İlyâzetu'l-Cezâir'de muhteva olarak altı başlık öne çıkmaktadır. Bunlar; tasvir, genel Cezayir tarihi, sömürgeye karşı meydan okuma ve direniş, sosyal ve siyasî eleştiriler, Kuzey Afrika birliği ve vatan sevgisidir.

Bu başlıklarda yer alan beyitleri sayılarına göre değerlendirdiğimizde şu tablo karşımıza çıkmaktadır:

Muhteva	Beyit Sayısı
Tasvir	177
Genel Cezayir Tarihi	180
Sömürgeye Meydan Okuma ve Direniş	330
Sosyal ve Siyasî Eleştiriler	210
Kuzey Afrika Birliği	34
Vatan Sevgisi	70
Toplam beyit sayısı	1.001

¹⁰³ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 194-195. Muhammet Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007), 74.

İlyâzetu'l-Cezâir'de sömürgeye meydan okuma ve direniş teması, beyit sayısı bakımından ilk sırada gelmektedir. Beyit sayılarını içeren tablonun grafiğe yansımaları şu şekildedir:

Çalışmanın bu bölümünde eserdeki genel konu bütünlüğünün korunması için muhteva, beyit sayısına göre değil, şairin eserde takip ettiği sıraya göre ele alınacaktır.

1. Tasvir

Mufdî Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*'i, varlığıyla Cezayir'i temsil edecek bir eser meydana getirme amacıyla yazmıştır. Bu amaç, eserde yalnızca Cezayir'i anlatmanın çok daha ötesindedir. Cezayir tabiatı, tarihi, insanları ve devrimiyle yani her şeyiyle ele alındığında ancak *İlyâzetu'l-Cezâir* bizzat Cezayir'in ta kendisidir denilebilirdi. Bunu gayet iyi bilen Mufdî Zekeriyâ eserine belki de Cezayir Edebiyatı'nda Cezayir'i en iyi tasvir eden beyitleri yazarak başlayacaktır. Okuyucuları, Cezayir'in ne kadar muhteşem bir yer olduğuna ikna etmesi, onların eserin ilerleyen bölümlerinde Cezayir adına verilen mücadeleleri daha iyi

anlamalarını sağlayacaktır. Bunun için Mufdî Zekeriyâ okurlarını Cezayir'in tarihini anlatan beyitlerle buluşturmadan önce onların zihinlerinde Cezayir hakkında parlak bir tablo oluşturmak istemiştir.

Mekân, Mufdî Zekeriyâ'nın *İlyâzetu'l-Cezâir*'in haricindeki eserlerinde de önemli bir yer tutar. Bunu, şiir kitaplarının isimlerinden anlamak mümkündür. Örneğin; eserlerine verdiği *Min Vahyi'l-Atlas*, *Tahte Zilâli'z-Zeytûn* gibi isimler mekândan yola çıkılarak verilmiş isimlerdir. Şairin mekâna olan özel ilgisinde çocukluktan itibaren doğduğu yerden uzakta, farklı şehirlerde ve Tunus'ta yaşamış olmasının payı vardır. Mufdî Zekeriyâ İslam ülkelerinin neredeyse hepsini gezmiştir. Fas, Tunus, Mısır, Lübnan vb. gezip gördüğü, yaşadığı ülkeler hakkında da birçok şiir yazmıştır.

Bu şiirler incelendiğinde Mufdî Zekeriyâ'nın mekâna dair düşüncelerini şu şekilde özetlememiz mümkündür. Şehirler, dağlar, nehirler ve ağaçlar, insanın benliğini oluşturan unsurlardır. Örneğin, Mufdî Zekeriyâ'nın Atlas Dağlarını yazdığı beyitler yalnızca Roma dönemindeki isyanlardan Cezayir Devrimi'ne kadar bu dağlarda sömürgecilere karşı gerçekleştirilen gerilla savaşlarını hatırlatmayı amaçlamaz. Bu beyitlerde dağ, karşımıza adeta insan gibi çıkar.¹⁰⁴ İnsanlarsa dağ gibi tasvir edilir. Dağların birleşmesiyle aslında insanların birleşmesi kastedilir.¹⁰⁵ Mufdî Zekeriyâ'nın şehirlere, nehirlere ve ağaçlara yaklaşımı da tıpkı dağlara yaklaşımı gibidir. Ona göre Kuzey Afrika'da yaşayan biri, Atlas Dağı göz ardı edilerek düşünülemez,¹⁰⁶ Lübnanlılar ancak sedir ağacıyla var olabilirler,¹⁰⁷ Fransızlar kendilerini protesto eden Cezayirliyi atıp boğdukları Sen Nehri'yle marufturlar.¹⁰⁸

İlyâzetu'l-Cezâir'de tasvir; Cezayir, şehir ve dağ alt başlıkları altında incelenecektir.

¹⁰⁴ Bkz. 52. beyit. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 24.

¹⁰⁵ Bkz. 58. ve 59. beyitler. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 24.

¹⁰⁶ Bkz. 57. beyit. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 24.

¹⁰⁷ Bkz. 128. beyit. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 31.

¹⁰⁸ Bkz. 605. beyit. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 79.

1.1. Cezayir Tasviri

Mufdî Zekerıyyâ Cezayir'i şöyle tasvir etmektedir:¹⁰⁹

1	جَزَائِرُ، يَا مَطَّلَعَ الْمُعْجِزَاتِ	وَيَا حُجَّةَ اللَّهِ فِي الْكَائِنَاتِ
2	وَيَا بَسْمَةَ الرَّبِّ فِي أَرْضِهِ	وَيَا وَجْهَهُ الضَّاحِكِ الْقَسَمَاتِ
3	وَيَا لَوْحَةَ فِي سِجِّ الْخُلُودِ	تَمْوُجُ فِيهَا الصُّورُ الْحَامِلَاتِ
4	وَيَا قِصَّةَ بَثَّ فِيهَا الْوُجُودُ	مَعَانِي السُّمُورِ بِرُوعِ الْحَيَاةِ
5	وَيَا صَفْحَةَ حَطَّ فِيهَا الْبَقَا	بِنَارِ وَنُورِ جِهَادِ الْأَبَاةِ
6	وَيَا لِلْبُطُولَاتِ تَغْزُو الدُّنَا	وَتُلْهِمُهَا الْقِيَمَ الْخَالِدَاتِ
7	وَأُسْطُورَةَ رَدَّدَتْهَا الْقُرُونُ	فَهَاجَتْ بِأَعْمَاقِنَا الذِّكْرِيَّاتِ
8	وَيَا تُرْبَةَ تَاهَ فِيهَا الْجَلَالُ	فَتَاهَتْ فِيهَا الْقِمَمُ الشَّامِخَاتِ
9	وَأَلْقَى الْهَيْأَةَ فِيهَا الْجَمَالُ	فَهَيَّمْنَا بِأَسْرَارِهَا الْفَاتِنَاتِ
10	وَأَهْوَى عَلَى قَدَمَيْهَا الرِّمَانُ	فَأَهْوَى عَلَى قَدَمَيْهَا الطُّغَاةُ

- 1 Cezayir! Ey mucizelerin doğuş yeri, ey Allah'ın kainattaki delili!
- 2 Ey Rabb'in yeryüzündeki gülümsemesi, ey Rabb'in gülen yüzü.
- 3 Ey ebedilik albümünde düş tablolarının dalgalandığı levha.
- 4 Ey varlığın, yüce anlamlarını, hayatın güzelliğinin kendisiyle yaydığı hikâye.
- 5 Ey (bağımsız olarak) var olma (arzusu) nun, onurlarını koruyarak direnenlerin savaşını ateş ve nurla kaydettiği sayfa.
- 6 Ey dünyaları fethedip kalıcı değerleri ilham verdiği halde kahramanlıklar!
- 7 Çağların yineleyip zihinlerimizin derinliklerinde anıları canlandıran efsane!
- 8 Ey yüceliğin kendisinde kaybolduğu toprak! Yalçın zirveler o toprakta kayboldu.
- 9 O toprakta güzellik sonun ne olacağını belirledi. Bizde çarpıcı sırlarını kavradık.
- 10 Zaman (o toprağın) ayakları önünde diz çöktürdü, saldırganları ayakları önünde diz çöktürdü.

¹⁰⁹ Zekerıyyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 19.

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde Cezayir'i Rabb'in yeryüzündeki gülümsemesine, yücelik vasıflarının kendisiyle yayıldığı bir hikâyeye ve onurlu savaşçıların isimlerinin kaydedildiği bir sayfaya benzetmiştir.

Mufdî Zekeriyâ Cezayir'i tasvir etmeyi şöyle sürdürür:¹¹⁰

11	جَزَائِرُ، يَا بَدْعَةَ الْفَاطِرِ	وَيَا رُوعَةَ الصَّانِعِ الْقَادِرِ
12	وَيَا بَابِلَ السِّحْرِ، مِنْ وَحْيِهَا	تَلَقَّبَ هَارُوتُ بِالسَّاجِرِ
13	وَيَا جَنَّةَ غَارِ مِنْهَا الْجِنَانُ	وَأَشْغَلَهُ الْغَيْبُ بِالْحَاضِرِ
14	وَيَا لُجَّةَ يَسْتَحِمُّ الْجَمَالُ	وَيَسْبِحُ فِي مَوْجِهَا الْكَافِرِ
15	وَيَا وَمُضَةَ الْحَبِّ فِي خَاطِرِي	وَإِشْرَاقَةَ الْوَحْيِ لِلشَّاعِرِ
16	وَيَا ثُورَةَ حَارَ فِيهَا الزَّمَانُ	وَفِي شَعْبِهَا الْهَادِي الثَّائِرِ
17	وَيَا وَحْدَةَ صَهْرَتِهَا الْخُطُوبُ	فَقَامَتْ عَلَى دَمِهَا الْفَائِرِ
18	وَيَا هِمَّةً سَادَ فِيهَا الْحِجَى	فَلَمْ تَكُ تَقْنَعُ بِالظَّاهِرِ
19	وَيَا مَثَلًا لِيَصْفَاءِ الضَّمِيرِ	يَجِلُّ عَنِ الْمَثَلِ السَّائِرِ
20	سَلَامٌ عَلَى مَهْرَجَانِ الْخُلُودِ	سَلَامٌ عَلَى عَيْدِكَ الْعَاشِرِ

11 *Cezayir! Ey Allah'ın yarattığı güzellik, ey kadîr olan Allah'ın yarattığı şaheser!*

12 *Ey sihrin Bâbili, Harût ondan (Cezayir'den) ilhamla sihirbaz diye adlandırıldı.*

13 *Ey cennetlerin kışkandığı cennet, hayali (cenneti) gerçeğin yerine koydu.*

14 *Ey kendisinde güzelliğin yıkanıp örten dalgalarında yüzdüğü deniz.*

15 *Ey inancımdeki sevginin kıvılcımı, şairin ilham kaynağı.*

16 *Ey zamanı hem kendine hem de boyun eğmeyen ve ağırbaşlı halkına hayran bırakan devrim.*

17 *Ey büyük olayların şekillendirdiği, kaynayan kan üzerine kurulan birlik.*

18 *Ey aklın kendisine hâkim olduğu ve zahirle yetinmeyen kuvvet.*

19 *Ey diğer sözlerden üstün, tertemiz vicdanın sözü.*

¹¹⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 20.

20 *Selam olsun sonsuzluk şenliğine, Selam senin onuncu bayramına.*¹¹¹

Mufdî Zekerıyyâ ilgili beyitlerde cennetlerin Cezayir'i kıskandığını, Cezayir'in aslında insanların hayalini kurdukları cennet olduğunu ve Harût'a Cezayir'den ilhamla sihirbaz dendiğini söylemiştir.

Mufdî Zekerıyyâ Cezayir'in kendisi için ne ifade ettiğini şöyle dile getirir:¹¹²

21	جَزَائِرُ، يَا لِحِكَايَةِ حُبِّي	وَيَا مَنْ حَمَلَتِ السَّلَامَ لِقَلْبِي
22	وَيَا مَنْ سَكَبَتِ الْجَمَالَ بِرُوحِي	وَيَا مَنْ أَشَعَّتِ الضِّيَاءَ بِدَرْبِي
23	فَلَوْلَا جَمَالُكَ مَا صَحَّ دِينِي	وَمَا إِنْ عَرَفْتُ الطَّرِيقَ لِرَبِّي!
24	وَلَوْلَا الْعَقِيدَةُ تَغْمُرُ قَلْبِي	لَمَا كُنْتُ أَوْ مِنْ إِلَّا بِشِعْبِي!
25	وَإِذَا ذَكَرْتُكَ شَعَّ كِيَانِي	وَإِنَّمَا سَمِعْتُ نِدَاكَ أَلْبِي
26	وَمَهْمَا بَعُدْتُ، وَمَهْمَا قَرُبْتُ	غَرَامُكَ فَوْقَ طُنُونِي وَوَلْبِي
27	فَفِي كُلِّ دَرْبٍ لَنَا لُحْمَةٌ	مُقَدَّسَةٌ مِنْ وَشَاجٍ وَصُلْبٍ
28	وَفِي كُلِّ حَيٍّ لَنَا صَبْوَةٌ	مُرْتَحَةٌ مِنْ غَوَايَاتِ صَبِّ
29	وَفِي كُلِّ شِبْرِ لَنَا قِصَّةٌ	مُجَنَّحَةٌ مِنْ سَلَامٍ وَحَرْبٍ
30	تَلَبَّأْتُ فِيهَا بِإِلْيَادَتِي	فَأَمَنْ بِي، وَبِهَا، الْمُتَنَبِّي!

21 *Cezayir! Ey sevgimin hikayesi, ey kalbime huzuru taşıyan!*

22 *Ey ruhuma güzelliği akıtan, ey yoluma ışık tutan!*

23 *Rabbimin (hidayet) yolunu bilsem de eğer senin güzelliğin olmasaydı dinim tamam olmazdı!*

24 *Eğer kalbime yerleşen inanç olmasaydı ancak halkıma iman ederdim!*

25 *Seni andığımda varlığım harekete geçiyor, sesini duyduğumda davetine icabet ediyorum.*

26 *Her ne kadar senden uzakta veya yakında olsam da senin aşkın aklımın ve düşüncelerimin üstünde.*

27 *Bizim için her bir yolda etten ve kemikten mukaddes bir parça vardır.*

28 *Bizim için her bir mahallede çocukluk yaramazlıklarımıza coşkulu özlem vardır.*

¹¹¹ Cezayir'in 10. bağımsızlık yıldönümü kastedilmektedir.

¹¹² Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

29 *Bizim için her bir karışta savaş ve barıştan (söz eden) bir hikâye vardır.*

30 *İlyâzemle bu (hikâyeyi) anlattım. Mütenebbî¹¹³ bana ve o (hikâyeye) inandı.*

Mufdî Zekeriyâ 23. beyitte Cezayir'in güzelliği olmasa dininin tamam olmayacağını söyleyerek Cezayir'e olan sevgisini dile getirmiştir. 30. beyitte *İlyâzetu'l-Cezâir*'i yazmakla Cezayir'in güzelliklerini dile getirdiğini ifade etmiştir.

Mufdî Zekeriyâ Cezayir'i geçmiş kavimlerle şöyle karşılaştırır:¹¹⁴

188 وَأَوْقَفْتُ رُكْبَ الزَّمَانِ طَوِيلًا أَسْأَلُهُ: عَنِ تَمُودٍ ... وَعَادٍ ...

189 وَعَنْ قِصَّةِ الْمَجْدِ ... مِنْ عَهْدِ نُوحٍ وَهَلْ إِرْمٌ ... هِيَ ذَاتُ الْعِمَادِ؟

190 فَأَقْسَمَ هَذَا الزَّمَانُ يَمِينًا وَقَالَ: الْجَزَائِرُ ... دُونَ عِنَادِ!

188 *Zaman kafilesini uzun bir süre durdurdum, ona Semûd'u... 'Âd'ı sorayım.*

189 *Şeref kıssasını... Nuh devrini ve İrem'i... Şu sütunlarla (donatılan)?*

190 *Zaman öyle bir yemin etti ve dedi ki: Cezayir... Şeksiz şüphesiz (bunların en mükemmelidir)!*

Mufdî Zekeriyâ 188. ile 190. beyitler arasında zamana geçmiş kavimlerin mertebelerini sormaktadır. Zamansa hiç tereddüt etmeden Cezayir'in, tarihte imar ve bayındırlıkta öne çıkmış Semûd ve 'Âd kavimlerinden, yüksek sütunlarla bezeli şehirleriyle bilinen İrem'den bile önde olduğunu söylemektedir.

1.2. Şehir Tasviri

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir'in kuzeybatısında yer alan Tilimsân şehrini şöyle tasvir etmiştir:¹¹⁵

321 تِلْمَسَانُ، مَهْمَا أَطَلْنَا الطَّوْفَا إِلَيْكَ تِلْمَسَانُ نُنْهِي الْمَطَافَا

321 *Tilimsân, her ne kadar senin (etrafında) gezip dursak da (yine) son durak sensin.*

Mufdî Zekeriyâ Tilimsân'dan ayrılıp başka şehirlere gidilse bile cazibesi sebebiyle Tilimsân'a geri dönüleceğini söylemiştir.

¹¹³ Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (ö. 965) gönderme yapılmıştır.

¹¹⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 37.

¹¹⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

Mufdî Zekeriyyâ başka bir beyitte Tilimsân hakkında şöyle demiştir:¹¹⁶

تِلْمَسَانُ، أَنْتِ عَرُوسُ الدُّنَا وَحُلْمُ اللَّيَالِي، وَسَلْوَى الْمُحِبِّ 146

¹⁴⁶ *Tilimsân, sen dünyalar gelini, geceler düşü ve aşığın teselli (kaynağısın).*

Mufdî Zekeriyyâ zikredilen beyitte Tilimsân şehrini güzellik ve saflık noktasında geline, arzulanma yönüyle düşe benzetmiştir.

Şair, Tilimsân'ı anlattığı bir diğer beyitte şöyle demektedir:¹¹⁷

أَفِي رَفْرِفِ الْخُلْدِ قَدْ وَجَدُوا تِلْمَسَانَ ... فَأَخْتَطَفُوهَا إِخْطَافًا؟ 330

³³⁰ *Ebedilik mekânlarını Tilimsân'da buldular da... Onu gasp mı ettiler?*

İlgili beyitte Tilimsân şehri ebedî mesken tutulacak bir yer olarak tasavvur edilmiştir.

Mufdî Zekeriyyâ, Cezayir'in kuzeyinde yer alan Mediyye şehrini şöyle anlatmaktadır:¹¹⁸

دَلَالُ الْمَدِيَّةِ أَعْيَا الْمُلُوكَ وَكَمْ خَاطِبٍ وَدَّهَا أَخْفَقًا! 287

²⁸⁷ *Mediyye'nin nazı kralları bıkip usandırdı. Nice taliplisi onu istedi de amacına ulaşamadı.*

Mufdî Zekeriyyâ söz konusu beyitte tarih boyunca birçok kralın Mediyye şehrine hakim olma arzusuna değinmiştir.

Mufdî Zekeriyyâ, Mediyye şehrinin başka bir yerde yaratılıp oradan dünyaya getirildiği efsanesini şöyle değerlendirir:¹¹⁹

مَلَائِكَةُ اللَّهِ ... هَلْ نَقَلُوهَا؟ أَجَلٌ ... مَنْ رَأَى حُسْنَهَا صَدَقًا 290

²⁹⁰ *Allah'ın melekleri mi... (başka bir yerden) taşıdılar Mediyye'yi (dünyaya)? Elbette... Kim onun güzelliğini görse (bunu) tasdik eder.*

¹¹⁶ Zekeriyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

¹¹⁷ Zekeriyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

¹¹⁸ Zekeriyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 49.

¹¹⁹ Zekeriyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 47.

Mufdî Zekeriyâ Mediyeye şehrinin güzelliğini görenlerin bu şehrin başka bir yerde yaratılıp oradan dünyaya getirildiğini kabul edeceğini söylemiştir.

Mufdî Zekeriyâ doğduğu yer olan Mîzâb hakkında şunları yazmıştır:¹²⁰

160	وَيَحْفَظُ مِيزَابُ لَوْحِ الْجَلَالِ	فَيُصْبِحُ مِيزَابُ فِي اللّٰوْحِ حَرْفًا
161	تَقَدَّسَ وَاْدِيكَ، مَنبَعِ عِزِّي	وَمَسْقَطَ رَأْسِي، وَالْهَامَ حِسِّي
162	وَرَبْضَ أَبِي ... وَمَرَاعِ أُمِّي	وَمَغْنَى صِبَايَ، وَأَخْلَامَ عُرْسِي
163	وَفَخْرَ الْجَزَائِرِ، فِيكَ تَنَاهَتْ	مَكَارِمُ عُرْبٍ، وَأَمْجَادُ فُرْسِ

¹⁶⁰ Mîzâb (kendini) güzellik kitabesine kaydediyor. Levh-i Mahfuz'da (sanki Kur'ân gibi korunan) bir harf oluyor.

¹⁶¹ (Ey Vâdî Mîzâb!) senin vadin mukaddestir,¹²¹ şerefimin membaı, doğum yerim ve duygularımın ilham kaynağıdır.

¹⁶² Baba ocağım... Annemin hanesi, çocukluk yurdum, düğün düşlerim.

¹⁶³ Cezayir'in övünç (kaynağı), Arap'ın asaleti, acemin şerefi sende kemale erdi.

Mufdî Zekeriyâ, Mîzâb şehrinin doğduğu yer olması hasebiyle ailesi özelinden zikretmiş, 163. beyitte Mîzâb'ın Cezayir'in gururu olması yanında Arap'ın ve Acem'in nazarında da övgüye layık olduğunu vurgulamıştır.

1.3. Dağ Tasviri

Mufdî Zekeriyâ Kuzey Afrika'da yer alan Atlas, Curcurâ ve Teğâcdâ dağlarını şöyle tasvir etmektedir:¹²²

51	سَلِ الْأَطْلَسَ الْفَرْدَ عَنْ جُرْجُرَا	تَعَالَى يَشُدُّ السَّمَاءَ بِالنُّزَى!
52	فَيَخْتَالُ كِبْرًا، تُنَافِسُهُ	تَقْجَدَا فَلَا يَرْجِعُ الْقَمْقَرَى
53	تَلَوْنَ وَجْهَ السَّمَاءِ بِهِ	فَأَصْبَحَ أَزْرَقَهَا أَخْضَرَا

⁵¹ Eşsiz Atlas (Dağları) na yükselerek gökyüzünü toprakla buluşturan Curcurâ (Dağları) nı sorun.

⁵² Atlas çalım satarak yürür. Teğâcdâ (Dağı), Atlas ile aşık atar, gerisin geriye de dönmez.

⁵³ Gökyüzü katmanı Atlas'la renklendi, mavisi yeşile döndü.

¹²⁰ Zekeriyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 34-35.

¹²¹ Mîzâb şehrinin içinde bulunduğu bölge, Vâdî Mîzâb olarak adlandırılmaktadır.

¹²² Zekeriyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 24.

Teķâcdâ Dağı, Cezayir'in kuzeyinde yer alan Curcurâ Sıradağları'nın içinde yer almaktadır. Curcurâ Sıradağları ise Fas'tan Tunus'a kadar uzanan Büyük Atlas Sıradağları'nın bir parçasıdır. Mufdî Zekerıyyâ bu dağların birbiriyle bir araya gelerek oluşturdukları bütüne dikkat çekerek onların ihtişamlarını anlatmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ Buleyde şehrinde yer alan şerî'a Dağı hakkında şunları yazmıştır:¹²³

121 شَرِيعَتُنَا، كَجَلَالِ الشَّرِيعَةِ كَمَا لَاتُهَا، رَاسِحَاتٌ ضَلِيعَهُ

¹²¹ şerî'a (Dağımız), şeriatın (Allah'ın kanunlarının) yüceliği gibidir. Onun mükemmelliği tamdır.

121. beyitte şerî'a Dağı isminden yola çıkılarak Allah'ın kanunlarına benzetilmiş, tıpkı şeriat gibi tam ve mükemmel olduğu vurgulanmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ şefâ Dağı'nı şöyle tasvir etmektedir:¹²⁴

151 وَسَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، مِلءَ شَفَائِفَ شَفَا

152 كَأَنَّكَ تُصْغِي بِهَا لِلْخَلِيلِ وَمُوسَى الْكَلِيمِ، يُرْتَلُ صُحُفًا

¹⁵¹ Göklerde ve yerde bulunan her şey şefâ (Dağı'nın) etekleri dolusu Allah'ı tesbih eder.

¹⁵² Sanki sen onda (İbrahim) Halil'e, sahifeleri okurken Musa Kelime kulak veriyorsun.

152. beyitte şefâ Dağı'nın manevî atmosferine dikkat çekilerek kişinin kendisini orada sanki Hz. İbrahim ve Hz. Musa'yı dinliyormuş gibi hissedeceği söylenmiştir.

Cezayir'in kuzeyinde Tîzî Vizû vilayetinde yer alan İkurân Dağı Mufdî Zekerıyyâ'nın kelimelerine şöyle yansımıştır:¹²⁵

131 تَسَلَّقُ إِيعْكَورَنَ وَاعْزُ السُّهَا وَطَاوِلُ بِهِ سِدْرَةَ الْمُنتَهَى!

132 فَيَخْجَلُ هَامَانُ مِنْ صَرْحِهِ وَيَعْجِزُ أَنْ يَبْلُغَ الْمُشْتَهَى

¹³¹ Tirman İkurân (Dağı) na, ilerle Süha (Yıldızı) na, boy ölçüş Sidretu'l-Muntehâ ile.

¹²³ Zekerıyyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 31.

¹²⁴ Zekerıyyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 34.

¹²⁵ Zekerıyyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 32.

132 (*İkurân Dağı karşısında*) *Hâmân* (yaptığı) kuleden utanç duyar, arzusuna ulaşmaktan aciz kalır.

Yukarıdaki beyitlerde İkurân Dağı'nın heybeti, Hâmân onu göreceksin olsa kendi kulesinden utanacağı varsayımıyla ifade edilmiştir.

İlyâzetu'l-Cezâir'de tasvir beyitleri geleneksel kalıplardan uzak alışılmadık unsurlarla dikkat çekmektedir. Şair, Cezayir'i, kullandığı benzetmeler, imgeler ve mecazlarla okuyucuya bu dünyada var olması mümkün olmayacak kadar olağanüstü bir yer gibi göstermeye çalışmıştır.

2. Genel Cezayir Tarihi

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir'in tabii güzelliklerini anlattığı ilk beyitlerden sonra okuyucularına Cezayir'in panoramik bir tarihini sunmaktadır. Cezayir'de neşet eden medeniyetler, krallar, büyük komutanlar, savaşlar ve sömürgeciler mümkün mertebeye tarihi kronolojik sıraya göre ele alınmaya çalışılmıştır.

Mufdî Zekeriyâ Cezayir'e ait yoğun tarihsel bilgi bütününe yalnızca anlamsız bir zaman diziliminden ibaret olarak bize sunmaz. Bilakis tüm bu tarihî bilgi bütününde düşünsel bir düzen tasarımı görülmektedir. Geçmişte Cezayir'i sömürmek isteyen güçlere karşı verilen mücadele ile 1954-1962 arasında cereyan eden devrim arasında birçok yönden ilişkiler kurulmuştur. Kurulan bu ilişkiler ağı ustaca gizlenmiş, kendisine doğrudan işaret edilmemiştir. Cezayir tarihini anlatan beyitleri değerlendirdiğimiz zaman Cezayir'de Emâzîg¹²⁶ veya Arap kökenli olması fark etmeksizin sömürgecilere karşı tarihin her döneminde onurluca mücadele verildiği fikri bizde uyanır. *İlyâzetu'l-Cezâir*'de farklı dönemlerde yaşamış krallar, komutanlar ve halk kahramanları ile hepsi birbirinden bambaşka siyasî ve sosyal arka plana sahip tarihî hadiseler, Cezayir'e olan sevgi ve sömürgeye boyun eğmeme teması içinde karşımıza çıkmaktadır.

¹²⁶ Emâzîg kelimesi “hür adam” demektir. Kuzey Afrika yerlilerinin kendilerini tanımlamak için kullandıkları isimdir. Berberî kelimesi ise Yunanlıların kendi dillerini konuşmayan, Yunan ve Latin dünyasına katılmayan ve hâkimiyetlerini kabul etmeyen manasına gelen “Barbaroi” kelimesinin Arapça okunuşudur. Kuzey Afrika'dan Hz. Ömer ile görüşmeye gelen bir heyet kendilerini halifeye Emâzîg olarak tanıtmışlardır. Bkz. 'Ammâr Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ġâyeti 1962* (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1997), 8; Hakkı Dursun Yıldız, “Berberîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/478-483.

İlyâzetu'l-Cezâir'de Cezayir tarihinden (M.Ö. 1200-1830) bahseden beyitlerin daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceğini düşündüğümüz için bu beyitler tarihî dönemler altında incelenmiştir. Dönem aralıkları Cezayir'e hâkim olan devlet veya hanedanın hakimiyet süresine göre belirlenmiştir. Muteber kaynaklardan dönemle ilgili bilgi verildikten sonra Mufdî Zekerıyyâ'nın ele aldığımız dönemi anlattığı beyitleri, ilgili başlık altında incelenmiştir. Mufdî Zekerıyyâ'nın bir diğer tarihî döneme ışık tutan sonraki beyitlerine geçmeden önce de bütüncül bir tablo oluşturmak adına iki tarihî dönem arasında geçen önemli hadiselerle değinilmiştir.

2.1. Fenikeliler Dönemi (M.Ö. 1200-147)

Fenikeliler¹²⁷ Sâmi ırka mensup olup Filistin topraklarında yaşayan Kenânîlerin ilk halkıdır.¹²⁸ Filistin bölgesinden M.Ö. 2000 başlarında Lübnan Dağları ile Akdeniz arasında kalan dar bir bölgeye göç etmişlerdir.¹²⁹ Bölgede kuzeyde Şaydâ ve güneyde Şûr şehrine yerleşmişlerdir. M.Ö. 1200 yıllarından itibaren yerleştikleri bu bölgenin coğrafi özelliklerinden yararlanarak Akdeniz ve Ege kıyıları boyunca sömürü amacı gütmeyen, yerel halkla iyi ilişkiler kurdukları ticarî koloniler kurmuşlardır. Bu kolonilerden biri de M.Ö. 814 veya M.Ö. 850 tarihlerinde¹³⁰ Tunus yarımadasında kurulmuş Kartaca idi. Kartaca, Fenikelilerin dilinde yeni yurt manasına gelen “kart-hadeşt” kelimelerinden oluşmuştur.¹³¹

Fenikeliler yaklaşık M.Ö. 6. Yüzyılda Icosium (Cezayir) şehrini kurmuşlardır.¹³² Mufdî Zekerıyyâ, Icosium'u şu şekilde zikretmiştir:¹³³

¹²⁷ Fenike ismi Fenikeliler'in kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir isim değildir. Zamanla Fenikelilere dönüşecek “Phonikes” kelimesi, Yunanlılar tarafından o dönemde Fenike şehirlerinin haricinde dünyada başka bir yerde bulunmayan mor renge yakın kırmızı kumaştan hareketle verilmiştir. Bkz. Güneş Girgin, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7; Wikipedia, “Fenikeliler”, 25 Nisan 2023.

¹²⁸ Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ġâyeti 1962*, 9; Girgin, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*, 4.

¹²⁹ Emine Kapka, *Roma-Kartaca Savaşları ve Hannibal* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 29.

¹³⁰ Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ġâyeti 1962*, 9.

¹³¹ Ahmed Tevfik el-Medenî, *Hâzihî Hiye'l-Cezâir* (Kahire: Mektebetu'n-Nehdati'l-Mışriyye, ts.), 46.

¹³² Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzetu'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekerıyyâ*, 34.

¹³³ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

194 بُؤُوعِئِنُ اِنِّ صَانِهَا فِئْرْمُوسُ وَحَارَتُ اَكُوسِئُومُ اَقْصَى الْمَرَامِ

194 *Eğer Bûlûğîn¹³⁴ onu (Cezayir'i) savunmuşsa (peki ya) Feyremûs!¹³⁵ Icosium elde etti son arzusunu.*

Mufdî Zekerıyyâ ilgili beyitte Bûlûğîn b. Zîrî b. Menâd ile önemli Emâzîğ liderlerinden biri olan Firmûs'u karşılaştırmıştır. Şair Arap kökenli olmasına rağmen günümüz Cezayir şehrinin kurucusu Bûlûğîn b. Zîrî b. Menâd'ı anarken o zamanki adıyla Icosium'u Roma İmparatorluğu'na karşı onurlu bir şekilde müdafaa eden Emâzîğ lider Firmûs'u unutmamıştır.

Fenike kolonilerinin yönetim merkezi olan Şûr kenti M.Ö. 539 yılında Perslerin işgaline uğramıştır. Kartaca'nın Şur kenti ile irtibatının kesilmesi, Yunanlıların Akdeniz'e hâkim olup tıpkı Fenikeliler gibi ticarî koloniler kurmak istemesi ve yerli kabilelerin saldırıları Kartaca'yı ordu kurmaya itmiştir.¹³⁶ Kartaca dışındaki diğer Fenike kolonileri askeri bir nitelik taşımamaktaydı.¹³⁷

Denizciliği Fenikelilerden öğrenen Romalılar, İtalya'da kendi siyasî birlikteliklerini sağlayıp o dönemde Fenike gölü olarak bilinen Akdeniz'de etki

¹³⁴ Bûlûğîn b. Zîrî b. Menâd (ö. 984) Şanhâcî kabilesine mesuptur. Bu kabile Berberî tarihçilerine göre Bernes b. Berr'in soyundan gelen yedi büyük kableden biridir. Bûlûğîn b. Zîrî b. Menâd Hammâdiler Hanedanı'nın (1015-1152) yöneticilerinden biri olup Fâtumî halifesi Mu'iz li-Dînillâh (ö. 975) tarafından halifelğe hizmetlerinden dolayı Kuzey Afrika valisi olarak atanmıştır. Bkz. Medenî, *Hâzihî Hiye'l-Cezâir*, 58; Mehmet Özdemir, "Hammâdiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/488-491; Mehmet Özdemir, "Sanhâce (Benî Sanhâce)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/105-106; Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Zîrîler (Kuzey Afrika Zîrîleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/460-462.

¹³⁵ Firmûs (ö. 375), Moritanya'dan Şilef Nehri'ne kadarki bölgenin hâkimi Nûbel'in oğludur. Babası Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika coğrafyası üzerinde takip etmiş olduğu bölücü siyaset, Firmûs ve kardeşlerinin arasını açmak üzere giriştiği faaliyetler neticesinde bölge siyasî istikrarsızlığa itilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun hegemonyasına girmek istemeyen Firmûs 372-375 yılları arasında Roma yönetimine duyulan öfkeyi körükleyerek ayaklanmıştır. Roma yönetimi, Baba Theodosius'u (I. Theodosius'un babası) isyanı bastırmak üzere göndermiştir. Theodosius (ö. 376), Firmûs'u Roma'da aldığı askerî eğitimden ilhamla coğrafyaya özgü geliştirdiği gerilla taktikleri ve bazı kabileleri satın alarak yenmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Firmûs tutuklanmıştır. Kaçamayacağını anlayan Firmûs kendi eliyle intihar etmiştir. Bkz. Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil (Bilim Felsefe Sanat Yayınları, 1987), 2/376; Abdülhamid 'İmrân, "Muşkâvemâtu'l-İhtilâli'r-Rûmânî Şevratu Firmûs Senete 372 Enmûzecen", *Mecelletu'l-Bâhiş fi'l -'Ulûmi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâ'iyyeti* 6 (Aralık 2015), 4-8; Nihan Öz, *Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 38.

¹³⁶ Murat Kılıç, *Eskiçağ Tarihinde Hannibal'ın Yeri ve Önemi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 2.

¹³⁷ Girgin, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*, 4.

alanlarını arttırmaya başladılar. Kartaca ve Roma'nın Sicilya bölgesinde hâkimiyet kurma yarışı neticesinde I. Pön (Kartaca) Savaşı (M.Ö. 264-241) patlak vermiştir. Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşı II. Pön Savaşı (M.Ö. 218-201) takip etmiştir. II. Pön Savaşları günümüzde İtalya, İspanya, Fransa, Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya, Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Türkiye'nin dahil olduğu geniş bir coğrafyada meydana gelmiştir. Bu savaşın diğer bir özelliği de yalnızca iki devlet arasında geçen bir savaş olmayıp Numidya, İspanya, Makedonya gibi müttefiklerin de dahil olduğu blok devletlerin savaşı olmasıdır.¹³⁸

Numidya¹³⁹ hem Roma hem de Kartaca için önemli bir müttefiktir. Numidya'nın Kartaca'ya destek verdiği dönemlerde Roma zayıf düşüp yenilginin eşiğine gelmiştir. Sonradan çıkarları doğrultusunda saf değiştirip Romalıları destekleyen Numidya, bu sefer de Kartacalıların savaşı kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Mufdî Zekeriyâ Roma-Kartaca mücadelesinde Numidyalıların rolünü ve Numidya Kralı Mâsinîsâ'yı¹⁴⁰ şöyle anlatmaktadır:¹⁴¹

¹³⁸ Kılıç, *Eskiçağ Tarihinde Hannibal'ın Yeri ve Önemi*, 10.

¹³⁹ "Numidya", Kuzey Afrika'nın yerlilerine verilen isimdir. Numidya Krallığı Mâsinîsa tarafından II. Pön Savaşı'ndan sonra Doğu ve Batı Numidya'nın birleştirilmesiyle kurulmuştur. Başkenti Sirte (Kasantîne) olup sınırları Tunus'un doğusundan başlar ve Atlas Okyanusu kıyılarını içine almaktadır. Bkz. Ahmed Tefvîk el-Medenî, *Qarâtîcine fî Erbe'ati 'Uşûr min 'Aşri'l-Hicâratî ile'l-Fethî'l-İslâmî* (Cezayir: el-Muessesetu'l-Vaţaniyye li'l-Kitâb, 1986), 66.

¹⁴⁰ Mâsinîsâ (M.Ö. 238-148), babası Doğu Numidya Kralı Ğâyâ'nın (ö. M.Ö. 207) ölümünün ardından onun yerine geçmiştir. Babasının isteği üzerine Mâsinîsâ Roma-Kartaca mücadelelerinde (M.Ö. 212-M.Ö. 206) Kartacalıları desteklemiştir. İlipa Savaşı'nın ardından (M.Ö. 206) taraf değiştirip Roma'nın müttefiki olmuştur. Mâsinîsâ'nın ezeli düşmanı Batı Numidya Kralı Sifâks, Mâsinîsâ'nın aksine başta Roma'nın müttefiki iken sonradan Kartaca tarafına geçmiştir. Birçok kez Sifâks ile karşı karşıya gelen Mâsinîsâ, Romalıların da desteğiyle Sifâks'ı başkenti Sirte'de (Kasantîne) yenilgiye uğratmış ve burayı birleştirilmiş Numidya Krallığı'nın başkenti yapmıştır. Mâsinîsâ, "Afrika Afrikalılarıdır" şîârı altında Kuzey Afrika birliğinin tesisi için çalışmış, ülkesinin ziraat, ekonomi gibi birçok alanda gelişmesini sağlamıştır. Romalılar, Mâsinîsâ hayattayken onun güçlü otoritesi nedeniyle tam olarak Kuzey Afrika'da istedikleri sömürü düzenini kuramamışlardır. Mâsinîsâ'nın ölümünün ardından bölgede Roma nüfuzu süratle yayılmıştır. Bkz. Medenî, *Qarâtîcine fî Erbe'ati 'Uşûr min 'Aşri'l-Hicâratî ile'l-Fethî'l-İslâmî*, 65-69; Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ğâyeti* 1962, 12-13; Kapka, *Roma-Kartaca Savaşları ve Hannibal*, 143,150.

¹⁴¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 39.

دَرْوَهُ يُخَلِّدُ زَكِيَّ دِمَانَا	201	دَعُوا مَاسِينِيسَا يُرِدُّ صَدَانَا	201
مَدَى الدَّهْرِ كَيْفَ كَسَبْنَا الرِّهَانَا	202	وَحَلُّوا سَفَاكِسَ يَحْكِي لِرُومَا	202
بِرَامَةَ لَمْ يَرْضَ فِيهَا الْهُوانَا	203	وَكَيْفَ غَدَا ظَافِرًا مَاسِينِيسَا	203
وَأَقْسَمَ أَنْ لَا يَعِيشَ جَبَانَا	204	وَكَمْ سَاوْمُوهُ، فَتَارَ إِبَاءَ	204
وَقَدْ كَانَ — مِثْلِي — يَهْوِي	205	وَأَلْهَمَهُ الْحُبُّ نَيْلَ الْمَعَالِي	205
جَدِيرٌ بِأَنْ يَتَحَدَّى الزَّمَانَا	206	وَمَنْ صَنَعَتْ رُوحَهُ سُوفُونِيزْنَا	206
وَتُنْبِيهِ مَا قَدْ يَكُونُ وَكَانَا	207	تُعَدِّيهِ حُبًّا وَفَنًّا وَعِلْمًا	207

201 *Bırakın Mâsinîsâ'yı cevap versin sadâmıza! Bırakın da ebedileştirsın masum kanımızı.*

202 *Kendi haline bırakın Sifâks'ı da kıyamete kadar anlatsın Roma'ya mücadelemizi nasıl kazandığımızı.*

203 *Mâsinîsâ Zâma'da¹⁴² nasıl da muzaffer oldu, razı olmadı alçaklığa.*

204 *Nice kere onunla pazarlığa giriştiler de o (bu pazarlıklardan) yüz çevirerek isyan etti ve korkak olarak yaşamayacağına yemin etti.*

205 *Aşk ona yüceliğe ulaşmasını ilham etti. Tıpkı benim gibi iyiliği severdi.*

206 *Sûfûnîzbâ¹⁴³ kimin ruhunu ele almışsa (onun ruhu) zamana meydan okumaya layıktır.*

207 *(Sûfûnîzbâ) onu (Mâsinîsâ'yı) aşkla, sanatla, bilimle besliyor, olmuşu ve olacağı ona haber veriyor.*

Mufdî Zekeriyâ, 201. ile 204. beyitler arasında Kral Mâsinîsâ'nın II. Pön Savaşı'nı sona erdiren Zâma Muharebesi'ndeki (M.Ö. 202) galibiyetinden bahsetmiştir. 206. beyitte ise Mâsinîsâ ile Sûfûnîzbâ'nın birbirlerine kavuşamama

¹⁴² Günümüzde Tunus'un Silyânâ şehri sınırları içerisinde bulunmaktadır.

¹⁴³ Sûfûnîzbâ "Sophonisba" (M.Ö. 203-235), Hannibal'ın kardeşi ve Hasdrubal Barca'nın (M.Ö. 245-247) kızıdır. Kartacalıların bölgedeki yerel unsurlarla ilişkileri güçlendirme politikası gereği Mâsinîsâ'nın Kartaca ile müttefik olduğu dönemde Mâsinîsâ ile nişanlanmıştır. Mâsinîsâ'nın taraf değiştirmesinin ardından Sûfûnîzbâ babası tarafından Sifâks ile evlendirilmiştir. Zâma Muharebesi'nin ardından Mâsinîsâ, Sifâks'ın sarayını ele geçirmiş ve Sûfûnîzbâ ile evlenmek istemiştir. Ancak bölgenin genel valisi ve Roma orduları komutanı Scipio buna müsaade etmemiştir. Scipio, Sûfûnîzbâ'yı esir olarak Roma'ya götürüp zafer alayında sergilemeyi istemekteydi. Çünkü, Sûfûnîzbâ'nın babası, amcası ve kocası Roma'ya en ağır zayıatları vermiştir. Scipio nezdinde Sûfûnîzbâ, Roma'da senato karşısında zaferini kendisi üzerinden en iyi şekilde sergileyebileceği canlı bir figürdür. Scipio'nun bu tavrı üzerine Mâsinîsâ Sûfûnîzbâ'ya intihar etmesi teklifinde bulunmuştur. Sûfûnîzbâ esir olmaksızın zehir içmeyi tercih ederek hayatına son vermiştir. Sûfûnîzbâ çeşitli sanat eserlerine konu olmuştur. Flaubert'in "Salambo" adlı romanı ve Rembrandt'ın "Sophonisba Receiving the Poisoned Cup" adlı resmi, bunlardan birkaçıdır. Bkz. Kılıç, *Eskiçağ Tarihinde Hannibal'ın Yeri ve Önemi*, 150; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhün Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 37.

durumu, Sûfûnîzbâ'nın bizzat Mâsinîsâ'nın ruhunu ele alması şeklinde ifade edilmiştir.

Kuzey Afrika'da tek egemen güç olmak isteyen Roma yönetimi her ne kadar Kartacalılar karşısında Mâsinîsâ ile müttefik olsa da bölgede yerel kabileleri birleştiren ve zamanla güçlenen Numidya Krallığı'nın faaliyetlerinden rahatsız olmuştur. Kral Mâsinîsâ'nın Kartaca topraklarında genişleme faaliyetleri kapsamında yürüttüğü askerî operasyonlara Kartacalıların karşılık vermesi Roma'ya bölgeye müdahale için beklediği fırsatı vermiştir. Roma, Kartaca ile II. Pön Savaşı'nın akabinde imzalanan sulhun bozulduğu gerekçesiyle III. Pön Savaşı'nın (M.Ö. 149-146) fitilini ateşleyecektir. Bu savaş Kartaca'nın tarih sahnesinden silinmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁴⁴

Kartaca'nın Numidya Krallığı eliyle yok edilmesi ilk başta Kral Mâsinîsâ'nın bölgeyi Roma nüfuzuna açtığı şeklinde anlaşılabilir. Ancak durum bu şekilde değildir. Kartaca'nın bölge halkına yönetimde yeteri kadar söz vermemesi, halka ağır vergiler yüklemesi gibi sebepler, Numidyalıların Kartacalıların karşısında yer alma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Roma'nın ancak Kral Mâsinîsâ'nın ölümünün ardından bölgeyi tamamen müstemlekesi haline getirebilmesi ise Mâsinîsâ'nın Roma ile kurduğu ilişkinin stratejik derinliğini gözler önüne serer. M.Ö. 148'de Mâsinîsâ'nın ölümünün ardından Numidya toprakları, III. Pön Savaşı Roma orduları genel komutanı Scipio Aemilianus¹⁴⁵ tarafından Mâsinîsâ'nın üç oğlu arasında paylaştırılmıştır.¹⁴⁶

Mufdî Zekerîyyâ, Kuzey Afrika'da Kartaca hâkimiyetini ele aldığı yukarıdaki beyitlerden sonra Berberîlerin Roma dönemindeki siyasî yapılanmalarını ve Roma'ya karşı isyanlarını anlatmıştır.

¹⁴⁴ el-Cilâli, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu'l-Cezâiri'l-Âm* (Cezayir: Mektebetu's-Şeriketi'l-Cezâiriyye, 1965), 1/81.

¹⁴⁵ Scipio Aemilianus (M.Ö. 185-129), II. Pön Savaşı'nda Roma orduları genel komutanı olan Scipio'nun torunudur.

¹⁴⁶ Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekerîyyâ*, 40.

2.2. Romalılar Dönemi (M.Ö.146-M.S.430)

Roma yönetimi, Kartaca yıkıldıktan sonra fethedilen Kartaca topraklarını Numidya Krallığı'ndan ayırmak için “Fossa regia” (kraliyet hendeği) olarak adlandırılan projeyi devreye soktu.¹⁴⁷ Romalılar, Numidya sınırları boyunca birbirlerine yollarla bağlanan sıralı hisarcıklar dikmişlerdir. Çin seddi gibi kesintisiz olmayan ve “Limes” korunma düzeni olarak adlandırılan bu yöntemle Roma, Berberî ayaklanmalarının önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁴⁸

Roma yönetimi, hâkimiyetini tanımayan bölge halkının arazilerine el koymuş, onlardan çeşitli vergiler tahsil etmeye başlamış ve zorla askere alıp memleketlerinden başka bölgelere götürerek savaşmıştır. Romalılarla iyi ilişkiler kuran bazı Berberîlerin ise arazileri kiralanmış ya da Roma yönetiminin gasp ettiği kendi arazilerinde işçi olarak çalıştırılmıştır.¹⁴⁹

Mâsinisâ'nın döneminde birleşen Numidya toprakları onun ölümünün ardından yeniden parçalanmıştır. Mâsinisâ'nın torunu Yûğûrtâ¹⁵⁰ M.Ö. 116-106 yılları arasında Roma ile savaşarak Numidya topraklarını tekrar birleştirmeyi başarmıştır.¹⁵¹ Mufdî Zekeriyâ, Yûğûrtâ'nın bu mücadelesini şöyle anlatır:¹⁵²

¹⁴⁷ Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 39; Wikipedia, “Fossa Regia” (15 Mart 2023).

¹⁴⁸ Aysel Fedai, *Fransa Hakimiyeti'nde Cezayir (1914-1954)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 9.

¹⁴⁹ Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Gâyeti 1962*, 16-17.

¹⁵⁰ Yûğûrtâ “Jugurtha” (M.Ö. 145-104), Mâsinisâ'nın gayri meşru çocuğu Mastanabal'ın oğludur. Gençliğinde Numidyalılar tarafından çok sevilen birisidir. Bu durumu kıskanan Mâsinisâ'nın büyük oğlu Kral Micipsa, Yûğûrtâ'yı Scipio Aemilionus'un yanında İspanya'ya sefere göndererek Numidya'dan uzaklaştırmıştır. Yûğûrtâ, İspanya'da Romalılarla bağlantı kurmuş ve Roma bürokrasisinin rüşvete zaafı olduğunu fark etmiştir. İlerleyen yıllarda Roma'yla savaşırken Roma senatörlerine rüşvet vererek senatonun kendisi aleyhine alacağı kararları etkilemiştir. M.Ö. 116-106 yılları arasında Romalılar ve Numidya'daki Roma yanlılarıyla savaşmış onları yenmiştir. Yûğûrtâ, kendi gümüş parasını bastırarak Numidya'nın iktisadî bağımsızlığını elde etmesini sağlamıştır. Birleşik Numidya'nın güçlenmesini istemeyen Romalılar, kayınpederini kullanarak Yûğûrtâ'yı tuzağa düşürüp yakalamışlardır. Roma Tullianum hapisanesine nakledilen Yûğûrtâ burada bir kuyuya atılarak boğulmuştur. Yûğûrtâ, edebiyata ve resim tablolarına konu olan önemli tarihi figürlerden biridir. Arthur Rimbaud'un Yûğûrtâ ve Abdülkadir el-Cezâiri arasında bağlantı kurduğu “Jugurtha” isimli şiiri bunlardan biridir. Bkz. Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Gâyeti 1962*, 17; Wikipedia, “Jugurtha” (01 Şubat 2023).

¹⁵¹ Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Gâyeti 1962*, 17.

¹⁵² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 39.

208	فَجَاءَ يَغُورُطًا عَلَى هُدْيِهِ	بِحُكْمِ الْجَمَاهِيرِ يُفْشِي الْأَمَانَا!
209	وَقَالَ: «مَدِينَةُ رُومًا تَبَاعُ	لِمَنْ يَشْتَرِيهَا!» فَهَزَّ الْكِيَانَا!
210	وَوَحَّدَ سِيرَتَنَا بِأَعْطَافٍ كَافٍ	وَأَوْلَى الْأَمَازِغِ عِزًّا وَشَانَا

208 *Yûgûrtâ kendi yolu üzere ve halkın yetkisiyle (yönetime) geldi, barışı temin etti.*

209 *Dedi ki: «Roma onu satın almak isteyeneye satılıktır!»¹⁵³ (bu sözle) varlık âlemini titretti.*

210 *Sîrtâ'yı (Kasânîne) tam bir şefkatle birleştirdi, Emâziğlere şeref ve saygınlıkla yönetici oldu.*

Mufdî Zekeriyâ 208. beyitte Yûgûrtâ'nın halkın desteğiyle yönetime geldiğine ve onun döneminde Numidya'da sağlanan barış ortamına vurgu yapmıştır. 209. beyitte ise Yûgûrtâ'nın tarihe geçen meşhur sözüne işaret edilmiştir.

Yûgûrtâ'nın öldürülmesinden sonra Numidya'yı sırasıyla Cûdâ (ö. M.Ö. 88), II. Hiempsal (ö. M.Ö. 60), I. Yûbâ (ö. M.Ö. 46) ve II. Yûbâ (ö. 23) yönetmiştir. II. Yûbâ¹⁵⁴ bu kralların arasında Numidya'nın imarı, kültürel gelişimi ve iktisadî atılımı noktasında müstesna bir yere sahip olmuştur. Mufdî Zekeriyâ, II. Yûbâ dönemindeki reformlara şu şekilde değinmiştir:¹⁵⁵

221 أَشْرَشَالُ! ... هَلَّا تَدَكَّرْتِ يُوبَا؟
وَمَنْ لَقَّبُوا عَرْشَكَ الْقَيْصَرِيَّةَ؟

¹⁵³ Roma, Kartaca ile yaptığı Pön Savaşları'nı kazanmasının ardından dünyanın süper gücü haline gelmiştir. Güçlü ordularına rağmen Roma yönetimi çeşitli lobilerin faaliyet gösterdiği, rüşvet ve yolsuzluğun yaygın olduğu bir bürokrasiye sahiptir. Yûgûrtâ bu durumu çok iyi bilmekteydi. Roma'yı yenilgiye uğratıp M.Ö. 112'de Sîrtâ'da (Kasânîne) tahta çıkınca Roma Senatosu onunla görüşmek istemiştir. Yûgûrtâ, Roma'da kendisine düzenlenmesi muhtemel bir suikasttan korkmayarak görüşmeye gitmiştir. Bürokratlara para yedirerek kendi güvenliğini sağlamış ve ülkesine geri dönmüştür. Roma'dan ayrılmadan hemen önce de bu sözü söylemiştir. Bkz. Medenî, *Ḳarîacine fi Erbe'ati 'Uşûr min 'Aşri'l-Hicâratî ile'l-Fethi'l-İslâmî*, 81-82.

¹⁵⁴ II. Yûbâ (M.Ö. 52-M.S. 23) çok yönlü bir dâhidir. Babası I. Yûbâ, Jül Sezar'a (ö. M.Ö. 44) yenilgisinin ardından intihar etmiştir. Babası öldüğünde beş yaşında olan II. Yûbâ, Jül Sezar tarafından Roma'ya götürülmüştür. Roma'da eğitim alan II. Yûbâ kendini dil, tarih, coğrafya, felsefe, zooloji, arkeoloji, tiyatro ve resim alanında geliştirmiştir. Bu alanlarda yazmış olduğu birçok eseri vardır. Bilim adamı kimliğinin yanında yürüttüğü askerî operasyonlarda geliştirdiği stratejilerle de zamanında göz doldürmüştür. Bkz. Abdülhamid Bin Şenhû, *el-Meliku'l Âlim Yûbâ eş-Şânî ve Zevcuhû Kilûbâtrâ Silîni* (Cezayir: Vezâratu's-Şekâfe, 2007), 60-65.

¹⁵⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 41.

وَمَنْ مَصْرُوكِ فَنَافَسْتِ رُومًا؟	222	وَشَرَّفْتِ أَقْطَارَنَا الْمَغْرِبِيَّةَ
لِمَآذَا يُلَقَّبُ يُوبَا بِنَانٍ؟	223	أَمَّا حَقَّقَ السَّبْقَ فِي الْمَدْنِيَّةِ؟
وَبَاهَى بِشِرْشَالَ جَنَّةَ عَدْنٍ؟	224	وَزَانَ حَدَائِقَهَا السُّنْدِسِيَّةَ؟
أَمَّا كَانَ أَوَّلَ مَنْ خَطَّ رَسْمًا	225	لِوَجْهِ جَزِيرَتِنَا الْعَرَبِيَّةِ؟
أَمَّا شَادَ يُوبَا بِشِرْشَالَ لِلْعِلْمِ	226	أَوَّلَ جَامِعَةٍ أَثَرِيَّةَ؟

221 Şirşâl!¹⁵⁶ Yûbâ'yı¹⁵⁷ hatırlıyorsun değil mi? Kim senin mülkünü Kayşariyye¹⁵⁸ diye adlandırmıştı?

222 Seni kim imar etti de Roma 'yla yarışabildin? Şeref verdin Mağrip yurdumuza.

223 Yûbâ niçin II. (Yûbâ) diye isimleniyor? Oysa o medeniyette öncü değil mi?

224 Adn Cenneti (gibi olan) Şirşâl ile gurur duymadı mı? Bahçelerini ipekle süslemedi mi?

225 Arap yarımadamız için ilk yazıyı yazan o değil miydi?

226 Yûbâ Şirşâlde bilim için ilk tarihî üniversiteyi inşa etmedi mi?

Mufdî Zekeriyâ 221. ve 222. beyitlerde II. Yûbâ'nın Şirşâl'i Roma ile yarışacak seviyede nasıl imar ettiğinden bahsetmiştir. 225. beyitte ise II. Yûbâ'nın Arabistan yarımadası hakkında yazmış olduğu *Arabica* kitabına¹⁵⁹ işaret etmiştir.

II. Yûbâ'nın ardından oğlu Baţalîmûs (ö. 40) tahta geçmiştir. Bu esnada II. Yûbâ döneminde Roma'nın Berberîlerden oluşturduğu orduda asker olan Tikfîrnâs (ö. M.Ö. 24) ayaklanmıştır.¹⁶⁰ Mufdî Zekeriyâ bu ayaklanmayı şöyle ele almıştır:¹⁶¹

صُمُودُ الْأَمَازِغِ عَبَرَ الْقُرُونِ	211	غَزَا النَّبْرَاتِ، وَرَاعَ النَّجُومَا
فَكَمْ أَرْعَجُوا نَائِبَاتِ الْيَالِي!	212	وَكَمْ دَوَّخُوا الْمُسْتَبِدَّ الظَّلُومَا

¹⁵⁶ II. Yûbâ döneminde Numidya'nın başkenti. Cezayir şehrinin batısında sahil bölgesinde yer almaktadır.

¹⁵⁷ II. Yûbâ kastedilmektedir.

¹⁵⁸ Şirşâl kentinin eski ismidir. Şirşâl'in Fenikeliler dönemindeki ismi İyûl idi. II. Yûbâ, İmparator Augustus'un (M.Ö. 63-M.S.14) şerefine şehre "Caesaria" yani Kayşariyye adını vermiştir. Bkz. Wikipedia, "Şirşâl", 04 Kasım 2022.

¹⁵⁹ II. Yûbâ bu kitabında Arap yarımadasının coğrafi özelliklerini, bölgede yaşayan halkları, konuşulan dilleri ve bölgenin tabiat varlığını yazmıştır. Bkz. Bin Şenhû, *el-Meliku'l 'Âlim Yûbâ eş-Şânî ve Zevcuhû Kilûbâtrâ Sîlinî*, 64.

¹⁶⁰ Bin Şenhû, *el-Meliku'l 'Âlim Yûbâ eş-Şânî ve Zevcuhû Kilûbâtrâ Sîlinî*, 48-49.

¹⁶¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 40.

213 سَلُّوا طَبْرِيَّةَ يَذْكُرُ تَيْبَرِيُوسَ
 214 ثَمَانِ سِنِينَ يُصَارِعُ رُومًا
 215 وَأَوْحَى لَهُ الْأَطْلَسُ الْوَحْدَوِيَّ
 تَيْكْفِرُنَاسَ يُوَالِي الْهَجُومًا
 فَدَقَّ الْمَسَامِيرَ فِي نَعْشِ رُومًا!
 فَوَحَّدَنَا فَأَنْطَلَقْنَا رُجُومًا

211 *Yüzyıllar boyunca Emâziğ direnişini gezenleri kapladı, yıldızları hayran bıraktı.*

212 *Nice kere gecenin musibetlerini defettiler. Nasıl da afallattılar diktatör zalimleri!*

213 *Ṭaberıyye'ye¹⁶² sorun hatırlayacaktır Tiberius'u, Tikfirnâs peşpeşe hucüm ediyor.*

214 *Sekiz sene Roma'yla mücadele etti ve Roma'nın tabutuna çivi çaktı.*

215 *Birleşmiş Atlas¹⁶³ (Kuzey Afrika birliği fikri) ona ilham verdi de yıldızlar (gibi) ortaya çıktık.*

Mufdî Zekerıyyâ söz konusu beyitlerde Emâziğlerin Roma hegemonyasına karşı verdikleri mücadeleden söz eder. 213. beyitte Ṭaberıyye kentine seslenilmiş ve Ṭaberıyye'nin, kentin kurucusu olan Roma imparatoru Tiberius'u hatırlayacağı söylenmiştir. Tikfirnâs ayaklanması Tiberius döneminde patlak vermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ṭaberıyye'nin Tikfirnâs ayaklanması ile bir alakası bulunmamaktadır. Ancak Mufdî Zekerıyyâ 193.¹⁶⁴ ve 221.¹⁶⁵ beyitlerde de görüleceği üzere hükümdarları kurdukları şehirler ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla Mufdî Zekerıyyâ, Tiberius'u, kurduğu kent olan Ṭaberıyye ile ilişkilendirerek zikretmiştir.

Tikfirnâs'dan yaklaşık üç asır sonra Firmus¹⁶⁶ Roma sömürgesine karşı ayaklanmıştır. Mufdî Zekerıyyâ, Firmus'un ayaklanmasını şöyle aktarmaktadır:¹⁶⁷

¹⁶² Roma İmparatoru Tiberius tarafından kurmuştur. Günümüzde işgal edilen Filistin toprakları içinde yer almaktadır.

¹⁶³ Fas, Cezayir ve Tunus boyunca uzanan Atlas Sıradağları kastedilmektedir.

¹⁶⁴ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

¹⁶⁵ Zekerıyyâ, Mufdî, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 40.

¹⁶⁶ Firmus'un hayatı için bkz. s. 6ûl 135 numaralı dipnot.

¹⁶⁷ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

وَحَارَتِ أَكْوَاسِيَوْمِ أَقْصَى الْمَرَامِ	بُولُوعَيْنُ إِنَّ صَانَهَا فَيْرُمُوسُ	194
تَصُولُ وَتُرْجِي الْخَمِيسَ اللَّهُامِ	وَهَبَّ الْأَمَازِغُ مِنْ دُونَاطُوسِ	195
وَحَاضُوا الْمَعَامِعَ يَوْمَ الصِّدَامِ	فَأَبْنَاءُ مَازِغٍ قَادُوا الْفِدَا	196
وَشَادُوا الْبِنَا ... وَأَقْرُوا النِّظَامِ	وَسَاقُوا الْمَقَادِيرَ، طَوَّعَ خُطَاهُمْ	197

194 *Eğer Bûlûgîn onu (Cezayir 'i) savunmuşsa peki ya Feyremûs! Ekûsyûm elde etti son arzusunu.*

195 *Emâziğler Donatus 'la¹⁶⁸ birlikte, kalabalık orduları alt edip sıkıştırıyorlar.*

196 *Emâziğ'in evlatları fedakarlıkta öncü oldular, savaş günü tehlikelere daldılar.*

197 *Büyük kuvvetleri onların (Donatus ve tabilerinin) emrine verdiler, bina yaptılar... Ve düzeni tesis ettiler.*

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde Bûlûgîn b. Zîrî b. Menâd ile Roma'ya karşı yiğitçe mücadele eden, teslim olmak yerine intihar etmeyi seçen Firmus'u karşılaştırmıştır. Farklı dönemlerde yaşamış bu iki kimsenin ortak yönü Cezayir adına savaşmış olmalarıdır. Beyitlerde Emâziğlerin gözü peklîği ve cesareti övülmektedir. Mufdî Zekeriyâ 195. beyitte Firmûs'a Roma'yla mücadelesinde destek olan ve ayaklanmanın geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlayan piskopos Donatus'u zikretmiştir. Donatus'un zikredilmesi birçok yönden manidar olmuştur. Zira Roma ile aynı dine mensup olmasına rağmen Katolikliklerle bir türlü anlaşamayan Donatus ve tabilerinin Roma'nın benimsediği mezhebi benimsememeleri büyük ölçüde Roma'ya muhalif olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu tavır dolayısıyla Emâziğler, başta Roma paganizmine karşı Hristiyanlığı tercih ederken Roma'nın, Hristiyanlığa Katolikliği benimseyerek sahip çıkmasının

¹⁶⁸ Donatus (273-355) Kuzey Afrika bölgesinin kendi dinamikleri içinde gelişen bir Hristiyanlık yorumu olarak tanımlayabileceğimiz Donatizm hareketinin kurucusudur. Donatus'a göre devlet kiliseye müdahale etmemelidir. Hristiyanlığın Roma yönetimi tarafından resmen tanındıktan sonra özünü kaybettiğini söyler. Bu yüzden papalığa ve Roma imparatoruna karşıdır. Öldükten sonra kitapları Katolikler tarafından yakılmıştır. St. Augustine imparatorluğunda desteğini arkasına alarak yoğun bir şekilde Donatizmle mücadele etmiştir. 600'lü yıllarda Donatizm'in takipçileri kalmamıştır. Cezayir'de Donatus ismine neredeyse hiç rastlanmazken St. Augustine'nin ismi çeşitli kurumlara, cadde ve sokaklara verilmiştir. Bu durumun Fransızlar'ın işgal döneminde St. Augustine'yi öne çıkararak Donatus'u bilerek göz ardı etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bkz. Muhammed Dûmîr, *Dûnâtûs eş-Şâiru'n-Nûmîdî ellezî Enhâ Vucûde'l-Kâşûlîkiyye fî İfrîkâ*, ts., 13,40; Bülent Şenay, *İlk Râfîzî Hristiyan Kilisesi Markûnîlik* (Bursa: Verka Yayınları, 2003), 48-49; Ramazan Turgut, *Donatizm* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 55-58.

ardından Donatizm hareketine verdikleri destekle bu duruma tepkilerini göstermişlerdir.¹⁶⁹

Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra 429/430-534 yılları arasında Kuzey Afrika, Cermen soyundan gelen Vandalların hakimiyetine girmiştir. Vandalların ardından 534-647 yılları arasında bölgeye Bizanslılar hâkim olmuştur.¹⁷⁰

Mufdî Zekeriyâ *İlyâzatu'l Cezâir*'de Vandallar ve Bizanslılar dönemine değinmeden ilk İslam fetihlerine geçmiştir.

2.3. İslam Fetihleri Dönemi (643-779)

Hiz. Ömer döneminde Amr b. el-‘Âs (ö. 664) komutanlığındaki İslam orduları 642 yılında Mısır'ı fethetmiştir. Bu fetih sonrasında Amr b. el-‘Âs, Mısır'dan Kuzey Afrika'ya akınlar düzenlemiştir. Berberîlerin isyan etmesinden çekinen Hiz. Ömer Trablus'un ötesine geçilmesini istememiştir.¹⁷¹ Hiz. Osman döneminde ise Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh el-‘Âmirî (ö. 656-657) Afrika'yı fethetmekle görevlendirilmiştir. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in hazırladığı orduya sahabeden Abdullah b. Zübeyr (ö. 692), Abdullah b. Ca'fer (ö. 699-700), Abdullah b. Abbas (ö. 687-88) ve 'Ukbe b. Nâfi' (ö. 682) katılmıştır.¹⁷²

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in ordusu Kuzey Afrika'da Berberîlerin yoğun direnişiyile karşılaşmıştır. Berberîlerin lideri Kral Kuseyle (ö. 691) 'Ukbe b. Nâfi'yi şehit etmiştir (682-83). Kral Kuseyle'nin yerine geçen kadın komutan Kâhine (ö. 712) ise Hassân b. Nu'mân el-Ğaşşânî'yi (ö. 704 [?]) geri çekilmek zorunda bırakmıştır (696).¹⁷³

Mufdî Zekeriyâ, ilk İslam fetihleri sırasında Berberîlerin Araplara önyargılarını ve direnişlerini şöyle anlatmıştır:¹⁷⁴

¹⁶⁹ Dûmîr, *Dûnâtûs es-Şâiru'n-Nûmîdî ellezî Enhâ Vucûde'l-Kâşûlikiyye fi İfrîkâ*, 33-37.

¹⁷⁰ Nasiruddîn Saîdûnî, "Cezayir (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/485-486; Fedai, *Fransa Hakimiyeti'nde Cezayir (1914-1954)*, 10.

¹⁷¹ Saîdûnî, "Cezayir (Tarih)", 7/485-486; Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsi li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ğâyeti 1962*, 25.

¹⁷² Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 56.

¹⁷³ Saîdûnî, "Cezayir (Tarih)", 7/485-486.

¹⁷⁴ Zekeriyâ, *İlyâzatu'l-Cezâir*, 43.

وَأَنَا بِمَا قَدْ وَهَبْنَا رَضِينَا	241	وَهَبْنَا الْعُرُوبَةَ جِنْسًا وَدِينًا	241
وَيَجْمَعُ شَمْلًا رَفَعْنَا جَبِينَا	242	إِذَا كَانَ هَذَا يُوحِدُ صَفًّا	242
وَيَلْبِسُ عَارًا ... أَسَانَا الطُّنُونَا	243	وَإِنْ كَانَ يَعْرُبُ يَرْضَى الْهَوَانَ	243
وَكَاهِنُهُ الْحَيِّ أَعْلَمُ مِنَّا!	244	وَقُلْنَا: كُسَيْلُهُ كَانَ مُصِيبًا	244
نَزَلْتُمْ جَزَائِرَنَا فَاتَجِينَا	245	فَأَهْلًا وَسَهْلًا بِأَبْنَاءِ عَمِّ	245

241 *Bize nesep ve din olarak Araplık bahşedildi. Bizler de bize bahşedilene razı olduk.*

242 *Bu durum bizim saflarımızı birleştirdi ve dirliğimizi sağladı, alnımız ak oldu.*

243 *Eğer Araplaşırrsa alçaklığa boyun eğer, utanç elbisesi giyer (diye düşündük)... Hata ettik görüşlerimizde.*

244 *Dedik ki: Kuseyle haklıdır ve kabilenin (reisi) Kâhine içimizde en iyi bilendir!*

245 *Hoş geldiniz, sefa getirdiniz (ey) amcaoğulları.¹⁷⁵ Cezayir'imize fatihler olarak geldiniz.*

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde bölge halkının Arap ırkına nispet edilmeyi, İslam'ı din olarak seçmeyi zül olarak görmek bir yana bu durumu bir lütuf saydıklarını söylemektedir.

Mufdî Zekeriyâ sonraki beyitlerde 'Uğbe b. Nâfi''yi ve bölgenin fethinde uyguladığı stratejileri anlatmaktadır:¹⁷⁶

يُنِيرُ الْحَيِّ، وَيُشِيعُ الْيَقِينَا	246	وَمَرَحَى لِعُقْبَةَ فِي أَرْضِنَا	246
وَيَرْفَعُهَا لِلدِّفَاعِ حُصُونَا	247	وَيُعْلِي الصَّوَامِعَ فِي الْقَيْرَوَانِ	247
فَرَاعَتْ أَسَالِيْبُهُ الْعَالَمِينَا	248	يَبْتُ الْمَرَاحِلَ فِي كُلِّ فَجِّ	248

¹⁷⁵ Emâzîğler'in soyu ile ilgili farklı görüşler vardır. Onların Kuzey Afrika'nın yerlileri mi olduğu yoksa buraya başka bir bölgeden mi geldikleri tartışmalıdır. İbn Haldûn'a göre Emâzîğler, Maziğ b. Ken'ân b. Hâm'ın soyundan gelmektedir ve doğudan gelerek Kuzey Afrika'ya yerleşmişlerdir. Buna göre bölgeye Kenan diyarından gelen Fenikeliler ile İslam fetihleriyle beraber gelen Araplar Emâzîğler'in amcaoğullarıdır. Mufdî Zekeriyâ, İbn Haldûn'un bu görüşünden yola çıkarak İslam ordularına "amcaoğulları" tabirini kullanmıştır. Bu şekilde Emâzîğler ile Araplar arasındaki tarihî akrabalığa dikkat çekmiştir. Bkz. Ahmed Tevfik el-Medenî, *Kitâbu'l-Cezâir*, 1932, 5-7; Medenî, *Hâzihî Hiye'l-Cezâir*, 32; Yıldız, "Berberiler", 5/478-483.

¹⁷⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 43.

249 وَبَادَلَهُ السُّمْرُ تَبْرًا بِمِلْحٍ وَمَا كَانَ فِرَانُ عَنْهُ ضَيْنًا

250 وَمَا كَانَ جَوْهَرُ إِلَّا مَدِينًا لِعُقْبَةَ ... يَوْمَ اسْتَقَلَّ السَّفِينَا

246 *Yurdumuzda merhaba 'Ukbe'ye! Dimağları aydınlatıyor, hakikati yayıyor.*

247 *Çayravân'da¹⁷⁷ minareleri yükseltiyor, dikeyiyor onları kaleleri savunmak için.*

248 *Yayıyor ikmal noktalarını dört bir yana, taktikleri¹⁷⁸ hayran bırakıyor dünyamızı.*

249 *Fizân'nın¹⁷⁹ satmaktan çekinmediği tuzu (Afrika'da) altına çevirdi.¹⁸⁰*

249 *Cevher¹⁸¹ gemiye bindiği gün¹⁸² (uyguladığı taktikler konusunda) 'Ukbe'ye minnettardı.*

Mufdî Zekeriyâ ilgili beyitlerde Kuzey Afrika'nın fethinde hayata geçirilen projeleri, uygulanan askerî taktikleri anlatarak 'Ukbe b. Nâfi''in dehasını ortaya

¹⁷⁷ Başkent Tunus'un güneyinde yer alan, 'Ukbe b. Nâfi''nin kurmuş olduğu şehirdir.

¹⁷⁸ 'Ukbe b. Nâfi' ordusunu Mısır'dan Kuzey Afrika'ya intikal ettirmeliydi. Mısır'dan Çayravân'a ulaşmak için deniz yolu, dağları aşmak ya da çölden geçmek gerekiyordu. Deniz yolu, Bizans'ın Akdeniz'deki donanmasına karşılık 'Ukbe b. Nâfi''in donanmasının bulunmaması sebebiyle tercih edilemezdi. Dağlık yollar, Emâzîğlerin yerleşim alanlarının bulunduğu sık ormanların içlerinden geçtiği için güvenlik tehlikesi barındırıyordu. Çölleri aşmak ise meşakkatli olmasının yanında orduyu pusuya açık hale getiriyor, gıda ve su ikmalini imkânsız kılıyordu. Bunun üzerine 'Ukbe b. Nâfi' bir harekât planı hazırladı. Hazırladığı bu plan doğrultusunda uzun yollar boyunca ikmal noktaları oluşturdu. Bu sayede ordu aç ve susuz kalmadan bir ikmal noktasından diğer bir ikmal noktasına hareket ederek ilerliyordu. Ayrıca askerî hareketlerin koordine ve ikmal merkezi olarak Çayravân kentini kurdu. 'Ukbe b. Nâfi''in bu planı Alman ve İngiliz harp akademilerinde ders olarak okutulmuştur. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz Mareşal Bernard Law Montgomery (ö. 1976) Libya'da bu planı tatbik etmiştir. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 43; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 57.

¹⁷⁹ Libya'nın güneybatısında yer alan bölgedir.

¹⁸⁰ Fizân tuzunu altınla takas etmek, 'Ukbe b. Nâfi''in ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için başvurduğu diğer bir zekice taktiktir. Afrika'da bazı bölgelerde altının bol, tuzun ise hiç olmadığını öğrenen 'Ukbe b. Nâfi', Fizân'dan aldığı tuzu Afrika içlerine götürerek altınla takas etmiştir. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 43; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 57.

¹⁸¹ Cevher eş-Sıkkîlî (ö. 992), Fâtîmî halifesi Mu'iz li-Dînillâh'ın Slav kökenli komutanıdır. Fâtîmîlere Mısır'ı ve Kuzey Afrika'yı kazandırmıştır. Ezher Camisi'nin bânisidir. 'Ukbe b. Nâfi''den yaklaşık üç asır sonra Fâtîmîler, Kuzey Afrika'ya sefer düzenlemişlerdir. Fâtîmîler'in komutanı Cevher eş-Sıkkîlî, bölgeye sızma planını 'Ukbe b. Nâfi''nin harekât planını örnek alarak yapmıştır. Tıpkı 'Ukbe b. Nâfi' gibi Fizân'dan aldığı tuzları Afrika'da altınla takas ederek ordusunun teçhizi ve ikmalini için kullanmıştır. Bkz. Ramazan Şeşen, "Cevher es-Sıkkîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/456-457; Mustafa İsmet Uzun, "Ezher (Mimarî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/53-58; Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 43; Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Şevrati Mufdî Zekeriyâ*, 65.

¹⁸² Cevher eş-Sıkkîlî'nin sefere başlaması kastedilmektedir.

koymuştur. 250. beyitte ise Cevher eş-Şıkkîlî'nin, 'Uğbe b. Nâfi''in seferinden yaklaşık üç asır sonra aynı taktikleri uygulayarak muzaffer olmasına değinilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ ilk İslam fetihleri dönemini ele aldığı yukarıdaki beyitlerden sonra Cezayir'de kurulan bağımsız devletler dönemine ışık tutmaktadır.

2.4. Bağımsız Devletler Dönemi (779-1513)

İslamiyet, Kâhine'nin ölümünden sonra (701) Kuzey Afrika bölgesinde yayılmıştır; ancak Emevî yönetiminin yanlış politikaları ve dengesiz vergilendirme sisteminden dolayı Berberîler isyan etmiştir. Bu isyan neticesinde Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerinde muhtelif bağımsız devletler kurulmuştur.¹⁸³

İlyâzetu'l-Cezâir'de Kuzey Afrika'da kurulan bağımsız devletlerden; Rüstemîler, Aglebîler, Zîrîler, Hammâdîler, Muvahhidler Hafşîler, Mirînîler ve Zeyyânîler'den söz edilirken aynı dönemde kurulan 'Abdiyye ve Murâbîtlar'a yer verilmemiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Kuzey Afrika İbâdîleri imamı Abdurrahman b. Rüstem'in (ö. 787)¹⁸⁴ Tâhert merkezli kurmuş olduğu Rüstemîler Devleti'nden (777-909)¹⁸⁵ şöyle bahsetmiştir:¹⁸⁶

وَهَالَ ابْنَ رُسْتَمٍ أَنْ لَا نَسُودَ	251	وَنَبِيَّ كِيَانًا لَنَا مُسْتَقِلًّا
فَقَامَ بِتَاهَرْتِ يُعَلِّي اللِّوَاءَ	252	وَيُنْشُرُ فَضْلًا
يُوجِّهُ حُكْمَ الْبِلَادِ الشُّرَاءُ	253	بِوَحْيِ الشَّرِيعَةِ حَقًّا وَعَدْلًا
وَيَجْعَلُ أَمْرَ الْجَمَاعَةِ سُورَى	254	وَحَقَّ انْتِحَابِ الْإِمَامَةِ فَضْلًا

¹⁸³ Saîdünî, "Cezayir (Tarih)", 7/485-486.

¹⁸⁴ Sabri Hizmetli, "Abdurrahman b. Rüstem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/170-171.

¹⁸⁵ Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/295-296.

¹⁸⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 44.

- 251 *Hakim olmayışımız İbn Rüstem’i korkuttu. Kendimiz için hür varlığımızı inşa edeceğiz.*
- 252 *Tâhert’te¹⁸⁷ sancağı çekiyor, devlet düzenini kuruyor ve iyilik dağıtıyor.*
- 253 *Ülkeyi eş-Şûrât (teşkilatı)¹⁸⁸ yönetiyor, şeriatan aldıkları ilhamla hak ve adaletle.*
- 254 *Halkın yönetimi Şûra (danışma) ile, imamın tayini muhakkak suretle seçimle oluyor.*

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde İbn Rüstem’in bağımsız bir devlet kurma sürecini anlatmıştır. Rüstemîler Devleti’nde şûraya verilen önemin üzerinde durmuştur.

Mufdî Zekeriyâ’nın Cezayir, Afrika ve Sicilya’da hüküm sürmüş Ağlebîler’i (800-909)¹⁸⁹ kaleme aldığı beyti şu şekildedir:¹⁹⁰

261 وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْ بَنِي الْأَغْلَبِ سَلُوا الرَّابَّ عَنْ جَارِهِ الْأَقْرَبِ

261 *Eğer Ağlebîler’i soruyorsanız, en yakın komşusunu¹⁹¹ ez-Zâb’a¹⁹² sorun.*

Ağlebîler Devleti’nin kurucusu İbrahim b. Ağleb (ö. 812) daha önceden Zâb bölge valisidir.¹⁹³ Bu sebeple Mufdî Zekeriyâ, Ağlebîler Devleti’nin Zâb bölgesinden yola çıkılarak bilinebileceğini söylemiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Kuzey Afrika (972-1148) ve Endülüs’te (1013-1090) iki devlet kuran Zîrîler¹⁹⁴ hakkında şunları yazmıştır:¹⁹⁵

¹⁸⁷ Günümüzde başkent Cezayir’in güneybatısında yer almaktadır.

¹⁸⁸ Rüstemîler Tâhert’te İran devlet yönetim sistemini örnek alan bir yapılanmaya gitmişlerdir. Bu doğrultuda bir nevi sivil kamu denetçiliği görevi yapan eş-Şûrat isimli teşkilat kurulmuştur. Teşkilat ismini “...Allah müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır...” (et-Tevbe 9/111) âyetinden hareketle canlarını ve mallarını cennet karşılığında Allah’a satanlar manasına gelen شُرَّة kelimesinden almıştır. Teşkilat üyeleri alimlerden ve gönüllü kimselerden oluşmaktaydı. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 44.

¹⁸⁹ Abdülkerim Özyayın, “Ağlebîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/475-478.

¹⁹⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 45.

¹⁹¹ Mehdiyye kenti kastedilmiştir. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 45.

¹⁹² ez-Zâb bölgesinin tarihteki coğrafi sınırları için bkz. Ali el-Hıfây, “el-Cuğrâfiyyetu’t-Târihiyyetu li-Bilâdi’z-Zâb min’el-Fethi ilâ Muntaşafi’l-Karni’l-Hâmisi’l-Hicriyyi/el-Hâdi Aşera Milâdi: Dirase fi Tetavvuri’l-Mecellâti ve’l-Mevâki’i”, *Mecelletu’l-Mevâkıf* 12/1 (2017), 10-27.

¹⁹³ Nadir Özkuyumcu, “İbrâhim I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/281-282.

¹⁹⁴ Adıgüzel, Cumhur Ersin, “Zîrîler (Kuzey Afrika Zîrîleri)”, 44/460-462.

¹⁹⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 38.

وَقَفْنَا نُحَيِّي بِهَا أَلْفَ عَامٍ	191	وَنُقْرِئُ زَيْرِي الْعَظِيمَ السَّلَامَ
فَقَامَ بُلُوغَيْنُ فِي عِيدِنَا	192	بِهَزُّ الدُّنَا، وَيَرُوعُ الْأَتَامَ
وَسَيْبُوسُ فَاضَ فَتَاهَ دَلَالًا	193	يُعَانِقُ زَيْرِي الْمَلِيكَ الْهُمَامَ

191 *Onu (Cezayir'i) bin yıl selamlamak için durduk ve kudretli Zîrî'ye¹⁹⁶ selam ediyoruz.*

192 *Bûlûgîn bayramımızda ayağa kalktı, dünyaları sarsıyor ve insanları ürkütüyor.*

193 *Sîbûs¹⁹⁷ taştı ve şımararak büyüklendi, yiğit hükümdar Zîrî'yi kucaklıyor.*

Mufdî Zekeriyâ yukarıdaki beyitlerde Cezayir şehrinin bin yıllık kadim tarihine işaret eder ve 960 yılında Fenikeliler'in Icosium adıyla kurdukları şehrin sınırları içerisinde bugünkü başkent Cezayir'i kuran¹⁹⁸ Bûlûgîn b. Zîrî b. Menâd'a selam vermiştir. Mufdî Zekeriyâ 193. beyitte Bûlûgîn b. Zîrî b. Menâd'ın kurmuş olduğu diğer bir şehir olan Sîbûs ('Annâba), şehrinin kurucusunu kucakladığından bahsetmektedir.

Mufdî Zekeriyâ, Hammâd b. Bulûgîn b. Zîrî'nin (ö. 1028) kurmuş olduğu Hammâdîler Devleti'ni (1015-1152)¹⁹⁹ şöyle anlatmıştır:²⁰⁰

سَلِ ابْنَ عَلْنَسَ عَن ذِكْرِنَا	301	وَقَلْعَةَ حَمَادَ عَن مَجْدِنَا

301 *Namımızı İbn 'Alnâs'a,²⁰¹ ihtişamımızı Hammâd Kalesi'ne²⁰² sor.*

¹⁹⁶ Bûlûgîn b. Zîrî b. Menâd'ın hayatı için bkz. s. 65 134 numaralı dipnot.

¹⁹⁷ Bûlûgîn b. Zîrî b. Menâd'ın kurmuş olduğu 'Annâba şehrinin eski ismidir. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

¹⁹⁸ Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 34.

¹⁹⁹ Özdemir, "Hammâdîler", 15/489-491; Mehmet Özdemir, "Hammâd el-Berberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/484.

²⁰⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 49.

²⁰¹ Nâsır b. 'Alnâs (ö. 1089) Hammâdîler Devleti'nin emiridir (1062-1089). Kuzey Afrika'da Abbasi-Fâtîmî nüfuz mücadelesinin yoğun olduğu dönemlerde Zirîlerle savaşmıştır. Daha sonra Zîrî hükümdarı Temim'in kızı Bellâra ile evlenince on iki yıl süren bu savaş sona ermiştir. Bicâye şehrini kurmuştur. Ticareti ilerletmek için Hristiyan alemiyle iyi ilişkiler kurmuş, İtalya'dan tâcirleri ülkesine davet etmiştir. Papa VII. Grégoire ile mektuplaştığı kaydedilmektedir. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Nâsır b. Alennâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/394-395.

²⁰² Hammâd b. Bulûgîn b. Zîrî inşâ etmiştir (1007/8). Günümüzde Cezayir'in Mesile kentinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bkz. Wikipedia, "Kal'atu Benî Hammâd" (29 Ocak 2023).

Mufdî Zekeriyâ, Hammâdiler Devleti'ni, emîrliği döneminde Cezayir'i mimarî eserlerle süsleyen İbn 'Alnâs ve Hammâdiler'in yönetim merkezi olan Benî Hammâd Kalesi üzerinden anlatmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, İbn Tûmert'in rehberliğinde Abdu'l-Mu'min el-Kûmî'nin (ö. 1163) kurmuş olduğu, Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Muvahhidler Devleti (1130-1269)²⁰³ hakkında şunları yazmıştır:²⁰⁴

316 وَيَمْضِي إِبْنُ تَوْمَرْتٍ يَغْزُو الضَّلَالَ
فَيَخْلُصُ لِلَّهِ عَقْلٌ وَدِينٌ

317 وَتَصْفُو أَعْرُ الْمَطَالِبِ فِيهِ
فَتَصْفُو الْمَنَاهِجُ لِلسَّالِكِينَ

³¹⁶ *İbn Tûmert*²⁰⁵ sapıklıkla mücadeleye devam ediyor, akli ve dini Allah'a has kılıyor.

³¹⁷ *E'azzu'l-Metâlib*²⁰⁶ (imani) katıksız hale getiriyor, tâbilerine yolu berraklaştırıyor.

Mufdî Zekeriyâ, yukarıdaki beyitte Muvahhidler Devleti'nin fikir babası olan İbn Tûmert'in Berberîlerin din telakkîlerindeki yanlış düşüncelerle mücadelesinden bahsetmiştir. Mufdî Zekeriyâ yazdığı bazı şiirlerde İbn Tûmert ismini mahlas olarak kullanmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, Hafşiler (1228-1574), Merîniler (1196-1465), ve Zeyyâniler'i (1235-1554)²⁰⁷ Tilimsân şehri için girdikleri nüfuz mücadelesi üzerinden anlatmıştır.²⁰⁸

²⁰³ Mehmet Özdemir, "Muvahhidler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/410-412.

²⁰⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 50.

²⁰⁵ İbn Tûmert (1078/81-1130) dinî-politik bir liderdir. Mûrâbîtlar Devleti'yle savaşarak Muvahhidler Devleti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Berberîlerin Müslüman olmalarına rağmen eski pagan adetlerine devam ettiklerini görmüş, bu duruma çareler aramıştır. 1121 yılında Mehdîliğini ilan etmiştir. İbn Tûmert'in ilmî kişiliği ve faaliyetleri ile ilgili bkz. Arif Aytekin, "İbn Tûmert", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/425-427; Abdullah Yavuz, "İbn Tûmert'in Mezhebî Kimliği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 2069-2101.

²⁰⁶ Mufdî Zekeriyâ İbn Tûmert'in şeriat, kanun ve itikat konularında yazmış olduğu risalelerin derlenmesiyle oluşan *E'azzu Mâ Yuṭlab* isimli kitaba gönderme yapmaktadır. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 50.

²⁰⁷ Zeyyâniler, Abdulvâdiler olarak da anılmaktadırlar. Bkz. Erdoğan Merçil, "Abdülvâdiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 276-277.

²⁰⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

إِلَيْكَ تِلْمَسَانُ نُنْبِي الْمَطَافَا	321	تِلْمَسَانُ، مَهْمَا أَطَلْنَا الطَّوَافَا
وَعَالَبَ خَمْسِينَ عَامًا عَجَافَا	322	يَعْمَرَأْسُنُ الشَّهْمُ ضَاقَ إِصْطَبَارَا
وَمَا اسْطَاعَ بِابْنِ مَرِينِ إِعْتِرَافَا	323	وَأَصَلَى بَنِي حَفْصِي حَرْبًا عَوَانَا
وَأَمْرُ الْجَزَائِرِ فِيهَا إِتْتِلَافَا	324	فَكَانَتْ تِلْمَسَانُ دَارَ سَلَامِ
وَرَيَانُ يَحْسُمُ فِيهِ الْخِلَافَا	325	فَأَكْرِمُ بِمَشُورِهَا الْوُطَيِّي

321 *Tilimsân, her ne kadar senin (etrafında) gezip dursak da (yine) son durak sensin.*

322 *Gözü pek Yağmeresân'ın²⁰⁹ sabrı taştı, elli zor sene²¹⁰ (boyunca) mücadele etti.*

323 *Hafşîler amansız bir savaşa atıldılar, Merînîler'e boyun eğdiremediler.²¹¹*

324 *Tilimsân selam yurduydu, Cezayir'e gerekense Tilimsân (konusunda) müttefik olmaktı.*

325 *Tilimsân'ın millî görevi ne yücedir! Zeyyân ise bu yolda ihtilafı bitiriyor.*

Mufdî Zekerıyyâ, Tilimsân'ı dönüp dolaşılıp yine kendisine gelinecek vazgeçilmez bir şehir olarak görmektedir. 322. ila 325. beyitler arasında Zeyyânîlerin uzun savaşlar neticesinde güçlü bir devlet kurarak Cezayir'de istikrarı sağlamaları anlatılmıştır.

İlyâzetu'l-Cezâir'de Kuzey Afrika'da kurulan bağımsız devletlerden sonra İspanyol işgali konu edilmiştir.

2.5. İspanyollar Dönemi (1505-1513)

Hafşîler, Merînîler ve Zeyyânîler arasında yıllarca süren savaşlar Kuzey Afrika'yı siyasî ve iktisadî istikrarsızlığa sürüklemiştir. Zayıflayan devlet otoritesi nedeniyle Zeyyânîler eskisi gibi Endülüs'e yardım edememişlerdir. Ğırnâta'nın 1492'de İspanyolların eline geçmesiyle Endülüs'teki İslam hakimiyeti sona ermiş,

²⁰⁹ Yağmeresân b. Zeyyân (ö. 1282), Zeyyânîler Devleti'nin kurucusudur. Tilimsân'da Muvaḥḥidîler'in hakimiyetine son vererek burayı kurduğu yeni devletin başkenti yapmıştır. Arapça'nın bölgede yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Mütevazi bir kişiliğe sahip olan Yağmeresân, Tilimsân'da Mescid-i Kebîr Camii'ne yaptırdığı minarenin kitabesine adının yazılmasına müsaade etmemiş, Zenâta lehçesinde "Allah bilir" yazdırmıştır. Bkz. Bûhûş, *et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâyeti ve li-Ġâyeti 1962*, 45-49; Wikipedia, "Yağmeresân b. Zeyyân" (15 Mart 2023).

²¹⁰ Yağmeresân'ın 48 yıl süren hükümdarlığı kastedilmiştir. Bkz. Merçil, "Abdülvâdîler", 276-277.

²¹¹ Hafşîler, doğuda Merînîler batıda Zeyyânîler'e savaş açmışlardır. Bkz. Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

Müslümanlar Endülüs'ten sürülmüşlerdir.²¹² Endülüs'teki başarısını perçinlemek isteyen İspanyollar, bölgeye Kuzey Afrika'dan gelecek muhtemel yardımları engellemek ve ticarî faaliyetlerini genişletmek için Mersa'l-Kebîr'i (1505), Vehrân'ı (1509) ve Cezayir şehrini (1510) işgal etmiştir.²¹³

İspanyolların Cezayir'in kıyı şeridindeki önemli liman kentlerini ele geçirmesi Mufdî Zekeriyâ'nın kelimelerine şöyle yansımıştır:²¹⁴

331 وَأَوْعَرَ قَلْبَ الصَّلِيبِ الْحَقُودُ عَلَانَا، وَأَمَعَنَ فِينَا الْحَسُودُ
332 وَطَافَتْ بِوَهْرَانَ جِيطَانُ غَدْرًا وَزَيَّانُ مَا اسْطَاعَ حَشْدَ الْجُنُودُ

331 Bize karşı Haçlıların²¹⁵ kalbi kinle doldu, bize olan haset son noktaya vardı.

332 Kuşattılar İspanyol çingeneleri²¹⁶ alçakça Vehrân'ı, Zeyyân orduları toplayamadı.

Mufdî Zekeriyâ İspanyol işgalinin dinî boyutuna dikkat çekerek İspanyol kuvvetlerini Haçlı olarak adlandırmıştır. İspanya'nın işgali esnasında Cezayir'e hâkim olan Zeyyânîlerin bu işgali önleyemediklerini belirtmiştir.

Mufdî Zekeriyâ İspanyol işgaline yukarıdaki beyitlerle değindikten sonra İspanyolları defetmek için Cezayir'e davet edilen Oruç ve Hızır Reislere akabinde de bölgedeki Osmanlı-Türk varlığına yer vermiştir.

2.6. Osmanlılar Dönemi (1518-1830)

Midilli'de doğan Oruç ve Hızır kardeşler, Ege ve Akdeniz'de Ceneviz, Venedik, Fransız ve İspanyolların gemilerine el koyup korsanlık yapmaktaydı. Oruç Reis Cerbe Adası'nı üs edinip İspanyollarla savaşımaya başladı. Bu sırada bazı Arap kabile ve şehir yöneticileri İspanyollara karşı Oruç Reis'e yardım çağrısında

²¹² Mehmet Özdemir, "Endülüs (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1995), 11/211-225.

²¹³ Kahraman, Kemal, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/486-489.

²¹⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

²¹⁵ Mufdî Zekeriyâ, İspanyolların Mersa'l-Kebîr ve Vehrân muhasaralarına Portekiz ve Fransa'nın destek vermesinden dolayı Hristiyan dayanışmasına dikkat çekmek için bu kuvvetleri Haçlılar olarak adlandırmıştır. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

²¹⁶ "Gitanes" kelimesi, İspanyolcadan gelmektedir. Bkz. F. Corriente, *Nuevo Diccionario Español Árabe* (Madrid: Instituto Hispano Árabe De Cultura, ts.), 616; F.S. Alwan vd., *Dictionnaire Français Árabe* (Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2004), 394.

bulundu. Oruç Reis bu çağrıya olumlu yanıt vermiş, Cezayir ve Şirşâl şehirlerini İspanyolların elinden kurtarmıştır.²¹⁷

Oruç Reis'in Tilimsân'da şehit düşmesinin ardından (1518) yerine kardeşi Hızır Reis geçmiştir. Hızır Reis, Yavuz Sultan Selim'e elçi göndererek bağlılığını bildirmiş, Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak tanınmasını talep etmiştir. Yavuz Sultan Selim bu talebi kabul etmiş ve Hızır Reis'e "Hayrettin" lakabını takmıştır.²¹⁸

Mufdî Zekeriyâ, Oruç Reis ve Hızır Reis'in İspanyollarla giriştiği mücadeleyi şöyle anlatmıştır:²¹⁹

فَتَارَ ... وَأَقْسَمَ أَنْ لَا يَعُودُ	وَلَعَلَّعَ فِي بَرَبْرُوسَ نِدَاهَا	333
وَأَسْطُولْنَا فِي الْبِحَارِ يَسُودُ	وَلِلدِّينِ خَيْرٌ يَصُونُ حِمَاهُ	334
فَأَدَّبَ لَيْثُ الْبِحَارِ الْقُرُودُ	قَرَاصِنُهُ الْبَحْرِ، عَاتُوا فَسَادًا	335
تُبَارِكُهُمْ صَلَوَاتُ الْجُدُودُ	وَحَاضَ الْأَمَازِغُ سَاحَ الْفِدَا	336

333 (Cezayir'in yardım) nidası Barbaros'da²²⁰ gürlendi de harekete geçti... Yemin etti (baş koyduğu yoldan) dönmeyeceğine.

334 Hayrettin vatani savunuyor ve donanmamız denizlere hâkim oluyor.

335 Deniz korsanları ortalığı tarumar etti, denizlerin aslanı maymunları terbiye etti.

336 Emâzîğler savaş meydanına çıktılar, atalarının duaları onları şerefli kılıyor.

Mufdî Zekeriyâ, Oruç Reis'in Cezayir'i İspanyolların elinden kurtarma konusunda ortaya koyduğu iradeyi, savaştan dönmeyeceğine dair yemin etmesiyle ifade etmiştir. 335. beyitte Barbaros Hayrettin Paşa'nın İspanyol zulmünden kaçan

²¹⁷ Kemal Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/486-489; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayrettin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/65-67.

²¹⁸ Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", 7/486-489; Turan, "Barbaros Hayrettin Paşa", 5/65-67.

²¹⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

²²⁰ "Baba Oruç", Oruç Reis'in lakabıdır. İspanyollar, Baba Oruç'u kızıl sakal manasına gelen "Barbaros" şeklinde telaffuz etmişlerdir. Oruç Reis şehit olunca (1518) kardeşi Hızır Reis bu lakabı kullanmaya başlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Hızır Reis'e "Hayrettin" diye seslenmesiyle beraber Hızır Reis artık Barbaros Hayrettin Paşa olmuştur. Mufdî Zekeriyâ 333. beyitte Barbaros yani Oruç Reis'i, 334. beyitte ise Barbaros Hayrettin Paşa'yı kastetmiştir. Bkz. Ali Rıza Paşa, *Elveda Cezayir: Mir'at ül-Cezayir*, thk. Cahit Kayra, çev. Ali Şevki (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2014), 18-21.

Endülsü Müslümanları taşıyan gemilere el koyan korsanları engellemesi²²¹ deniz aslanının maymunları terbiye etmesine benzetilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir’de Türk hakimiyetinin başlangıcına dair yazdığı yukarıdaki beyitlerden sonra Türk yönetimi ile ilgili şunları söylemiştir:²²²

وَلَمْ يَخْفِرِ التُّرْكُ مَا ضِيَ الْعُهُودُ	337	وَأَزْرَنَا التُّرْكُ حَتَّى انْتَصَرْنَا
وَنَسَدِي الْجَمِيلِ، وَنَزَعَى الْحُدُودُ	338	وَقُمْنَا نَسُوسُ الْبِلَادِ بَعْدِلِ
وَإِنْ عَزَّزُوا سَعِينَا بِالْجُهُودُ	339	وَلَمْ نَكُ لِلتُّرْكِ بِالتَّابِعِينَ
وَنَزَعَى ذِمَامَ الصَّدِيقِ الْوُدُودُ	340	وَنَحْنُ أَنْاسُ نَعْدُ الْجَمِيلِ

337 *Galip gelene kadar Türkler bizi destekledi ve geçmişteki sözlerini çiğnemediler.*

338 *Ülkeyi adaletle yönettik, iyilik yaptık ve kanuna uyduk.*

339 *Türklere tabi değildik, çabalarımızı gayretle destekleseler bile.*

340 *Bizler güzeli takdir ederiz (vefayı gözetiriz) ve can dostumuza hürmet ederiz.*

Mufdî Zekeriyâ ilgili beyitlerde Türklerin işgalcilere karşı yardım etme sözünü tuttuğuna dikkat çekmiştir. 338. ve 339. beyitlerde Türklere tabi olunmadığı söylenerek Cezayir’in bir Türk sömürgesi olmadığı ve yönetime Cezayirlilerin de katıldığı vurgulanmıştır. Zira Cezayir’de dört asır süren Türk hakimiyeti boyunca sömürge esasına dayanmayan, halkın yönetime katıldığı konfederatif bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Mufdî Zekeriyâ 340. beyitte Türkleri dost olarak görmüş, Cezayir’e olan katkılarını unutmayacaklarını belirtmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir’deki Osmanlı-Türk hakimiyetinden sonra Fransız işgalini anlatmaktadır.

2.7. Fransızlar Dönemi (1830-1962)

Cezayir, Osmanlı İmparatorluğu’na kendi isteğiyle bağlanmış bir eyalettir. Bu yüzden iç işlerine karışılmamış, diğer Osmanlı eyaletlerine göre daha çok serbestlik tanınmıştır. Cezayir eyaleti kendisine tanınan bu serbestliğe rağmen Osmanlı’nın

²²¹ Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 52.

²²² Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 52.

Avrupa devletleriyle yaptığı bazı anlaşmalara uymayarak payitahtı müşkül bir duruma sokmuştur. Hatta merkezden gönderilen bazı valilerin kabul edilmediği bile olmuştur.²²³

Cezayir, 1793-1798 yılları arasında zor durumda bulunan Fransa'ya erzak sağlamıştır. İngilizler ve diğer Fransız düşmanı devletlerin tüm tehditlerine rağmen Fransa'ya erzak sevkiyatı sürmüş ve faizsiz beş milyon frank borç verilmiştir. Fransa, Cezayir'den aldığı bu erzakı askerî birliklerinin ihtiyacı için kullanmıştır. Cezayir, Fransa'ya Mısır seferinde de erzak sağlamıştır. Bu hareket anavatana ihanet sayılmış, Osmanlı İmparatorluğu, Cezayir'e 200 bin kuruş (1 milyon 100 bin frank) ceza kesmiştir. Bûşnâk ve Bûhrîş isimli Cezayir'de yaşayan iki Yahudi, Fransız ordusunun erzak tedarikinden sorumlu olmuşlardır. Fransa'nın Cezayir'den aldığı borçlar ve ithal ettiği hububatın bedeli 14 milyon franka ulaşmıştır. Fransa'nın borçlarını ödememesi üzerine Cezayir, karşılıklı mutabakatla borçların yarısını silmiş ancak yine de borçlarını tahsil edememiştir.²²⁴

1827 yılında Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa, borçlar konusunu Fransız konsolosu Pierre Deval'le konuşurken sinirlenip tavus kuşu tüyünden yapılmış altın kaplama yelpazesini konsolosun yüzüne çarpmıştır.²²⁵ Yelpaze hadisesi, halihazırda Cezayir'i işgal niyeti olan Fransa'ya istediği fırsatı vermiştir. 18 Haziran 1827'de Cezayir'e savaş ilan eden Fransa, üç yıl boyunca Cezayir sahillerini abluka altına almış, 1830'da karaya çıkarak başkent Cezayir'i işgal etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Yunanlılarla savaş halinde olması ve donanmasının daha önce Navarin'de yakılmasından dolayı Cezayir'e askerî destekte bulunamamıştır.²²⁶

Mufdî Zekeriyâ, Fransa'nın Cezayir'i işgal etme sürecini şöyle anlatmıştır:²²⁷

وَجَاعَتْ فَرَنْسَا ... فَكُنَّا كِرَامًا وَكُنَّا الْأُولَى يُطْعِمُونَ الطَّعَامًا!

²²³ Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", 7/486-489.

²²⁴ İlder, Aziz Semih, *Şimalî Afrikada Türkler* (İstanbul, 1937), 2/98-99.

²²⁵ Ali Rıza Paşa, *Elveda Cezayir: Mir'at ül-Cezayir*, 46; İlder, Aziz Semih, *Şimalî Afrikada Türkler*, 2/99-100; Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", 7/486-489.

²²⁶ Kahraman, Kemal, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/486-489.

²²⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 53.

وَكَمْ تُبَطِّرُ الصَّدَقَاتُ اللَّئَامَا	فَأَبْطَرَهُمْ قَمَحْنَا الذَّهْيُ	342
فَبَاعَ ضَمِيرُ الْيَهُودِ الدِّمَامَا	وَبَاعَتْ فَرْنَسَا ضَمِيرَ الْيَهُودِ	343
وَمَا كَانَ بُوْخَرِيصُ إِلَّا طَغَامَا	وَمَا كَانَ بُوْشَنَاقُ إِلَّا ابْنُ آوَى	344
فَتَارَ بِهَا الشَّعْبُ يَغْلِي انْتِقَامَا	وَحَرَّبَ شَارْلُ الْمَرِيضُ فَرْنَسَا	345
وَمَا ذَاقَ شَارْلُ الْمَرِيضُ الْمَنَامَا	وَضَاقَ الْفَرْنَسِيْسُ بِالْعَاطِلِينَ	346
فَاطَّقَ هَذِي الْقُمُوحَ سِهَامَا	وَأَوْحَى لَهُ قَمَحْنَا عَزُونَا	347
وَحَانَ الْمَسِيحُ، وَأَغْرَى السَّوَامَا	وَصَبَّ النِّفَايَاتِ فِي أَرْضِنَا	348
كَمَا يَسْتَبِيحُ اللَّصُوصُ الْحَرَامَا	وَمِرْوَحَةُ الدَّايِ لَمْ تَكُ إِلَّا	349
وَإِنْ طَالَ لَيْلٌ ... أَقَرَّ النَّظَامَا؟	أَبُوتَانُ ... هَلْ سَيِّدِي فَرَجٌ	350

341 *Fransa açtı... Bizse cömerttik, onu doyuranların ilkiydik.*²²⁸

342 *Altın buğdayımız onların gözünü kamaştırdı, nice kere yapılan iyilikler alçakları şımartır.*

343 *Fransa Yahudi'nin ruhunu satın aldı. Yahudi ruhu da anlaşmaları sattı.*

344 *Bûşnâk çakaldan başka bir şey değil. Bûhrûs ise ancak aşâğılık biriydi.*²²⁹

²²⁸ Cezayir'in 1793-1798 yılları arasında hiçbir devletten hububat alamayan Fransa'nın hububat ihtiyacını karşılaması kastedilmiştir.

²²⁹ Krallık idaresine geçen Fransa, önceki Direktuar Dönemi hükümetinin borçlarını kabul etse de bir türlü ödemeye yanaşmamıştır. Yirmi beş yıldır tahsil edilemeyen borçlar yüzünden Cezayir ile Fransa arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Bu gerginliğin arkasında, Cezayir'in öz sermayesiyle ticaret yapan Bûşnâk ve Bûhrîş'in de rolü vardır. Bu iki iş insanı, Fransa'dan bekledikleri alacakları mazeret göstererek Cezayir hazinesine olan borçlarını ödememişlerdir. Daha sonrasında Fransa, Cezayir hazinesine ödenmesi gereken dört buçuk milyon frankı doğrudan Bûşnâk ve Bûhrîş'e vermiştir. Ancak, aldıkları parayla Bûşnâk İtalya'ya kaçarken, Bûhrîş Fransa'nın himayesine girmiştir. Fransa'nın iki hükümet arasında yapılan anlaşmayı göz ardı ederek hazineye olan borçlarını şahıslara ödemesi, Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa'yı kızdırmıştır. Bkz. Ali Rıza Paşa, *Elveda Cezayir: Mir'at ül-Cezayir*, 46; İlter, Aziz Semih, *Şimalî Afrikada Türkler*, 2/99-100; Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", 7/486-489.

- 345 *Hasta Charles²³⁰ Fransa'yı harabeye çevirdi. İntikamla yanıp tutuşan halk ayaklandı.*
- 346 *Fransızlar (ülkelerindeki) işsizlerden rahatsız oldu, Hasta Şarl'ın gözüne uyku girmede.*
- 347 *Buğdayımız bize saldırması için ona ilham verdi. O da buğdayları bize ok olarak attı.*
- 348 *Ayaktakımını memleketimize boşalttı, İsa Mesih'e ihanet etti²³¹, koyunlarını²³² (Cezayir'e) sürükledi.*
- 349 *Cezayir Dayısı'nın yelpazesini (yelpazesini fırlatmasına Fransızların tepkisi) ancak hırsızların harama bulaşma bahanesidir.*
- 350 *Butân mı?...²³³ Seyyidî Ferac mı? Eğer gece uzarsa düzen (Cezayir'deki asayiş) kalır (mı)?*

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde Fransa'nın Cezayir'in yaptığı iyiliklere mukabil nankörlük etmesini ve Yahudiler eliyle Cezayir ekonomisini baltalama girişimlerini anlatmıştır. 346. beyitte Fransa'yı 1830 Temmuz Devrimine sürükleyen süreç ele alınmış, ülkesinde istikrarı sağlayamayan ve halkın dikkatini dağıtmak için Cezayir'e savaş açan X. Charles "hasta" olarak betimlenmiştir. Mufdî Zekeriyâ 350. beyitte Fransa'nın 23 yıl öncesine dayanan detaylı harekât planına karşı Cezayir'in hazırlıksız yakalanarak düşman askerlerini hiç de beklemedikleri bir yer olan Seyyidî Ferac'ta görünce geçirdikleri şoku, Bûtân mı? Seyyidî Ferac mı? sorularıyla ifade etmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir tarihini yalnızca anlatısal bir vakâyinâme olarak ele almayıp Kuzey Afrika'nın yüzyıllar boyunca süregelen siyasî, iktisadî ve düşünsel değişimini tarihsel bağlam içinde geniş bir perspektiften manzum şekilde sunmuştur. Şair, tarihî ayrıntılar yığınına bilimsel tutarlılığın yanında şiir dilinin gerekliliklerinden taviz vermeden beyitlerinde işlemiştir.

²³⁰ Fransa'da 1814-1830 yılları arasında hüküm süren Kral X. Charles (ö. 1836).

²³¹ Mufdî Zekeriyâ, X. Charles'in halkını aç bırakıp Cezayir'e savaş açmasını Hz. İsa'nın öğretilerine aykırı olduğu için Hz. İsa'ya ihanet olarak yorumlamıştır.

²³² Fransa'nın işgalden sonra Avrupalıları Cezayir topraklarına davet etmesini müteakip yerel halkın arazilerini gasp eden Avrupalı yerleşimciler kastedilmektedir.

²³³ Vincent Yves Boutin (ö. 1815), Napolyon Bonapart'ın Cezayir'i potansiyel olarak işgal etme stratejilerini oluşturmak amacıyla 1807 yılında Cezayir'e gönderdiği askerî casustur. Boutin, Cezayir Dayısı tarafından faaliyetleri fark edilip sınır dışı edilinceye kadar istihbarat toplamıştır. Olası çıkarmanın Seyyidî Ferac bölgesinden yapılmasının uygun olacağını düşünen Boutin, bölgenin haritasını çizmiş ve işgal planı hazırlamıştır. Cezayir'in Arap Ağası Yahya Ağa, söz konusu planı Hollandalılar aracılığıyla ele geçirmiş, Seyyidî Ferac'a tahkimat yaptırmaya başlamıştır. Ancak, Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa, buna karşı çıkmış ve Yahya Ağa yerine damadı İbrahim Ağa'yı geçirmiştir. Görevden alındıktan sonra öldürülen Yahya Ağa'nın haklı olduğu işgal günü anlaşılmıştır. Fransızlar, Seyyidî Ferac'a çıkarma yaparak Cezayir şehrini ele geçirmişlerdir. Bkz. Ali Rıza Paşa, *Elveda Cezayir: Mir'at ül-Cezayir*, 49-56; Fârûk Keddâş, "Bûtân Cäsüs Nübü'yün ellezî Hâdara li-İhtilâli'l-Cezâir", *eş-Şurûku'l-'Arabî*, (30 Eylül 2021).

Şiir, salt hayal mahsulü olmanın ötesinde, bilgi ve düşünceyle de bir şekilde ilişki içindedir.²³⁴ Bu başlık altında incelenen beyitler, Edebiyat ve Tarih disiplinleri bağlamında, şiir ve şiir dilinin bilgiyle etkileşimini açıkça göstermektedir.

3. Sömürgeye Meydan Okuma ve Direniş

1954-1962 yılları arasında süren Cezayir Bağımsızlık Mücadelesinde bir buçuk milyon Cezayirli şehit olmuştur. Şehitlere dikkat çekmek için Cezayir'e بَدُّ مَلِيُونٍ وَنِصْفِ مَلِيُونِ شَهِيدٍ (bir buçuk milyon şehidin ülkesi) denmektedir. Sekiz yıl süren bağımsızlık savaşı, başarıya ulaşması yönüyle tüm dünyanın gündeminde olmuştur. Oysaki Fransız işgalinin başladığı 1827 yılından itibaren bu topraklarda mücadele kesintisiz sürmekteydi. 1954 yılında silahlı mücadele bildirisinin okunmasıyla başlayan devrim süreci, geçmişteki 127 yıllık direnişin tecrübesiyle 1962'de başarıya ulaşmıştır. *İlyâzatu'l Cezâir*'de sömürgeye karşı meydan okuma ve direnişin 135 yıllık tarihine ışık tutulmuştur.

Fransızlar 1830'da Cezayir şehrini işgal ettikten sonra sahil şeridinden Cezayir'in içlerine doğru işgali genişletmeye başladılar. Stratejik öneme haiz Kâsânî'nin şehrini almak Fransızların güneye hâkim olmasını sağlayacaktı. Bu yüzden Kâsânî'nin ele geçirmek istediler. Kâsânî'nin Beyi Hâc Ahmed (ö. 1850) Fransızlara karşı savaşta ordusu ve halkıyla birlikte yer almıştır. Şehir savaşına mecbur bırakılan Fransız ordusu ancak sokak sokak, ev ev çatışmaya girdikten sonra Kâsânî'nin alabilmiştir (1838).²³⁵ Mufdî Zekeriyâ, Kâsânî'nin Beyi Hâc Ahmed'in direnişini şöyle nakletmiştir:²³⁶

353	مَضَتْ مِائَةٌ وَثَلَاثُونَ عَامًا	نَدُوْدُ، وَنَانْفُ أَنْ مُهْرَمًا
354	صَعِدْنَا، نُقَاوِمُ، شَرْقًا وَغَرْبًا	وَنَجْعَلُ أَرْوَاحَنَا سَلْمًا
355	غَزَا لَامُورِيَسِيْرُ أَحْمَدَ بَاشَا	فَقَمْنَا بِسِيْرَتَا نَصُوْنُ الْجَيِّ
356	وَتُرْنَا نُقَاوِمُ: بَيْتًا فَبَيْتًا	وَشِبْرًا فَشِبْرًا، وَنُسِي الدُّمَى
357	وَلَوْلَا تَخَاذُلُ بَعْضِ الْكَسَالَى الرَّ	عَادِيْدِ، لَمْ نُقَلِّبِ الْمُجْرِمَا

²³⁴ Nejdet Gürkan, *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı* (Ankara: Nobel, 2005), 62.

²³⁵ Bûhûş, *et-Târîhu 's-Siyâsî li 'l-Cezâir mine 'l-Bidâyeti ve li-Gâyeti 1962*, 115-119.

²³⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu 'l-Cezâir*, 54.

- 353 *Savunarak 130 yıl geçti ve biz yenilgiye uğramayı reddediyoruz.*
- 354 *Doğuda ve batıda direniyor, ruhlarımızı merdiven yapıp yükseliyoruz.*
- 355 *Lamoricière²³⁷ Ahmet Paşa'ya hücum etti. Sirtâ'de (Kasânî'n) direndik, yurdumuzu müdafaa ettik.*
- 356 *Harekete geçtik, direndiyoruz: Ev ev, karış karış, piyonları köle yapıyoruz.*
- 357 *Bazı yüreksiz tembeller geri durmasaydı suçluları elden kaçırmazdık.*

Mufdî Zekerıyyâ yukarıdaki beyitlerde işgalden itibaren direnişin sürekliliğine dikkat çekmek için “130 yıl geçti” ifadesini kullanmıştır. 355. ve 356. beyitte yedi yıl muhasara altında kalan Kasânî'n halkının destansı mücadelesi anlatılmış, 357. beyitte ise düşmanla savaşmaktan korkanlar yerilmiştir.

Mufdî Zekerıyyâ Emir Abdülkadir (ö. 1883) önderliğinde 1830-1847 yılları arasında Cezayir halkının gösterdiği direnişi şöyle aktarmıştır:²³⁸

وَكَانَ النَّضَالُ طَوِيلًا عَسِيرًا	كُنْتُ الْقَدِيرًا ...	363
وَنَاجَاكَ رَبُّ، فَكُنْتُ النَّصِيرًا	شَرَعْتُ الْجِهَادَ، فَلَبَّاكَ شَعْبُ	364
فَكُنْتُ الْأَمِيرَ الْخَيْرَ الْخَطِيرًا	وَنَظَّمْتُ جَيْشًا، وَسُسْتُ بِلَادًا	365

- 363 *Ey Abdülkadir... Kadîrdin (güç yetirendin), mücadelen ise uzun ve zorluydu.*
- 364 *Cihadı başlattın, halk sana (cihat çağrına) uydu, Rab seni başarılı kıldı, muzaffer oldun.*
- 365 *Ordu kurdun, ülkeler yönettin. Bilge ve şanı yüce bir emir oldun.*

Mufdî Zekerıyyâ ilgili beyitlerde Emir Abdülkadir'in 18 yıl süren direnişini ve halkın emirin genel cihat çağrısına verdiği desteği ele almıştır. 365. beyitte ise Emir Abdülkadir'in bilge kişiliği vurgulanmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ Lâla Fatıma Nesûmer'in (ö. 1863)²³⁹ Fransızlarla mücadelesine dair şunları söylemiştir:²⁴⁰

²³⁷ Christophe Léon Louis Juchault de Lamoricière (ö. 1865) yedi yıl süren muhasaradan sonra Kasânî'n şehri işgal eden (1838) Fransız generalidir. Bkz. Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 54.

²³⁸ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 55.

²³⁹ Lâla Fatıma Nesûmer'in babası Fransızlara karşı ayaklanan Şeyh Seyyid Muhammed b. İsa'dır. Annesi Lâla Hatice Hanım'ın ismi Curcurâ Sıra Dağları'nın en yüksek zirvesine verilmiştir (جبل).

381 وَتَذَكَّرُ ثَوْرَتَنَا الْعَارِمَةَ، بَطُولَاتِ، سَيِّدَتِي فَاطِمَةَ
382 يُفَجِّرُ بُرْكَانَهَا جُرْجُرًا فَتَرْجُفُ بَارِيسَ وَالْعَاصِمَةَ!

381 *İhtişamlı devrimimiz kadın kahramanları, Fatıma Hanım'ı hatırlar.*

382 *Curcurâ (Dağı) (Fatıma'nın) lavını püskürtüyor, Paris'i ve başkenti sallıyor.*

Mufdî Zekeriyâ 381. beyitte devrimin Lâla Fatıma'yı unutmadığını, 382. beyitte ise Lâla Fatıma'nın annesinin adıyla anılan dağlarda Fransızlara karşı verdiği mücadelenin Paris'te ses getirdiğini anlatmıştır.

Şeyh Haddâd'ın (ö. 1873) 1871 yılında Fransızlarla mücadele için ortaya koyduğu tavır Mufdî Zekeriyâ'nın kalemine şu şekilde yansımıştır:²⁴¹

403 وَحَدَّادٌ فِي السُّوقِ أَلْقَى عَصَاهُ وَأَعْلَنَهَا فِي الذُّرَى وَالْبِيْطَاحِ
404 كَمَثَلِ عَصَايَ ... سَأَلْتِي الْفَرَنْسِيَّ سَ فِي الْبَحْرِ، أَرْكُلُهُمْ بِالرِّمَاحِ

401 *Haddâd çarşıda esasını attı,²⁴² (dağların) zirvelerinde ve (çöllerin) vadilerinde (cihadi) ilan etti.*

402 *(İşte attığım) asam gibi... Fransızları denize dökeceğim, onları mızrakla tepeleyeceğim.*

Mufdî Zekeriyâ, bu beyitlerle Cezayir halkına sömürgeye başkaldırma bilinci kazandıran Şeyh Haddâd'ı saygıyla anmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir'in bağımsızlığını elde etmesinde büyük katkıları olan, kendisinin de bizzat mensubu olduğu Kuzey Afrika Yıldızı Partisi²⁴³ hakkında şunları söylemiştir:

(لآلة حديدية). Babasının tutuklanmasının ardından önce kocası Seyyid el-Hâc Ömer ile daha sonra tek başına Curcurâ Dağları'nda Fransızlarla savaşmıştır. Lâla Fatıma yedi bin kişilik milis kuvvetini komuta etmiştir. Savaşığı altı general (Gastu, Renault, Yusuf, Mac-Mahon, Maissiat, Deligny) onu yenilgiye uğratamamıştır. Bunun üzerine Fransız ordusu, 45 bin profesyonel askeri General Randon komutasında Lâla Fatıma'nın üzerine göndermiştir. Randon'un birliği 1857 yılında Lâla Fatıma'yı tutuklamıştır. Bkz. Zekeriyâ, Mufdî, *İlyâzatu'l-Cezâir*, 57.

²⁴⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 57.

²⁴¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 59.

²⁴² 1871 yılında 82 yaşında olan Şeyh Haddâd Cuma namazından çıktıktan sonra çarşının ortasına gelip esasını yere atmış ve "Fransızları denize dökeceğim tıpkı bu asamı yere attığım gibi" demiştir. 91 yıl sonra Şeyh Haddâd'ın yolunu izleyen torunları, Fransızları Cezayir'den kovacaktır. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 59. Wikipedia, "Şeyh Haddâd", 10 Mart 2023.

²⁴³ 1926 yılında Muşâlî Hâc ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.

421 لَأَنَّ بَحَّ صَوْتِ السُّيُوفِ الصِّقَالِ وَأَغْفَى صَرِيرُ الرِّمَاحِ الْعَوَالِي

422 فَحَرْبُ الْيُرَاعِ أَعَادَ الصِّرَاعَ يَفُودُ سَرَايَاهُ نَجْمُ الشِّمَالِ

421 Eğer keskin kılıçların sesi kısılmışsa, uzun mızrakların şangırtısı duyulmuyorsa.

422 Korkakların savaşı, birliklerini Kuzey Afrika Yıldızı (Partisi'nin) komuta ettiği bir mücadeleye dönüştü.

421. ve 422. beyitlerde daha önce Fransız işgaline karşı etkin bir varlık gösteremeyen Cezayir halkının Kuzey Afrika Yıldızı Partisi önderliğinde düzenli mücadeleye başlamaları ifade edilmiştir.

1930 yılında Fransa, Cezayir'i işgalinin 100. yılı için kutlamalar düzenlemiştir.²⁴⁴ Mufdî Zekeriyâ bu kutlamalardan şöyle söz etmiştir:²⁴⁵

441 جَزَى اللَّهُ عَنَّا الشَّدَائِدَ خَيْرًا وَذَكَرَى إِخْتِلَالَ الْجَزَائِرِ شُكْرًا

442 وَإِنْ نُنْسَ هَلَّا نَسِينَا الْجِرَاحَ وَمَا تَزَالُ الْجِرَاحَاتُ حَمْرًا؟

443 وَإِنْ أَمَوْنَا بِمِائَةِ عَامٍ حَفَلْنَا بِعِيدِ الْجَزَائِرِ دَهْرًا

444 وَإِنْ رَقَصُوا فَوْقَ أَشْلَاتِنَا وَأَحْيُوا عَلَى مَدْبِحِ الشَّعْبِ ذِكْرًا

445 رَقَصْنَا عَلَى نَعَمَاتِ الرِّصَاصِ وَرُحْنَا نَبْتُ الْمَقَادِيرِ سِرًّا

441 Allah (başımıza gelen) musibetleri hayırla mükafatlandırdı, Cezayir'in işgali kutlamaları rahmet oldu.

442 Eğer biz unutursak (işgali) hala kanayan yaralarımızı unutmuş olmaz mıyız?

443 Eğer yüz yıl bizim canımızı yakmışlarsa bizde Cezayir'in ebedîlik bayramını kutladık.

444 Eğer bizim cesetlerimizin üzerinde raks edip halkı kıydıkları anı kutluyorsa,

445 Bizde kurşunların nağmeleriyle raks ettik, kuvvetimizi gizlice yaymaya başladık.

Mufdî Zekeriyâ söz konusu beyitlerde Fransa'nın Cezayir'de düzenlemiş olduğu işgalin 100. yıl kutlamalarını, halkın üzerinde oluşturduğu infial sebebiyle ileride bağımsızlığa giden yolu açtığı için bir hayır olarak yorumlamıştır. 445. beyitte Fransa, işlediği katliamları kutlarken artık Cezayir'in de buna sessiz kalmayarak mücadele için gizli teşkilatlanmaya başladığı anlatılmıştır.

²⁴⁴ Bkz. 1 numaralı dipnot. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 63.

²⁴⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 63.

“İslam dinimiz, Arapça dilimiz, Cezayir vatanımız” şiarıyla Cezayirlilerin kimliklerini muhafaza etmesi için gayret gösteren, devrimde büyük rol oynayan Cezayirli Müslüman Âlimler Birliği’ni²⁴⁶ Mufdî Zekerıyyâ şöyle anlatmıştır:²⁴⁷

431 وَفِي الدَّارِ جَمْعِيَّةُ الْعُلَمَاءِ تُغَدِّي الْعُقُولَ بِوَحْيِ السَّمَاءِ
432 وَتَهْدِي النُّفُوسَ الصِّرَاطَ السَّوِيَّ وَتَغْرُسُ فِيهَا مَعَانِي الْإِبَاءِ

431 Ülkede akılları semanın vahyiyle besleyen (Cezayirli Müslüman) Alimler Cemiyeti var.

432 Kişileri dosdoğru yola iletiyor, ruhlarına haysiyetin anlamını yerleştiriyor.

Mufdî Zekerıyyâ kendisinin de mensubu olduğu Cezayirli Müslüman Âlimler Birliği’nin ilhamını Kur’ân’dan aldığını, faaliyetleriyle insanların ruhlarına hitap ettiğini söylemiştir.

Fransa 1936 yılında Blum–Viollette Planı’nı devreye sokmak istemiştir. Bu plana göre Cezayir resmen Fransa’ya bağlanacaktır. İbn Bâdîs ve Muşâlî Hâc (ö. 1974) Blum–Viollette Planı’nı protesto edip insanları mücadele için birleştirmeye çalışmışlardır.²⁴⁸ Mufdî Zekerıyyâ sarfedilen bu çabaları şöyle anlatmaktadır:²⁴⁹

454 فَبَارِكْ بِأَدِيسُ جَمَعَ الصُّفُوفَ وَدَشَّنَ بِأَدِيسُ عَهْدَ الْأَمَانِ
455 وَيُولِيوُزُ وَالْمَلْعَبُ الْبَلْدِيَّ وَأَحْمَدُ يُعْلِنُ فِيهِ الْأَذَانَ

454 Allah Bâdîs’den razı olsun. Safları birleştirdi, güven dönemini başlattı.

455 Ahmet²⁵⁰ Temmuz (ayında) belediye stadyumunda ezanı²⁵¹ okuyor.

455. beyitte Muşâlî Hâc’ın halkı Fransızlara karşı mücadeleye çağırın konuşması ezana benzetilmiştir.

²⁴⁶ Mâzin Salâh Mutabbakânî, “Cem‘iyyetü’l-Ulemâi’l-Müslimîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/336-338.

²⁴⁷ Zekerıyyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 62.

²⁴⁸ Derdûr, *Melhametu’l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti’l-Cezâir li-Şâ‘iri’s-Sevrati Mufdî Zekerıyyâ*, 112-113.

²⁴⁹ Zekerıyyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 64.

²⁵⁰ Ahmet Muşâlî Hâc kastedilmektedir.

²⁵¹ Muşâlî Hâc’ın 2 Haziran 1936’da Cezayir şehri belediye stadyumunda halka yaptığı Fransa’ya karşı birlik ve mücadeleyi vurgulayan konuşması kastedilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın başında Almanya'nın hızlı ilerleyişini durduramayan Fransa, savaştan sonra tam bağımsızlık verme taahhüdüyle Cezayir'den asker istemiştir. Teklifi kabul eden Cezayir, binlerce evladını Fransa'ya göndermiştir. Fransa bayrağı altında savaşan Cezayirli askerler, Paris'in savunmasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Savaşın bitmesinin ardından Fransa'ya tam bağımsızlık sözü hatırlatılmış; ancak olumlu bir cevap alınamamıştır. Fransa'nın sözünü tutmasını isteyen Cezayirli, 8 Mayıs 1945'te sokağa dökülüp protesto düzenlemişlerdir. Protestoyu bastırmak isteyen Fransız ordusu ve kolonyal yerleşimcilerden oluşan milis güçler ağır silahlarla göstericilere ateş açtı. Bu ateş sonucunda protestoların düzenlendiği Kâlmâ, Sıf, Hârâta, Benî 'Azîz ve 'Ammûşe'de toplam 45 bin insan ölmüştür. 1945 soykırımı olarak tarihe geçen bu hadiseden Mufdî Zekeriyâ şöyle söz etmektedir:²⁵²

471 وَلَمْ نُنْسَ فِي أَرْبَعِينَ وَخَمْسٍ ضَحَايَا الْمَدَائِحِ فِي يَوْمِ نَحْسِ

472 طَرَبْنَا مَعَ الْخُلَفَاءِ إِغْتِرَارًا وَقُمْنَا نُصَفِّقُ فِي غَيْرِ عُرْسِ

471 1945'te (yaşananı), felaket gününde (ölen) soykırım kurbanlarını unutmayacağız.

472 Müttelik kuvvetlerine aldanarak sevindik, düğün dışında alkış tuttuk.

İlgili beyitlerde müttelik kuvvetlerin (İngiltere, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği) savaş sonrası Cezayir'e verdikleri sözü tutacaklarına dair inanç, düğün dışında alkış tutmaya benzetilmiştir. Zira 1945 Soykırımı bunun tam aksini gösterecektir.

FLN'in 1 Kasım 1954'te devrimin başladığını duyuran bildirisi Mufdî Zekeriyâ'nın kelimelerine şöyle yansiyacaktır:²⁵³

500 مَتَى نَزَلَتْ نُورَةٌ مِنْ سَمَاءِ نَزُولِ الْمَسِيحِ ... عَلَيْهِ السَّلَامِ؟

501 تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيْلَةَ قَدْرِ وَأَلْقَى السِّتَارَ عَلَى أَلْفِ شَهْرِ

502 وَقَالَ لَهُ الشَّعْبُ: أَمْرُكَ رَبِّي! وَقَالَ لَهُ الرَّبُّ: أَمْرُكَ أَمْرِي!

503 وَدَانَ الْقِصَاصُ فَرْنَسَا الْعَجُوزَ بِمَا اجْتَرَحْتَ مِنْ خِدَاعٍ وَمَكْرِ

²⁵² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 66.

²⁵³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 69.

504 وَلَعَلَّ صَوْتُ الرِّصَاصِ يَدْوِي فَعَافَ الْيَرَاعُ خُرَافَاتِ حَبْرٍ!

500 *Devrim ne zaman İsa'nın indiği gibi indi... Selam olsun ona?*

501 *Rabbin kadir gecesini²⁵⁴ ilan etti. Bin ayın üzerine örtüyü attı.*

502 *Halk Rabbe dedi: Emrin (olur)! Rab halka dedi: Senin işin benim işimdir!*

503 *İhtiyar Fransa'nın hile ve düzenbazlıkla işlediği (suçların) kısas vakti geldi.*

504 *Kurşun sesi yankılanarak gürlendi. (silahlı mücadelenin başlamasıyla) kalem efsaneleri yazmaktan imtina etti.*

Mufdî Zekeriyâ ilgili beyitlerde devrimin başlangıcını Hz. İsa'nın gökten inişine, silahlı mücadele çağrısını ise kadir gecesine benzetmiştir. Silahlı mücadelenin ilan edildiği gecenin silahlı mücadele yapılmayan bin aydan daha hayırlı olduğunu söylemektedir. 502. beyitte ise Allah'ın devrimcilerin yanında oluşu "senin emrin benim emrimdir" şeklinde ifade edilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ silahlı mücadelenin başladığı 1954 yılı Kasım ayının devrimdeki önemine şu beyitlerle dikkat çekmiştir:²⁵⁵

509 نُوفَمَبْرُ غَيَّرْتَ مَجْرَى الْحَيَاةِ وَكُنْتَ — نُوفَمَبْرُ — مَطْلَعُ فَجْرِ!

510 وَذَكَرْتَنَا — فِي الْجَزَائِرِ — بَدْرًا فَقُمْنَا نُضَاهِي صَحَابَةَ بَدْرِ

511 نُوفَمَبْرُ جَلَّ جَلَالُكَ فِينَا أَلَسْتَ الَّذِي بَثَّ فِينَا الْيَقِينَا؟

512 سَبَخْنَا عَلَى لُجَجٍ مِنْ دِمَانَا وَلِلنَّصْرِ رُحْنَا نَسُوقُ السَّفِينَا

513 وَتُرْنَا، نَفَجِرُ نَارًا وَنُورًا وَنَصْنَعُ مِنْ صُلْبِنَا الثَّائِرِينَ!

509 *Kasım, sen hayatın seyrini değiştirdin. Sen – Kasım – fecrin doğuş vakti oldun.*

510 *Bize – Cezayir'de – Bedr'i hatırlattın. Seni Bedr ashabına benzetiyoruz.*

511 *Kasım, aramızda şanın yüce oldu. İçimize imanı yerleştiren sen değil misin?*

512 *Kanlarımızdan oluşan denizlerde yüzdük. Zafer uğruna gemi(ler) sevk ediyoruz.*

513 *Harekete geçtik, ateşi ve nuru yaydık. Soyumuzdan da devrimciler çıkaracağız!*

²⁵⁴ Ertesi gün silahlı mücadeleye başladığını ilan eden bildirinin okunacağı 1 Kasım 1954 gecesi kastedilmektedir.

²⁵⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 70.

Cezayir halkının yok olmaması için devrimin başarılı olması gerekiyordu. Mufdî Zekeriyâ bundan hareketle 509. ve 510. beyitlerde devrimi, Müslümanların ölüm kalım mücadelesi verdiği Bedir Savaşı'yla ilişkilendirmiştir. 513. beyitte yeni nesillerin de devrimci olarak yetiştirileceği vurgulanmıştır.

17 Ekim 1961'de Paris'te yaşayan Cezayirliler ülkelerine destek olmak için gösteri düzenlemişlerdir. Fransız polisinin göstericilere sert müdahalesi sonucunda 200 kişi ölmüş, 2300 kişi ise yaralanmıştır.²⁵⁶ Polis tarafından Sen Nehri'ne atılan bazı göstericiler boğularak can vermiştir. Mufdî Zekeriyâ bu durumu şöyle nakletmiştir:²⁵⁷

605 سَلِ السَّيْنَ كَمْ قَدَفُوا مِنْ ضَحَايَا؟ وَكَمْ صَنَعُوا الْمَذْهَلَ الْمُسْتَحْيَلَا
605 Sen (Nehri) ne sor kaç tane kurban attılar? Korkunç ve imkânsız (cinayetlerden) ne kadar işlediler!

605. beyitte ülkelerinin bağımsızlığı için barışçıl gösteriler düzenlerken öldürülen insanlar Fransa'ya değil de Sen Nehri'ne sorulmaktadır. Fransız kolluk kuvvetlerinin işlediği bu insanlık suçu, korkunç ve imkânsız olarak nitelenmiştir.

Savaşlardan sonra hem kazanan tarafın hem de kaybeden tarafın bir kayıp istatistiği olmuştur. İstatistiklerde insanlara, harp aletlerine, yıkılan şehirlere, yerle bir olan altyapılara yer verilir; ancak hayvanlar hiçbir zaman bu istatistiklere girememiştir. Bombalar altında kalan inekler, ölen sahiplerinin yanından ayrılmayan köpekler, açlıktan ölen kediler ve daha nice, hiçbir zaman komutanların harekât planlamalarında dikkate aldıkları parametrelerden biri olmamıştır. Zira harbin doğası, değil hayvanlara insanlara dahi şefkat göstermeyi mümkün kılmamaktadır.

Mufdî Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*'de Fransa'nın işgalinin başladığı 1827 yılından Cezayir'in bağımsızlığını kazandığı 1962 yılında kadar devrime katkı sağlayan alimlerini, kanaat önderlerini, askerlerini ele alırken hayvanların devrime katkısını unutmayacaktır:²⁵⁸

621 إِذِ الشَّعْرُ خَلَدَ أُسْدَ الرَّهَانِ أَيْنَسَى مُغَامَرَةَ الْحَيَوَانِ؟

²⁵⁶ el-Cezîra, "Yevme Cerâ Nehru's-Sîn bi-Dimâi'l-Cezâiriyyîn 60 'Âmen 'alâ Meczeratin Ekarra bihâ Hûlând ve Mâkrûn" (Erişim 07 Nisan 2023).

²⁵⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 79.

²⁵⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 81.

وَهَلْ يُبْطُلُونَهَا يُسْمَانُ؟	أَيُنْسَى الْبِغَالُ؟ أَيُنْسَى الْحَمِيرَ	622
ثَقِيلًا، فَيُكْبِرُهُ الثَّقَلَانُ!	سَلَامٌ عَلَى الْبِغَالِ، يَغْلُو الْجِبَالَ	623
وَيَغْشَى الْمَعَامِعَ ثَبَتَ الْجَنَانُ	وَعَاشَ الْجِمَارُ يُقِلُّ السِّلَاحَ	624
فَيَخْلَعُ بِالرُّعْبِ قَلْبَ الْجَبَانِ	وَبَارَكَ فَأَرَا ... يُوزَّعُ نَارًا	625
وَقَدْ عَافَ ذَلَّ الشَّقَا وَالْهَوَانَ	وَيُلْقَى الشَّهَادَةَ شَهْمًا كَرِيمًا	626
وَيَخْدَعُ أَحْلَاسَهُ بِالْأَمَانِ	وَطُوبَى لِعَازِرٍ يُضَلِّلُ جُنْدًا	627
وَمَهْوَى النَّمِيمَةِ بِالطَّيْرَانِ	وَلِلْكَلبِ يَهْجُرُ طَبَعَ النَّبَاحِ	628
لَمَّا أَحْرَزَ الشَّعْبُ كَسْبَ الرَّهَانَ	فَلَوْلَاكَ يَا حَيَوَانَ الْفِدَا	629
فَأَزَكَى التَّحِيَّاتِ: يَا حَيَوَانَ!	تَعَتَّرُ إِلْيَاذَتِي	630

621 *Şiir mücadelenin aslanlarını²⁵⁹ ölümsüzleştirirken hayvanların maceralarını unutacak mı?*

622 *Katırları unutacak mı? Eşeği ve onun küçümsenemeyecek kahramanlıklarını?*

623 *Selam olsun katıra. Yükünü sırtlayıp dağa çıkıyor, (heybesinin) iki ağırlığı onu saygın gösteriyor.*

624 *Eşek silahları taşıyor ve canı gönülden tehlikelere dalıyor.*

625 *Aferin fareye... Ateş dağıtıyor.²⁶⁰ Korkağın kalbine şüphe salıyor.*

626 *(Fare) yiğitçe ve asilce şehadete kavuşuyor, kendini bedbahtlıktan ve alçaklıktan kurtarıyor.*

627 *Orduyu yanıltan keçiye müjdelere olsun!²⁶¹ Fransız ordusunu kandırırken (mücahitlere) güven veriyor.*

628 *Köpek havlama huyunu terk ediyor, uçak sesine çöküyor.²⁶²*

629 *Eğer sen olmasaydın –kendini feda eden hayvan– halk mücadeleyi kazanamazdı.*

630 *Seni zikretmekle İlyâzam iftihar ediyor, sana en içten selamlarımı sunuyorum: Ey hayvan!*

²⁵⁹ Devrimciler, askerler.

²⁶⁰ Mücahitler, üzerlerine benzin döktükleri fareleri yakıp sömürgecilerin ekili arazilerine salıyorlardı. Böylece Cezayirliilerin topraklarını ekip diken kolonyal yerleşimciler hasat alamıyor, korku içinde yaşıyorlardı. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 81.

²⁶¹ Mücahitler, dağlarda başlarına kandil koydukları keçileri Fransız birliklerinin üzerlerine salıyorlardı. Keçilere ateş edildiği zaman mücahitler ateşin geldiği güzergahı tespit edip Fransız birliğini çapraz ateşe alıyorlardı. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 81.

²⁶² Mücahitler, köpekleri askerî operasyonlar esnasında havlamamaları ve Fransız uçaklarını hissettikleri zaman çökmeleri konusunda eğitmişlerdi. Bkz. Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 81.

Söz konusu beyitlerde kah silah taşıyarak kah uçakların tespitine yardım ederek devrime katkı sağlayan hayvanlar saygıyla anılmıştır. 630. beyitte, eserde, hayvanlara yer verilmek suretiyle iftihar edildiği söylenmiştir.

Sekiz yıllık savaş ve uluslararası baskılar neticesinde zor durumda kalan Fransa, askerî ve ekonomik olarak bu durumu daha fazla sürdüremeyeceğini anlamış ve FLN ile müzakerelere başlamıştır. Müzakereler 1962 yılında Evian Antlaşması'nın imzalanması ve Cezayir bağımsızlığına kavuşmasıyla sonuçlanmıştır. Mufdî Zekeriyâ müzakere sürecini şöyle ele alır:²⁶³

636 وَقُلْنَا ... وَقَالَتْ لَنَا الْكَائِنَاتُ خُذُوا حِذْرَكُمْ وَاثْبُتُوا ... فَثَبَّتْنَا
637 فَلَمْ نَكُ نَرْضَى بِنِصْفِ الْحُلُولِ وَلَا بِالذُّومِيُونَ نَحْنُ إِنخَدَعْنَا
638 وَدِغُولُ أَلْقَى بِيَادِقَهُ فَطَاوَلَهَا رُحْنَا فَأَنْتَصَرْنَا

⁶³⁶ Biz dedik... Kâinat da bize dedi. Tedbirinizi alın ve sebat edin... Bizde sebat ettik.

⁶³⁷ Biz yarım bağımsızlığa ve dominion'a²⁶⁴ razı olmadık. Bizler aldatılmıştık.

⁶³⁸ Charles de Gaulle²⁶⁵ piyonlarını sürdü, kalemiz piyonlarına üstün geldi de kazandık.

636. beyitte "...Tedbirinizi alın..." (en-Nisâ 4/71) âyetinden iktibâs yapılarak kâinatın Cezayirlilere zafer kazanması için bu âyeti söylediği ifade edilmiştir. 638. beyitte Cezayir'in tam bağımsızlık için Fransa'ya karşı vermiş olduğu diplomatik mücadele satranç metaforuyla anlatılmıştır.

Bu başlık altında incelediğimiz beyitlerde Cezayir halkının Fransız işgaline karşı verdiği destansı mücadele, şairin keskin gözlem ve tespitleriyle aktarılmıştır. Devrimin başarısı putperest bir kutsama olarak değil, onu başarıya götüren gerçek etkenlerle açıklanmıştır. Devrimin gizlerinden bahsedilerek okurun Cezayir halkının mücadelesini ve devrimin başarısını daha bilinçli bir şekilde düşünmesi sağlanmıştır.

²⁶³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 82.

²⁶⁴ Manda yönetimi.

²⁶⁵ Charles André Joseph Marie de Gaulle (ö. 1970) 1959-1969 yılları arasında görev yapan Fransa Başbakanı.

4. Sosyal ve Siyasî Eleştiriler

Mufdî Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*'de Cezayir toplumu ve siyasetinin devrim sonrası geçirdiği değişimleri de ele almıştır. Devrimin kendisiyle başarıya ulaştığı İslamî ilke ve prensipler bir grup insan tarafından artık gericilik olarak nitelendiriliyor ve devrim İslamî kimliğinden arındırılarak komünizm üzerinden okunmaya çalışılıyordu. Hatta minare hoparlörlerinden yükselen ezan sesinden rahatsızlık duyduğunu söyleyenler bile çıkmıştı. Devrim sonrasında en az devrim kadar önemli olduğunu düşünen Mufdî Zekeriyâ, muayyen bir kişi veya kişileri hedef almadan devrimin ilkeleriyle bağdaşmadığını düşündüğü şeyleri dile getirmiştir. Siyasîlerin makam sevdası, ideolojik kutuplaşmalar, kadın-erkek ilişkileri gibi birçok sosyal ve siyasî soruna dikkat çekmiştir.

Kuzey Afrika Yıldızı Partisi'nin kapatılmasının akabinde Muşâlî Hâc tarafından Cezayir Halk Partisi kurulmuştur.²⁶⁶ Mufdî Zekeriyâ partiyi bölünmeye götüren liderlik mücadelesini şöyle eleştirmiştir:²⁶⁷

463 وَتَغْرِي الْكَرَاسِي ضِعَافَ الْعُقُولِ كَنَارِ جَهَنَّمَ، تَرْجُو الْمَزِيدَا
464 وَتَغْزُو السِّيَاسَةَ فِكْرَ الرَّعِيمِ فَيُصْبِحُ فِكْرُ الرَّعِيمِ بَلِيدَا
465 كَأَنَّ الرَّعَامَةَ إِعْصَارُ جَانٍ وَلَمْ أَرِ لِلْجَانِ عَقْلًا رَشِيدَا

⁴⁶³ Koltuklar kıt akılluları kendine çekiyor, cehennem ateşi gibi (hep) daha fazlasını istiyor.

⁴⁶⁴ Siyaset liderin düşüncesini etkisi altına alıyor, liderin akli işlemez oluyor.

⁴⁶⁵ Liderlik sanki bir tür delilik. Ben deli de doğru düşünen bir akıl görmedim.

463. beyitte ehil olmayan kimselerin koltuk sevdasına düştükleri belirtilmiştir. 464. ve 465. beyitlerde ise siyasetin düşünsel faaliyetlerini donuklaştırdığı liderlerin akl-ı selim sahibi olmadıkları ifade edilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, Filistin siyaseti ile ilgili şunları söylemiştir:²⁶⁸

519 فَلَيْتَ فِلِسْطِينَ ... تَقْفُو حُطَانَا وَتَطْوِي — كَمَا قَدْ طَوَيْنَا —

²⁶⁶ Wikipedia, “Muşâlî Hâc”, 16 Mart 2023.

²⁶⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 65.

²⁶⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 70.

520 وَبِالْقُدْسِ تَهْتَمُّ ... لَا بِالْكَرَّاسِي تَمِيلُ يَسَارًا بِهَا وَيَمِينًا...!

519 *Keşke Filistin... Bizim adımlarımızı takip etseydi ve dürseydi –bizim dürdüğümüz gibi– seneleri!*

520 *(Filistin) Kudüs 'e önem veriyor... Sağa ve sola meyleden koltuklara değil...!*

519. beyitte Filistin'in Cezayir gibi bağımsızlığını kazanması arzusu dile getirilmiştir. 520. beyitte ise Filistinli siyasetçilerin dengesiz politikaları eleştirilmiştir.

Devrim sonrası Cezayir'de yaygınlaşmaya başlayan komünizm ile ilgili Mufdî Zekeriyâ şunları söylemiştir:²⁶⁹

774 وَدَسُّوا شُيُوعِيَّةً كَالْوَبَاءِ كَمَا يُصْرَفُ السُّمُّ لِلطَّاعِمِ

775 وَقَالُوا: التَّقَدُّمُ شَرُّ الْحَيَاةِ! وَكَمْ رَكَضَ الْحُلْمُ بِالنَّائِمِ!؟

776 وَقَالُوا: الرَّجُوعُ إِلَى الدِّينِ رَجْعِيٌّ وَإِنَّ الْحَيَاةَ مَعَ الْقَائِمِ

777 فَضَلَّ الشَّبَابُ الْبَرِيءُ إِخْدَاعًا بِرِقْطَاءٍ فِي جِلْدِهَا النَّاعِمِ

778 وَلَجَّ مَعَ الْأَزْدَلِينَ أَنْجْرَافًا عَنِ الْمَبْدَأِ الْخَالِدِ الدَّائِمِ

779 وَبَثَّ أَسَاتِدَةً فِي الشَّبَابِ رَوَاسِبَ مُسْتَعْمِرٍ غَاشِمِ

780 وَقِيلَ دَكَاتِرَةٌ عَالِمُونَ قَوْلِيكُ مُسْتَهْتِرٍ عَالِمِ!

774 *Yemek yiyen kimsenin (yemeğine) zehir katıldığı gibi komünizmi gizlice yaydılar.*

775 *Dediler ki: İlerleme hayatın kanunudur. Nice kere rüya, uyuyanı (boş yere) koşturdu!?*

776 *Dediler ki: Dine dönmek yobazlıktır. Halbuki gerçek hayat Kaim (olan Allah 'la) birlikte olmaktır.*

777 *Masum gençler aldanarak derisi göze hoş gelen yılanı tercih ettiler.*

778 *Dâim ve ebedî ilkelerden yüz çevirerek alçaklarla beraber olmayı sürdürdüler.*

779 *Hocalar gençlerde zalim sömürgecilerin tortularını yaydılar.*

780 *Üniversite hocalarına alimler denildi. Yazıklar olsun (böyle) hafifmeşrep alime.*

²⁶⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 96.

Söz konusu beyitlerde devrim sonrası Cezayir’de Komünist ideolojinin gençler arasında yaygınlaşması eleştirilmiş, bu durumun sebeplerinden biri olarak üniversite hocaları gösterilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ gençler arasındaki ahlakî gerileme ile ilgili şunları söyler:²⁷⁰

781 تَفَسَّخَ هَذَا الشَّبَابُ وَمَاعَا وَخَرَبَ أَخْلَاقَهُ وَتَدَاعَى

782 فَوَيْلُ الْجَزَائِرِ وَالْمُسْلِمِينَ إِذَا دَنَسَ النَّشْءُ هَدْيِي الطِّبَاعَا

781 *Gençlik hayli bozuldu ve ahmaklaştı. Kendi ahlakını bozdu da birbirlerini (kötülüğe) çağırdı.*

782 *Eğer gençlik bu fitratı kirletirse Cezayir’e ve Müslümanlara eyvahlar olsun!*

Mufdî Zekeriyâ ilgili beyitlerde gençlerdeki ahlakî çözülmeyi gündeme getirmiştir. 782. beyitte çözülmeyi önüne geçilemezse hem Cezayir hem de İslam toplumu adına bu durumun kötü olacağı ifade edilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ gençlere sahip çıkılması konusunda yetkililere şu şekilde seslenir:²⁷¹

801 بُنَاةَ الْجَزَائِرِ صُونُوا الشَّبَابَا وَلَا تَأْمَنُوا فِي الشَّبَابِ الدِّثَابَا

802 وَلَا تَهْمَلُوا أَمْرَ طَلَابِنَا فَقَدْ أَصْبَحَ الْعَقْلُ فِيهِمْ يَبَابَا

801 *(Ey) Cezayir’in kurucuları! Gençlere sahip çıkın, gençler hususunda kurtlara güvenmeyin!*

802 *Öğrencilerimizi ihmal etmeyin (çünkü) onların aklı perişan oldu.*

801. ve 802. beyitlerde devlet büyüklerinin gençleri kötü niyetli kimselerden koruması ve öğrencilere ihtimam göstermeleri gerektiği söylenmiştir.

Mufdî Zekeriyâ devrimden sonra Cezayir’de Fransızlar gibi düşünen kimselerin olduğunu şöyle dile getirir:²⁷²

810 وَلَا زَالَ فِينَا ... مُسْتَعْمِرِينَا عِيُونٌ ... وَإِنْ أَسْلَمُونَا التُّرَابَا!

810 *İçimizde hala... Bizi sömürenlerin ajanları var... Bize toprağı bıraksalar da!*

²⁷⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 97.

²⁷¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 99.

²⁷² Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 99.

810. beyitte Fransa'nın Cezayir topraklarını terk etmesine rağmen içeride işbirlikçilerini bıraktığı söylenmiştir.

Mufdî Zekeriyâ aydın kesim ile ilgili eleştirilerini şöyle dile getirmiştir:²⁷³

وَبَعْضُهُمْ: أَغْرَبُوا فِي السَّخَافَةِ	821	وَبِالْجَهْلِ يَحْتَكِرُونَ الثَّقَافَةَ
فَيَنْتَقِدُونَ، وَيَحْتَقِرُونَ	822	وَيَنْتَقِصُونَ الْحِجَى وَالْحَصَافَةَ
وَيَنْتَحِلُونَ أَعْرَ الْكُنَى	823	وَيَمْتَنُونَ جَلَالَ الصَّحَافَةَ
وَيَخْتَلِسُونَ جُهُودَ سِوَاهُمْ	824	بِدُونَ حَيَاءٍ، وَدُونَ نَظَافَةَ
غَرَائِبُ سُودٍ، تُجِيدُ النَّعِيقَ	825	وَتَحْتَالُ فِي مَشِيهَا كَالرَّزَافَةَ

821 Bazıları bunaklıkta ve cehalette ileri giderek, kültürü tekelleri altına alıyolarlar.

822 Akli ve sağduyuyu tenkit ediyor, küçümsüyor ve ayıplıyorlar.

823 En yüksek unvanları kendilerine mal ediyor, gazeteciliğin şerefini hor görüyorlar.

824 Utanmadan, sıklımadan başkalarının emeklerine çörekleniyorlar.

825 Kara (kargalar) ciyaklamayı güzel yapıyor, zürafalar gibi kasıla kasıla yürüyorlar.

Mufdî Zekeriyâ yukarıdaki beyitlerde aydın-toplum ilişkilerini devrim sonrası ortaya çıkan aydın tipolojileri üzerinden değerlendirmiştir. 825. beyitte başkalarının emeği üzerinden entelektüel faaliyette bulunanlar, zürafa gibi yürümeye çalışan kargalara benzetilmiştir.

Cezayir'de bir kesim tarafından gayrimüslim kadınlarla evlenmenin bir erdem ve üstünlük sayılmasını Mufdî Zekeriyâ şöyle eleştirmektedir:²⁷⁴

وَبَعْضُ تَرَوِّجَ بِالْأَجْنَبِيَّةِ	851	وَقَالَ: مُتَّقَفَةٌ حَضْرِيَّةُ
تُرَاقِصِي وَتُرَاقِصُ هَذَا	852	وَذَلِكَ ... وَتَبَعْتُ عَنْ حُسْنِ نِيَّةِ
وَتَحْتَالُ بِالْمِينِي جُوبُ دَلَالًا	853	وَدَسْتَعْرِضُ الْمُغْرِيَّاتِ الْخَفِيَّةِ
وَتَتْرِكُنِي ... لَا جُنَاحَ عَلَيْهَا	854	وَتَذْهَبُ لِلْسَهْرَةِ النَّزْجِسِيَّةِ

²⁷³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 101.

²⁷⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 104.

855 وَتَقْضِي اللَّيَالِي خَارَجَ بَيْتِي وَذَلِكَ مِنْ نِعَمِ الْمَدِينِيَّةِ
856 وَإِنْ وُلِدْتُ ... لَسْتُ أَدْرِي لِمَنْ؟ كَفَى أَنَّهُ مِنْ بَنِي الْبَشَرِيَّةِ

851 Kimileri ecnebilerle evlendi, dedi ki: kültürlü ve medeni.

852 Benimle, onunla veya bununla dans ediyor... (kadın) hüsnüniyetini gösteriyor.

853 (Giydiği) mini etekle cilveyle salınıyor, gizli fattanlığını sergiliyor.

854 Beni bırakıyorsun... Bunda bir mahsur yok ki. Gecelemeye gidiyorsun.

855 Evimin dışında geceler (ini) geçiriyor. İşte bu (güya) medeniyetin güzellikleri!

856 Eğer doğurursa... Bilmiyorum (çocuk) kimin? (ona göre) İnsanoğlu olması yeter.

Bu beyitlerde Cezayirlilerin İslam aile yapısına uygun yuvalar kuramayacakları yabancı kadınlarla evlenmeleri eleştirilmiştir.

Cezayirli kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesi ve aile yapısının bozulması Mufdî Zekeriyâ'nın kelimelerine şöyle yansımıştır:²⁷⁵

861 وَتَفَاحَةً، أَخْرَجَتْ آدَمًا مِنْ الْخُلْدِ، مُذْ لَعَنَتْهُ السَّمَا
862 وَلَكِنْ حَوَاءَنَا بَلَعَتْهَا وَبِالْعَلَجِ أَبْدَلْتُ الْمُسْلِمَا
863 وَلَمْ تَرْضَ بِالْفَحْلِ مِنْ قَوْمِهَا فَهَامَتْ بِمَنْ ... «مَا رَمَى إِذْ رَمَى»!
864 فَسُحْقًا لِبِنْتِ تَزَيْفُ جَيْلًا وَتَلَعُنُ فِيهَا الدِّمَاءَ الدِّمَاءَ...
865 وَتَغْضِبُ عَيْسَى الْمَسِيحِ، وَتُبْكِي عَلَى جِدْعِ نَخْلَتِهَا مَرِيْمَا
866 وَتَبَا مُجْتَمَعِ خَائِرِ تَعِيْشُ الرِّجَالِ بِهِ كَالدُّمَى!
867 يَمُوتُ وَيُقْبَرُ فِيهِ الضَّمِيرُ وَيَحْيِي الْبَرِيءُ بِهِ الْمُجْرِمَا!
868 تَعَالِي فَرَسًا ... أَدْخِلِي بِسَلَامٍ فَأَبْنَاءُ صُلْبِكَ مِلءَ الْجَحَى!...
869 غَدًا بِالزَّعَارِيدِ يَسْتَقْبِلُونَ نَزُولَكَ فِي أَرْضِنَا بَعْدَمَا
870 وَيَا قَادَةَ الشَّعْبِ ... إِنْ دَامَ هَذَا ... أَقِيمُوا عَلَى شَعْبِكُمْ مَاتَمًا!...

861 Elma, Adem 'i ebedilikten çıkarttı, sema onu kovduğundan beri.

²⁷⁵ Zekeriyâ, İlyâzetu'l-Cezâir, 105.

- 862 *Fakat Havva'mız (elmayı) yuttu, Müslüman erkeği kafirle değiştirdi.*
- 863 *Kendi kavminden bir erkeğe razı olmadı, «her önüne gelene» aşık oldu.*
- 864 *Nesli aldatan kıza yuh olsun! O (kız) nesil içinde nice aileleri lanetliyor.*
- 865 *İsa Mesih'i kızdırıyor, hurma kütüğünün (yanında duran) Meryem'i ağlatıyor.*
- 866 *Erkeklerinin kukla gibi yaşadığı kifayetsiz topluma yazıklar olsun...*
- 867 *(Toplum) ölüyor ve vicdan gömülüyor. O toplumda masum, suçluyu himaye ediyor.*
- 868 *Haydi gel Fransa... Esenlikle gir. Senin çocukların topyekûn himaye altında.*
- 869 *Yarın ülkemize gelişini zılgıt (çekerek) karşılayacaklar bundan sonra.*
- 870 *Ey halkın ileri gelenleri... Bu devam ederse... Yas tutun halkınıza.*

Yukarıdaki beyitlerde Cezayirli kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmeyi tercih etmesinden dolayı toplumun uğrayabileceği zararlar konu edilmiştir.

Cezayirli gençlerin artan mehir miktarı yüzünden evlilikte zorlanmalarını Mufdî Zekeriyâ şöyle eleştirmektedir:

فَلَاذَ — عَلَى حُبِّهِ — بِالنُّفُورِ	وَأَجَلِي الشَّبَابِ غَلَاءُ الْمُهُورِ	891
وَرَيْتَا عَلَى زَيْنَبٍ وَالرُّهُورِ	وَفَضَّلَ مَارِي عَلَى مَرِيَمِ	892
وَأَفَلْتُ مِنْ ظُلُمَاتِ الْقُبُورِ	وَطَارَ مَعَ الرِّيحِ مِنْ وَكْرِهِ	893
تُبَاعُ وَتُشْرَى ... فَتُقْضَى الْأُمُورُ!	كَأَنَّ الْبَنَاتِ، بِضَاعَهُ سُوقِ	894
فَإِنْ غَاصَ مِنْهَا الْحَلِيبُ تَبُورُ	وَتُحَلَبُ فِي الْعَيِّ كَالْبَقَرَاتِ	895

891 *Mehrin artışı gençleri (yurtlarından) ayırdı. (Erkeği) – aşkına rağmen – nefrete yöneltti.*

892 *Maria'yı Meryem'e, Rita'yı Zeynep'e ve Zehralar'a tercih etti.*

893 *Yuvasından rüzgarla uçtu, kabirlerin karanlığında kayboldu.*

894 *Sanki kızlar, pazar eşyasıymış gibi alınıp satılıyor... İşler böyle yürüyor!*

895 *Ülkede (kızlar) inek gibi sağılıyor, eğer sütü eksik olursa evde kalıyorlar.*

Mufdî Zekeriyâ 892. beyitte genç erkeklerin artan mehir miktarı yüzünden gayrimüslim kadınlarla evlenmeyi tercih ettiklerini söylemiştir. 894. ve 895. beyitlerde ise kızların bir meta olarak görüldüğü ifade edilmiştir.

Bazı kimselerin ezan sesini rahatsız edici bulup minare hoparlörlerinin sesinin kısılmasına yönelik isteklerini, Mufdî Zekeriyâ şöyle eleştirmiştir:²⁷⁶

932 وَأَزَعَجَ قَوْمًا أَذَانُ الصَّلَاةِ يُجَلِّجُلُ فِي الْقِمَمِ الضَّارِعَاتِ

932 *Namaz (için okunan) ezan bir grubu rahatsız etti. (Oysa o ezan) huşulu zirveleri sarstıyor.*

940 أَيُطْرِبُكُمْ، فِي الْحَقِّ نَاعِقُ وَتَسْتَنْكِرُونَ أَذَانَ صَلَاةٍ؟

940 *Gerçekten çalgıcı sizi sevindiriyor da namaz (için okunan) ezandan mı hoşlanmıyorsunuz?*

Yukarıdaki iki beyitte İslam'da toplumsal birlik ve beraberliğin simgesi olarak kabul edilen ezandan rahatsızlık duyulması teessüfle karşılanmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir toplumu özelinde sosyal ve siyasî eleştirilerini dile getirerek toplumsal farkındalığı arttırmaya çalışmıştır. Şaire göre Cezayir, sera ürünü ideolojilere ve fikir adamlarına bırakılmamalıdır. Devrim, kendisiyle başarıya ulaştığı esas ilkelerine sadık kalmalıdır.

5. Kuzey Afrika Birliği

İlyâzetu'l-Cezâir'de birçok kez Kuzey Afrika ülkelerinin birleşmesi fikri işlenmiştir. Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerinin halkları ortak köken ve tarihe sahiptirler. Bu ülkeler İspanya, Portekiz, Fransa ve İtalya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Mufdî Zekeriyâ, Kuzey Afrika ülkelerinin sömürgecilere karşı ortak mücadele geçmişinden yola çıkarak kendi içinde bağımsız ama dışişlerinde ortak hareket edebilecekleri birleşik Kuzey Afrika devleti fikrini savunmuştur. Tüm hayatı boyunca bu idealin gerçekleşmesi için gayret sarf eden

²⁷⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 112.

Mufdî Zekeriyâ, bölgenin kalkınması adına ekonomik strüktür, ortak eğitim stratejisi gibi çalışmalar hazırlamıştır.²⁷⁷

Bölge ülkelerinin birleşmesi idealini şiirlerinde daima işlemesi sebebiyle Mufdî Zekeriyâ'ya Şâ'iru Vaḥdeti'l-Mağribi'l-'Arabî (Kuzey Afrika birliğinin şairi) denmiştir. Mezar taşında Şâ'iru'l-Mağribi'l-Kebîr (Büyük Kuzey Afrika Şairi) yazmaktadır.²⁷⁸

Mufdî Zekeriyâ, Fas'tan Tunus'a kadar 2500 km. boyunca uzanan Atlas Dağları'ndan ilham alarak Kuzey Afrika ülkelerinin birleşmesi fikrini şöyle dile getirmiştir:²⁷⁹

58 أَمَا وَحَدَّ الْأَطْلَسُ الْمَغْرِبِيُّ مَعَاقِلِنَا، بُوَيْثِيقِ الْعُرَى؟
59 أَمَا طَوَّقَتْنَا سَلَّاسِلُهُ فَطَوَّقَ تَارِيخُنَا الْأَعْصُرَا؟

58 *Atlas (Dağı) kalelerimizi sımsıkı birleştirmede mi?*

59 *(Atlas) tarihimizi asırlar boyunca kuşattığı (halde) onun sıradağları mı bizi kuşatamadı?*

58. ve 59. beyitlerde Atlas Dağları'nın Fas, Cezayir ve Tunus arasında kesintisiz uzanmasından yola çıkılarak birlik mesajı verilmiştir.

Mufdî Zekeriyâ, büyük Kuzey Afrika birliğini şöyle selamlamaktadır:²⁸⁰

670 دَعُوا الْمَغْرِبَ الْوَحْدَوِيَّ يُقَرِّرْ وَيَفْرُضْ مَصَائِرِنَا الْبَاقِيَه!
671 سَلَامٌ عَلَى الْمَغْرِبِ الْأَكْبَرِ عَلَى طَبْعِهِ النَّاصِعِ الْأَطْهَرِ

670 *Bırakın birleşmiş Kuzey Afrika'yı! Kaderimiz (konusunda) son sözü söylesin ve karar versin.*

671 *Büyük Kuzey Afrika birliğinin tertemiz özüne selam olsun.*

670. beyitte bölge ülkelerinin birleşmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. 671. beyitte ise gerçekleşmesi ümit edilen Kuzey Afrika birliğine selam verilmektedir.

²⁷⁷ Kâriş, *İshâmâtu Mufdî Zekeriyâ fi 's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*, 23-24.

²⁷⁸ 'İzzu'd-Dîn Mîhûbî, "Merrat 42 Seneten 'alâ Raḥîli Şâ'iru's-Sevrati", *Twitter* (17 Ağustos 2019).

²⁷⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 24.

²⁸⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 85-86.

Bölge ülkeleri arasında sınırların önemli olmadığı şu şekilde ifade edilmiştir:²⁸¹

675 أَلَيْسَتْ جِرَاحَاتِنَا الدَّامِيَاتُ وَأَمَانَنَا، فَلَكَ الْمِحْوَرُ؟
676 وَقَالُوا: حُدُودٌ ... قَدُسْنَا الْحُدُودَ وَرُحْنَا بِأَصْنَامِهَا نَزْدَرِي...
677 مَتَى كَانَ بَيْنَ الْأَشْقَاءِ سَدٌّ يُقَامُ عَلَى الزُّورِ وَالْمُنْكَرِ؟

675 Kanayan yaralarımız ve ümitlerimiz (bir) değil mi? Çare sensin.

676 Dediler ki: Sınırlar... Sınırları gömdük. (sınır) taşlarını attık.

677 Kardeşler arasında ne zamandan beri sahtekarlık ve kötülük üzerine yükselen set (çekilir) olmuş?

İlgili beyitlerde bölge ülkelerinin ortak bir geçmişe sahip oldukları ve aralarında sınır çizgilerinin olmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Kuzey Afrika birliğinin tüm dünya Müslümanlarının birleşmesine vesile olacağı şöyle ifade edilmiştir:²⁸²

734 وَوَحْدَةٌ مَغْرِبِنَا الْيَوْمَ خَطُوءُ إِلَى وَحْدَةِ الْمُسْلِمِينَ غَدًا
735 بِتَوْحِيدِ بَعْضٍ، نُوحِدُ كُلَّ وَهَلْ يُنْكَرُ الْخَبْرُ الْمُبْتَدَا؟
736 فَرَبِّمَا كَانَ مَغْرِبِنَا مِثَالًا قَوِيْمًا، بِهِ يُقْتَدَى!

734 Bugün Kuzey Afrika'nın birliği, yarın (tüm) Müslümanların birleşmesi için adımdır.

735 Bir kısmının birleşmesiyle, hepimiz birleşeceğiz. Mübteda habersiz olur mu?

736 İnşallah Kuzey Afrika birliği kendisine uyulan sağlam bir örnek olacak.

Söz konusu beyitlerde Kuzey Afrika birliğinin dünya Müslümanlarının birleşmesine zemin hazırlayacağı vurgusu yapılmıştır.

Mufdî Zekeriyâ, her ne kadar Cezayir Devrim şairi olarak öne çıksa da pek çok şiirinde bölge ülkelerine dair konulara da değinmiştir. Kuzey Afrika ülkelerinin dünya siyasetinde hak ettikleri temsili elde edememeleri, sömürgeci güçlerin devrimden sonra bu ülkelere karşı ekonomik abluka planlarını devreye sokması ve

²⁸¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 86.

²⁸² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 92.

bir türlü gerçekleşemeyen devrim sonrası reformlar, Mufdî Zekerıyyâ'yı bu konular üzerinde düşünmeye itmiştir. Ona göre Kuzey Afrika'nın birleşmesi zamanla İslam Alemi'nin birleşmesine evrilecektir.

6. Vatan Sevgisi

İlyâzetu'l-Cezâir'de işlenen temalardan biri de vatan sevgisidir.

Şair, ülkesine olan aşk ve muhabbetini şu beyitlerle dile getirmiştir:²⁸³

فَيَا أَيُّهَا النَّاسُ ... هَذِي بِلَادِي	181
وَمَعْبُدُ حُبِّي، وَحُلْمُ فُؤَادِي	
وَإِيمَانُ قَلْبِي، وَخَالِصُ دِينِي	182
وَمَبْنَاهُ ... فِي مِلَّتِي وَاعْتِقَادِي	
بِلَادِي، أَحْبُّكَ، فَوْقَ الظُّنُونِ	183
وَأَشْدُو بِحُبِّكَ، فِي كُلِّ نَادِي	

181 *Ey insanlar! Bu benim ülkem, sevgimin mabedi, gönlümün düşü.*

182 *Kalbimin inancı, dinimin özü. (O sevginin) temeli dinimde ve imanımda mevcuttur.*

183 *(Ey) ülkem, seni delicesine seviyorum, her yerde senin sevginle coşuyorum.*

Mufdî Zekerıyyâ bu beyitlerde, vatan sevgisini manevî mefhumlarla harmanlayarak ifade etmiştir.

Şair adeta Cezayir'le kendisini özdeşleştirmiştir:²⁸⁴

أَرَى فِي كِيَانِ الْجَزَيْرِ دَاتِي	984
بِكُلِّ اعْتِرَازٍ، وَكُلِّ اعْتِدَادٍ	

984 *Cezayir'in varlığında bütün güvenim ve onurumla kendi zatımı görüyorum.*

984. beyitte şair Cezayir'e baktığında kendisini gördüğünü söylemiştir.

Mufdî Zekerıyyâ'ya göre Cezayir'i anlatmada duygular ve kelimeler yetersiz kalmaktadır:²⁸⁵

بِلَادِي، بِلَادِي، الْأَمَانُ الْأَمَانُ	992
أُعَيِّي عُلَاكِ، بِأَيِّ لِسَانِ؟	
جَلَالُكَ، تَقْصُرُ عَنْهُ اللَّغَى	993
وَيُعْجِزُنِي فِيكَ سِحْرُ الْبَيَانِ	

²⁸³ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 37.

²⁸⁴ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 117.

²⁸⁵ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 118.

994 وَهَامَ بِكَ النَّاسُ، حَتَّى الطُّغَاهِ وَمَا احْتَرَمُوا فِيكَ حَتَّى الزَّمَانِ

992 *Ülkem, ülkem, esenliğin ta kendisi! Hangi dille yüceliğini terennüm edeyim?*

993 *Senin azametini ifadeden dil yetersiz kalıyor, hakkında sözün büyüü beni aciz bırakıyor.*

994 *Zorbalara varıncaya kadar insanlar sana metfun oldu. Zaman bile sana vefalı davranmadı.*

994. beyitte dost düşman herkesin Cezayir'e hayranlıkta birleştiği vurgulanmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ *İlyâzetu'l-Cezâir*'i şu beyitle bitirmektedir:²⁸⁶

1001 إِلَيْكَ صَلَاتِي، وَأَرْزِي سَلَامِي بِلَادِي، بِلَادِي، الْأَمَانُ الْأَمَانُ!

1001 *Sanadır duam, en içten selamım. Ülkem, ülkem, esenliğin ta kendisi!*

İlgili beyitte şair, vatanı için dua ve esenlik temennisinde bulunmuştur.

Yukarıdaki beyitler incelendiğinde Mufdî Zekerıyyâ'nın vatan kavramını yalnızca kişinin dünyaya geldiği toprak parçası değil; bir anlam ve değerler bütünü olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

İlyâzetu'l-Cezâir'in muhteva özellikleri değerlendirildiğinde, şairin düşüncelerini yakından uzağa, insandan tabiata doğru bir geçişle ifade ettiği görülmektedir. Mufdî Zekerıyyâ'nın gökyüzünün mavi katmanının Atlas Dağı'nın etkisiyle yeşile dönüştüğü imgesi, insanın elinin degebileceği, dokunup hissedebileceği şeylerden (dağ, ağaç) göğe doğru bir bakışı içermektedir.²⁸⁷ Bu beyitler, adeta kadrajın yerden göğe doğru yavaşça çevrildiği bir film sekansını andırmaktadır.

Mufdî Zekerıyyâ'nın insan-tabiat ilişkisi kapsamında kurmaya çalıştığı somuttan soyuta doğru geçiş, Kuzey Afrika birliğini ele aldığı beyitlerde de görülmektedir. Şaire göre, tıpkı sıradağların yan yana durduğu gibi Cezayir, Fas ve Tunus da birleşerek Kuzey Afrika birliğini kurabilir.²⁸⁸ Bu birleşmenin dünya Müslümanlarının birleşmesine zemin hazırlayacağı ifadesi, şairin yakından –kendi

²⁸⁶ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 118.

²⁸⁷ Bkz. 51-53. beyit s. 61.

²⁸⁸ Bkz. 59. beyit s. 105.

yaşadığı coğrafyadan– daha uzağa –diğer İslam ülkeleri– perspektifini göstermektedir.²⁸⁹

Toplumun sosyo-ekonomik yapısı, bireylerin sosyal karakterlerini şekillendirir. Bu durum, kişilerin toplum gerekleri doğrultusunda yapmak zorunda oldukları şeyleri, gerçekten de yapmak istedikleri şeylermiş gibi algılamaya başlamalarına yol açabilir.²⁹⁰ Mufdî Zekeriyâ, sosyal ve siyasî eleştirilerinde, devrim sonrası Cezayir toplumunda bireyler üzerindeki sosyo-ekonomik etkinin sonuçlarını, özellikle insan tiyolojileri üzerinden inceleyerek açığa çıkarmaya çalışmıştır.

Cezayirli akademisyenlerin ilerici görünmek adına komünizmi benimsemeleri, kendilerini rüya metaforuyla ifade edilen gerçek dışı bir dünyada bulmaları şeklinde anlatılmıştır.²⁹¹ Siyasetçilerin liderlik pozisyonunda kalmak mecburiyetini hissetmeleri, delilik üzerinden ele alınmıştır.²⁹² Artan mehir miktarlarının kız çocuklarının bir meta olarak görülmesine neden olduğu ifadesi, ekonomik koşulların bireylerde nasıl ahlakî bir çöküntü meydana getirdiğini ortaya koymasından önemlidir.²⁹³ Benzer şekilde, ezan sesini rahatsız edici bulan bir kesimin varlığından söz edilmesi, şairin toplumun geçirdiği dönüşüme dikkat çekme amacını yansıtır.²⁹⁴

Mufdî Zekeriyâ, tasvir ve vatan sevgisi temalarını işlediği beyitlerde, sıklıkla Cezayir'e hitap etmiştir. Bu beyitlerde münâdâ (Cezayir kelimesi) sevgili kelimesi ile değiştirildiğinde, beyitlerin klasik Arap şiirinin temel türlerinden biri olan gazele yaklaştığı görülmektedir. Şair, ülkesine olan sevgi ve bağlılığını Cezayir'i adeta bir sevgili gibi anlatarak tasvir etmiştir.²⁹⁵ Aynı şekilde, şairin sömürgeye meydan okuma ve direniş temasını işlerken ülkesine duyduğu gururu yansıttığı beyitler,²⁹⁶ fahr türüne örnek olarak değerlendirilebilir. Cezayir'in ulusal

²⁸⁹ Bkz. 736. beyit s. 106.

²⁹⁰ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 169-170.

²⁹¹ Bkz. 775. beyit s. 99.

²⁹² Bkz. 465. beyit s. 98.

²⁹³ Bkz. 894. beyit s. 103.

²⁹⁴ Bkz. 932. ve 940. beyitler s. 104.

²⁹⁵ Bkz. 11. beyit s. 57, 21. beyit s. 58.

²⁹⁶ Bkz. 353. beyit s. 88-89, 341. beyit s. 85-86.

kahramanlarını anlattığı beyitler²⁹⁷ ise medih türünü çağrıştırmaktadır. Bu durum, *İlyâzetu'l-Cezâir*'in muhtevası ile klasik Arap şiirinin muhtevası arasında belirli benzerliklerin bulunduğunu göstermektedir.

²⁹⁷ Bkz. 363. beyit s. 89, 382. beyit s. 90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İLYÂZETU'L-CEZÂİR ADLI ESERİN ŞEKİL VE ÜSLUP
ÖZELLİKLERİ

İlyâzetu'l-Cezâir Adlı Eserin Şekil ve Üslup Özellikleri

İkinci bölümde *İlyâzetu'l-Cezâir*'in muhtevası ele alınmıştır. Bu bölümde ise Mufdî Zekeriyâ'nın, muhtevayı nasıl ortaya koyduğu yani şiirinin şekil ve üslup özellikleri incelenecektir.

1. Şekil Özellikleri

Edebî bir eserde muhtevanın ortaya konulmasına yarayan vezin, kâfiye, kelime hazinesi, sözcük dağarcığı, cümle örgüleri, ses, eserin hacmi gibi unsurların tümü şekil özellikleri olarak adlandırılır.²⁹⁸

Şair, şekil özellikleriyle muhtevayı inzımam ederek özgün bir eser ortaya koyar. Şekil özelliklerinin içerikle kurmuş olduğu alaka, bu alanın keyfiyeti ve düzeyi, muhtevadan sonra edebî tenkitin ikinci ana araştırma bahsidir. Eleştirmenlerin edebî esere dair izlenimleri, şairin şekil özelliklerini kullanmadaki mahareti doğrultusunda şekillenir.

İlyâzetu'l-Cezâir'de şekil özellikleri; kaside yapısı, vezin ve kâfiye alt başlıkları altında incelenecektir.

1.1. Kaside Yapısı

Kaside; vezin, kafiye ve anlam bütünlüğü uyumu dikkate alınarak belli konuların bir amaç doğrultusunda en az yedi beyitle ifade edildiği bir şiir türüdür.²⁹⁹

Klasik dönem Arap şiirinde kasidenin muhtevası ve yapısı belli esaslara tabidir. Muhteva planı genellikle aşktan bahseden bir giriş, karşılaşılan zorlukların anlatılması, övgü ve yergi gibi ana temaların işlenmesi olmak üzere üç bölümden oluşur. Kaside yapısı ise ilk beyit matla', konuya girişin yapıldığı mukaddime, konu geçişinin gerçekleştiği tehalluş ve şiirin son bulunduğu hâtıme olmak üzere dört bölümden oluşur.³⁰⁰

²⁹⁸ Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 69-70.

²⁹⁹ Cebbûr 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 213-214; Hüseyin Elmalı, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562-564.

³⁰⁰ Ahmed Ahmed Bedevî, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî 'İnde'l-'Arab* (Kahire: Dâru Nahdati Mısr, 1996), 296-297,308; M. Çetin Nihad, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 70-71; Muhammet Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kibrisi ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2013),

İlyâzetu'l-Cezâir'i oluşturan 1001 beyitlik tek kaside, muhtevası ve yapısı gereği klasik dönem Arap şiirlerindeki kasidelere doğrudan benzemese de bu kasidelerin bazı yapı özelliklerinden esinlendiği görülmektedir. *İlyâzetu'l-Cezâir*'den maṭla', mukaddime, teḥalluṣ ve ḥâtıme bölümleri altında değerlendirilebilecek beyitleri incelediğimizde bu benzerlikler daha iyi anlaşılacaktır.

Şair, eserine Cezayir'i tasvir ederek başlar:³⁰¹

1 جَزَائِرُ، يَا مَطَّلَعَ الْمُعْجِزَاتِ وَيَا حُجَّةَ اللَّهِ فِي الْكَائِنَاتِ
2 وَيَا بِسْمَةَ الرَّبِّ فِي أَرْضِهِ وَيَا وَجْهَهُ الضَّاحِكِ الْقَسَمَاتِ

1 *Cezayir, Ey mucizelerin doğuş yeri, ey kainattaki Allah'ın delili.*

2 *Ey Rabb'in yeryüzündeki gülümsemesi, ey Rabb'in gülen yüzü.*

1. ve 2. beyitler tıpkı maṭla' beyitleri gibi bize kasidenin konusunun ne olacağı hakkında bilgi vermektedir. Bu beyitleri izleyen sonraki yirmi beyit boyunca şairin nida üslubunu sürdürmesi okuyucunun dikkatini çekmekte ve merak uyandırmaktadır. Şair basit ve anlaşılır kelimelerden etkileyici ifadeler oluşturmuştur.

Şair 191 ile 193. beyitler arasında Cezayir şehrinin kurucusu Bûlûğîn b. Zîrî'yi överek genel Cezayir tarihini anlatmaktadır:³⁰²

191 وَقَفْنَا نُحْيِي بِهَا أَلْفَ عَامٍ وَنُقْرِئُ زِيرِي الْعَظِيمِ السَّلَامَ
192 فَقَامَ بُلُوغَيْنُ فِي عِيدِنَا يَهْرُ الدُّنَا، وَيَرُوعُ الْأَنَامَ
193 وَسَيْبُوسُ فَاضَ فَتَاهَ دَلَالًا يُعَانِقُ زِيرِي الْمَلِيكَ الْهَمَامَ

191 *Onu (Cezayir'i) bin yıl selamlamak için durduk ve kudretli Zîrî'ye selam ediyoruz.*

192 *Bûlûğîn bayramımızda ayağa kalktı, dünyaları sarsıyor ve insanları ürkütüyor.*

85; Abdullah Esat Bağcı, *Arap Şairlerden Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 151.

³⁰¹ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 19.

³⁰² Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

193 *Sîbûs*³⁰³ taştı ve şımararak büyüklendi, yiğit hükümdar Zîrî'yi kucaklıyor.

Okuyucunun dikkatini çekmesi ve muhtevayı yansıtmayı bakımından bu beyitler medih temalı mukaddime beyitlerine benzemektedir.

Şair 354. beyitte Fransa ile mücadeleden söz etmektedir.³⁰⁴

353 مَضَتْ مِائَةٌ وَثَلَاثُونَ عَامًا نَدُودُ، وَنَأْتِفُ أَنْ نُهَزَمَا
354 صَعِدْنَا، نُقَاوِمُ، شَرْقًا وَغَرْبًا وَنَجْعَلُ أَرْوَاحَنَا سَلَمًا

353 *Savunarak 130 yıl geçti ve biz yenilgiye uğramayı reddediyoruz.*

354 *Doğuda ve batıda direniyor, ruhlarımızı merdiven yapıp yükseliyoruz.*

Şairin Fransa'nın Cezayir'i işgalini anlatan beyitlerden sonra konuyla bağlantılı olarak sömürgeye karşı mücadele ve başkaldırı temasına geçmesi bir tehalluş örneğidir.

Şair eserini şu şekilde bitirmektedir:³⁰⁵

1001 إِلَيْكَ صَلَاتِي، وَأَزْكَى سَلَامِي بِلَادِي، بِلَادِي، الْأَمَانُ الْأَمَانُ!

1001 *Sanadır duam, en içten selamım. Ülkem, ülkem, esenliğin ta kendisi!*

Şairin muhtevaya uygun bir şekilde vatan sevgisini dile getirerek *İlyâzetu'l-Cezâir*'i bitirmesi bir hâtime örneğidir.

İlyâzetu'l-Cezâir yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere modern bir eser olmasına rağmen klasik dönem kasidelerinin bazı yapı özelliklerini kendinde barındırmaktadır.

1.2. Vezin

Vezin, Arapça'da uzunluk değerleri belli ve sabit heceler ahenkli dizilimidir. Şiirdeki ahenk, kainattaki ahengin küçültülmüş bir modeli, tabii bir rezonansıdır. Vezin ve musikî arasında ahenk yönünden benzerlikler vardır. Musikî

³⁰³ Bûlûğîn b. Zîrî b. Menâd'ın kurmuş olduğu 'Annâba şehrinin eski ismidir. Bkz. Zekerîyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 38.

³⁰⁴ Zekerîyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 59.

³⁰⁵ Zekerîyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 118.

ses ahengini, vezin ise nazım ahengini konu edinir. Aruz vezniyle yazılmış şiirlerin beste ile terennümü vezinsiz şiirlere göre daha kolaydır. Vezin klasik dönem Arap şiirinin aslî unsurlarından biridir.³⁰⁶

İlyâzetu'l-Cezâir'i oluşturan 1001 beyitlik kasidede –lâzimeler dahil– mutekârib bahri kullanılmıştır. Mutekârib bahri, her şaṭr'da فعولن tefilesinin dört kere (فعولن+فعولن+فعولن+فعولن) tekrar etmesiyle oluşur.³⁰⁷ Mutekârib bahri uzun tefileleri sayesinde duygu yoğunluğunun daha iyi aktarılmasını ve terennümü kolaylaştırmaktadır.³⁰⁸ *İlyâzetu'l-Cezâir*'in coşkulu aktarım tarzı ve şairin eserini konferans salonunda çoğunluğu gençlerden oluşan bir kitle önünde okuması göz önüne alındığında mutekârib bahrinin tercih edilmesi isabetli olmuştur Mufdî Zekeriyâ'nın farklı temaları mutekârib vezninde işlemesi tek bir bahrin birçok temayı kapsayabileceğini göstermektedir. Geçmişte Arap edebiyatında bunun örneklerine rastlamamız mümkündür. Örneğin; Ebû Temmâm gazeli, mersiye, medih vb. birçok temayı tavîl vezninde işlemiştir.³⁰⁹

1.3. Kâfiye

Kâfiye, şaṭr ve beyit sonlarındaki ses tekrarlarıdır. Arap edebiyatında beyitlerin sonunda yer alan sahih harfle (revî) kafiye düzeni oluşturulur. Kâfiye, klasik dönem Arap şiirinde ahengin sağlanması için vezinle beraber şiirde bulunması gereken aslî bir unsur olarak görülmüştür.³¹⁰

Mufdî Zekeriyâ *İlyâzetu'l-Cezâir*'de revî olarak on yedi farklı harf kullanmıştır:

³⁰⁶ M. Çetin Nihad, “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1991), 3/424-437; Ali Kemal Belviranlı, *Aruz ve Âhenk* (Marifet Yayınları, 1995), 32-35.

³⁰⁷ İbrahim Enîs, *Mûsîka'ş-Şi'r* (Kahire: Mektebetu'l-Anclû el-Mıṣriyye, 1952), 84.

³⁰⁸ 'Avde Ṭalâl - el-Cilâlî Bin Ferîh, “el-Bune'l-Uslûbiyye fi Mudevvanâti Şi'ri's-Sevrati'l-Cezâiriyye: İlyâzatu'l Cezâir Enmûzecen”, *Mecelletu'l-Lügati'l-Vaṭaniyye*, (2018), 237.

³⁰⁹ 'Abdu'l-Fettaḥ Ahmed Haccâc, “el-Veznu ve'd-Delâletu fi Şi'ri Mufdî Zekeriyâ: İlyâzatu'l Cezâir Enmûzecen”, *Muessesetu'l-Bûne li'l-Buḥûşi ve'd-Dirâsâti* 25/26 (2016), 77-78.

³¹⁰ Enîs, *Mûsîka'ş-Şi'r*, 244; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: Gökkuşbu, 2010), 257.

	Revî Harfi	Beyit Sayısı		Revî Harfi	Beyit Sayısı		Revî Harfi	Beyit Sayısı
1	ء	10	7	س	30	13	ل	120
2	ب	60	8	ض	10	14	م	120
3	ت	20	9	ع	40	15	ن	181
4	ح	20	10	ف	30	16	ه	20
5	د	90	11	ق	20	17	ي	60
6	ر	150	12	ك	20			

Verilen tablodan görüleceği üzere Mufdî Zekeriyyâ'nın en çok kullandığı revî harfleri ن, د, م, ل, ر ve ن olmuştur. Nitekim bu harfler Arap şiirinde en çok kullanılan altı harften (ن, م, ل, ر, ب, د) beşidir.³¹¹ Şair peltek ve nutku zor olan harfleri revî olarak tercih etmemiştir. Bunlardan biri olan ض harfi sadece 10 beyitte kullanılmıştır. Şairin tercih ettiği revîler ve bunlarla yazdığı beyit sayıları göz önüne alındığında klasik Arap şiir geleneğini takip ettiği görülmektedir.

İlyâzetu'l-Cezâir, şekil özellikleri incelendiğinde 1001 beyitte –lâzimeler dahil– aynı vezin kullanılması sebebiyle kaside türüne benzemektedir. Ancak konu bütünlüğü ve kafiye açısından kaside türünden farklılık göstermektedir. Eserde ele alınan konular zaman zaman her on beyitte, bazen farklı aralıklarda değişmektedir.

İlyâzetu'l-Cezâir, beyit sayısı göz önüne alındığında mesnevî türüne benzemekle birlikte kafiye düzeni mesnevî türündeki gibi aa, bb, cc şeklinde değildir.

³¹¹ Enîs, *Mûsîka's-Şi'r*, 246; İbrahim Fidan, *Arap Şâirlerden İbnu'n-Nâkib ve Şiiri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 306-307; İzzettin Bilgehan, *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'ânî Divanı* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 232.

İlyâzetu'l-Cezâir'deki beyitlerin kafiye düzeni, kaside türünde tek bir kafiye olması gerektiği halde belirsiz aralıklarla değişmektedir. Beyitlerin kafiye düzeni, aa, xa, xa, xa... şeklindedir. Bu kafiye düzeniyle *İlyâzetu'l-Cezâir*, musammat türlerinden³¹² terkîb-i bend ve tercî-i bend³¹³ nazım biçimine benzemektedir. Benzer bir şekilde, terkîb-i bend ve tercî-i bendlerde, *İlyâzetu'l-Cezâir*'deki lâzimeye karşılık, bendleri birleştiren vâsıta/bendiyeye adı verilen beyitler bulunmaktadır. Ancak, *İlyâzetu'l-Cezâir*'de lâzimenin değişmeden tekrarlandığı dikkate alındığında, terkîb-i bende değil, vâsıta beyitleri aynen tekrar eden tercî-i bende benzediği söylenebilir.

İlyâzetu'l-Cezâir'in nazım biçimi, Mufdî Zekeriyâ tarafından oluşturulan yeni bir tür olarak kabul edilebilir. Ancak şair, bu tür için herhangi bir isimlendirme yapmamış ve benzer başka bir eser de yazmamıştır. Mufdî Zekeriyâ'dan sonra *İlyâzetu'l-Cezâir*'in nazım tarzında eser ortaya koyan başka bir şair bulunmadığı için söz konusu nazım biçimi ekolleşmemiştir.

İlyâzetu'l-Cezâir, şiir divanı,³¹⁴ marşların marşı,³¹⁵ 1001 beyitten oluşan bir eser³¹⁶ ve destana benzeyen uzun şiir manzumesi³¹⁷ olarak tanımlanmıştır. Şairin diğer divanlarındaki istisnasız tüm şiirlerine başlık verdiği göz önüne alındığında *İlyâzetu'l-Cezâir*, 1001 beyitlik tek kasideden³¹⁸ oluşan bir şiir manzumesi şeklinde tanımlanabilir.

İlyâzetu'l-Cezâir, klasik Arap şiirinin yapısal özelliklerini modern bir bakış açısıyla harmanlamıştır. Geçmişle günümüz arasında bir köprü kurarak eski şiirin

³¹² Bendlerle kurulan nazım şekillerinin genel adıdır. Bkz. İskender Pala - Filiz Kılıç, "Musammat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/233-235.

³¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: Gökkuşbu, 2010), 177-197.

³¹⁴ Zekeriyâ, *Emcâdunâ Tetekellem*, 2. Derdûr, *Melhametu'l-Cezâir Şerhun Târîhiyyun li-İlyâzeti'l-Cezâir li-Şâ'iri's-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*, 16. Hüseyin - Hammû, "İlyâzetu'l-Cezâir Dirâsetun Tahliyyetun Târîhiyyetun", 20.

³¹⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 10.

³¹⁶ Bûdâb, *es-Sebku'l-Mu'cemî fi Şi'ri İlyâzeti'l-Cezâir li-Mufdî Zekeriyâ*, 43.

³¹⁷ Osman Bedrî, "el-Mevkıfu'l-Melhamî fi Şi'ri Mufdî Zekeriyâ Kıraâten İstikşâfiyyeten", *Mecelletu'l-Luğati'l-'Arabîyye* 7 (2002), 103-104.

³¹⁸ Kaside ifadesi, Modern Arap Edebiyatında ister aruz vezni ve kafiyeyle yazılmış olsun ister vezin ve kafiye yoksun bulunsun sanat değeri taşıyan her bir şiir türünün kaside olarak tanımlanabileceğinden hareketle kullanılmıştır. Bkz. Hüseyin Elmalı, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562-564.

modern dönemdeki evrimini yansıtmıştır. Bu yönüyle hem geleneksel şiir severlerin ilgisini çekmekte hem de modern şiirin takipçilerine hitap etmektedir.

2. Üslup Özellikleri

Üslup; edebî bir eserde muhtevanın kendisiyle aktarıldığı dilden yararlanma biçimidir.³¹⁹ Belagat ilminde üslubun muhtevayla kurduğu ilişki, dile hakimiyet esasına dayanmaktadır. Dile hakimiyetinin değerlendirilebilmesi için edebî eseri diğerlerine göre üstün kılan unsurların tespiti ve cümle tekniğindeki farklılıkların ortaya konması gerekir.³²⁰

İlyâzetu'l-Cezâir'de üslup özellikleri, şairin beyân anlatım üsluplarını kullanma şekli ve bedî' sanatlarından nasıl yararlandığı üzerinden incelenecektir.

2.1. Beyân Anlatım Üslupları

Beyân ilmi belirli kurallar çerçevesinde bir manayı farklı söz ve usullerle anlatmayı konu edinir. Edebî eserler beyânla tesir kabiliyeti kazanır.³²¹ Bu başlık altında *İlyâzetu'l-Cezâir*'de yer alan beyân anlatım üslupları incelenecektir.

2.1.1. Teşbîh

Ortak bir noktada biri diğerinin yerine geçebilen iki şeyin birbirleriyle kurduğu alakadır. Edebî tasvirin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Teşbîh, dört temel unsurdan oluşur: Müşebbeh (benzeyen), müşebbeh bih (benzetilen), edâtu't-teşbîh (benzetme edatı) ve vechu'ş-şebeh (benzetme yönü). Teşbîh, bu dört unsurun kendisinde yer alıp almamasına göre alt başlıklara ayrılmıştır.³²²

³¹⁹ Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 446-447.

³²⁰ Mehmet Akif Duman, *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora* (Ankara: Nobel, 2019), 291.

³²¹ Ahmed Maflûb, *Funûnu'l-Belâga el-Beyân el-Bedî'* (Kuveyt: Dâru'l-Buhûşi'l-İlmiyye, 1975), 11-13; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22-23; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: IFAV, 2013), 33-34.

³²² Maflûb, *Funûnu'l-Belâga el-Beyân el-Bedî'*, 27-36; Abdurrahman Hasan Hanbeke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyyetu Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ* (Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1996), 159; es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhîru'l-Belâgati fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf eş-Şamîlî (el-Mektebetu'l-'Aşriyyetu, 1999), 219; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 180.

İlyâzetu'l-Cezâir'de yer alan birçok beyitte teşbîhe rastlanmaktadır. Bunlardan biri Mufdî Zekeriyâ'nın Şerî'a Dağı hakkında yazdığı şu beyittir:³²³

121 شَرِيعَتُنَا، كَجَلَالِ الشَّرِيعَةِ كَمَا لَاتُهَا، رَاسِحَاتٌ ضَلِيعَهُ

121 Şerî'a (Dağımız), şeriatın (Allah'ın kanunlarının) yüceliği gibidir. Onun mükemmelliği tamdır.

Şerî'a Dağı mükemmellik yönüyle Allah'ın kanunlarına benzetilmiştir. Edâtu't-teşbîh zikredildiği için bu benzetme teşbîh-i mürsel'dir.³²⁴ Ayrıca benzetme, dört temel unsurun hepsini (müşebbeh, müşebbeh bih, edâtu't-teşbîh, vechu's-şebeh) kendinde barındırdığı için teşbîhu't-tâm olmaktadır.

Mufdî Zekeriyâ silahlı mücadelenin başladığı 1954 yılı kasım ayını fecrin doğuşuna benzetmiştir.³²⁵

509 نُوفِمَبْرُ غَيَّرْتَ مَجْرَى الْحَيَاةِ وَكُنْتَ — نُوفِمَبْرَ — مَطْلَعِ فَجْرٍ!

509 Kasım, sen hayatın seyrini değiştirdin. Sen – Kasım – fecrin doğuş vakti oldun.

Kasım ayı Fransa'yla mücadelede bir dönüm noktası olması yönüyle fecrin doğuşuna benzetilmiştir. Benzetmede müşebbeh, müşebbeh bih ve vechu's-şebeh yer alırken edâtu't-teşbîh bulunmamaktadır. Bu benzetme, vechu's-şebehin bulunması yönüyle teşbîh-i mufassal³²⁶ olmakta, edâtu't-teşbîh zikredilmediği içinse teşbîh-i müekked³²⁷ olmaktadır.

Mufdî Zekeriyâ, Tilimsân şehrini geline benzetmiştir:³²⁸

146 تِلْمَسَانُ، أَنْتِ عَرُوسُ الدُّنَا وَحُلْمُ اللَّيَالِي، وَسَلْوَى الْمُجِيبِ

146 Tilimsân, sen dünyalar gelini, geceler düşü ve aşığın teselli (kaynağısın).

³²³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 31.

³²⁴ Teşbîh-i mürsel için bkz. Bedevî Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-'Arabiyye* (Dâru'l-Menâra, 1988), 251.

³²⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 70.

³²⁶ Teşbîh-i mufassal için bkz. Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-'Arabiyye*, 507.

³²⁷ Teşbîh-i müekked için bkz. Ahmed Maqlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğiyye ve Tetavvurihâ* (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Mevsû'ât, 2006), 2/197.

³²⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 51.

Beyitte yer alan benzetmede müşebbeh ve müşebbeh bih yer alırken edâtu't-teşbîh ve vechu'ş-şebeh zikredilmemiştir. Sadece benzeyen ve kendisine benzetilen bulunduğu için bu teşbîh, teşbîh-i belîğ'dir.³²⁹

Mufdî Zekeriyâ 1962 yılında Fransa'yla yapılan Evian müzakerelerini satranç oyuncularının hamlelerine benzetmiştir:³³⁰

638 وَدِغُولُ أَلْقَى بِيَادِقَهُ فَطَاوَلَهَا رُحْنَا فَانْتَصَرْنَا

638 Charles de Gaulle³³¹ piyonlarını sürdü, kalemiz piyonlarına üstün geldi de kazandık.

Beyitte Fransız müzakereciler, Başbakan Charles de Gaulle'nin piyonlarına, Cezayirli müzakereciler ise kale taşına benzetilmiştir. Delegelerin müzakere süreci, satranç müsabakası bağlamında kale taşının piyonları yutmasına benzetilerek anlatılmıştır. Benzetme yönü birden fazla unsurdan oluştuğu için beyitte yer alan bu teşbîh, teşbîh-i temsîlidir.³³²

Kuzey Afrika ülkelerin birleşmesi tüm dünya Müslümanlarının birleşmesine benzetilmiştir:³³³

734 وَوَحْدَةٌ مَغْرِبِنَا الْيَوْمَ خَطُّوْ إِلَى وَحْدَةِ الْمُسْلِمِينَ غَدًا

735 بِتَوْحِيدٍ بَعْضٍ، نُوحِدُ كُلَّ وَهَلْ يُنْكِرُ الْخَبْرَ الْمُبْتَدَأَ؟

734 Bugün Kuzey Afrika'nın birliği, yarın (tüm) Müslümanların birleşme adımıdır.

735 Bir kısmının birleşmesiyle, hepimiz birleşiyoruz.

Söz konusu iki beyitte Kuzey Afrika ülkelerinin birliği teşbîh edatı olmadan dünya Müslümanlarının birliğine gizlice benzetilmiştir. İşaret etme yoluyla yapılan bu teşbîh, teşbîh-i dîmnî'dir.³³⁴

³²⁹ Teşbîh-i belîğ için bkz. Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Teṭavvurihâ*, 2/180.

³³⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 82.

³³¹ Charles André Joseph Marie de Gaulle (ö. 1970) 1959-1969 yılları arasında görev yapan Fransa Başbakanı.

³³² Teşbîh-i Temsîli için bkz. Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Teṭavvurihâ*, 2/182-183.

³³³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 92.

³³⁴ Teşbîh-i dîmnî için bkz. Ṭabâne, *Mu'cemu'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, 358.

Yukarıdaki beyitler Mufdî Zekeriyâ'nın teşbihin farklı türlerini başarılı bir şekilde kullanarak *İlyâzetu'l-Cezâir*'i mana yönünden zenginleştirdiğini göstermektedir.

2.1.2. Mecâz

Mecâz, lafzın kendisi için vazolunan mana dışında başka bir manada kullanılmasıdır.³³⁵ Bunun gerçekleşmesi için karine ve alakaya ihtiyaç duyulur.³³⁶ Karîne, lafzın asıl manasında kullanılmasına engel teşkil eden bir ipucudur. Alâka, karineden daha işlevseldir; hakikî mana ile mecâzî mana arasındaki ilişkidir. Bu ilişki genellikle benzerlik biçiminde ortaya çıkar.³³⁷ Mecaz ikiye ayrılır: Lügavî ve aklî. Lügavî mecaz da kendi içinde istiare ve mecâz-ı mürsel olmak üzere iki kısımındır.

İsti'âreyi ayrıca ele alacağımız için bu başlık altında mecâz-ı mürsel ve aklî mecâz incelenecektir.

Mufdî Zekeriyâ, Cezayir'deki Fransız yandaşlarının ajan olduklarını *عُيُونٌ* kelimesini kullanarak ifade etmiştir:³³⁸

810 وَلَا زَالَ فِينَا ... مُسْتَعْمِرِينَا عُيُونٌ ... وَإِنْ أَسْلَمُونَا التُّرَابَا!

810 İçimizde hala... Bizi sömürenlerin ajanları var... Bize toprağı bıraksalar da!

Beyitte Fransa lehine çalışan kişilerin bir parçası (gözler) zikredilmiştir. Burada kullanılan mecâz-ı mürselin alâkası cüz'iyedir.

Fransa'nın erzak ithalatı yapamamasından dolayı halkın içine düştüğü durum Fransa'nın açlık çekmesi şeklinde aktarılmıştır:³³⁹

341 وَجَاعَتْ فَرَنْسَا ... فَكُنَّا كِرَامًا وَكُنَّا الْأُولَى يُطْعِمُونَ الطَّعَامَا!

³³⁵ Mañlûb, *Funûnu'l-Belâga el-Beyân el-Bedi'*, 89-91; Meydâni, *el-Belâgatu'l-'Arabiyyetu Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, 215.

³³⁶ Murat Tala, "Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâki'nin el-Alâka'sı Bağlamında Bir Bakış", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 664.

³³⁷ Duman, *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, 608-609.

³³⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 99.

³³⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 53.

341 *Fransa açtı... Bizse cömerttik, onu doyuranların ilkiydik!*

İlgili beyitte Fransa'nın adı zikredilerek aslında Fransız halkı kastedilmiştir. Mecâz-ı mürsel'in alâkası külliyyedir.

Aile yapısının bozulmaya devam etmesi durumunda ortaya çıkacak tabloyu Mufdî Zekeriyâ şöyle dile getirmiştir:³⁴⁰

870 وَيَا قَادَةَ الشَّعْبِ ... إِنَّ دَامَ هَذَا ... أَقِيمُوا عَلَى شَعْبِكُمْ مَا تَمَاءُ!...

870 *Ey halkın ileri gelenleri... Bu devam ederse... Yas tutun halkınıza.*

Beyitte geçen أَقِيمُوا ifadesiyle Cezayir halkının öldüğü varsayılarak yas tutulması istenmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası i'tibâr-ı mâ yekûndür.

Cezayir'in dört bir yanında Fransa'ya karşı direnişe geçildiğini Mufdî Zekeriyâ şöyle anlatmaktadır:³⁴¹

354 صَعِدْنَا، نُقَاوِمُ، شَرْقًا وَغَرْبًا وَنَجْعَلُ أَرْوَاحَنَا سَلْمًا

354 *Doğuda ve batıda ruhlarımızı merdiven yapıp yükselerek direniyoruz.*

Beyitte kullanılan شَرْقًا ve غَرْبًا ifadeleriyle Cezayir'in doğu ve batı bölgelerinde oturan insanlar kastedilmektedir. Mecâz-ı mürselin alâkası mahalliyyedir.

Mufdî Zekeriyâ, Filistin'in İsrail'le mücadelesinde Cezayir Devrimi'ni örnek alması gerektiğini söylemiştir:³⁴²

519 فَلَيْتَ فِلِسْطِينَ ... تَقْفُو خُطَانَا وَتَطْوِي — كَمَا قَدْ طَوْنَنَا —

519 *Keşke Filistin... Bizim adımlarımızı takip etseydi ve dürseydi –bizim dördüğümüz gibi – seneleri!*

Beyitte تَقْفُو fiili Filistin'e isnat edilmiştir. Halbuki Cezayir'i takip etmesi gerekenler Filistin halkıdır. Mecâz-ı mürselin alâkası mahalliyyedir.

³⁴⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 105.

³⁴¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 54.

³⁴² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 70.

Mufdî Zekeriyâ, makam ve mevkiinin bazı insanlara çekici gelmesini şöyle ifade etmiştir:³⁴³

463 وَتَغْرِى الْكَرَامِي ضِعْفَ الْعُقُولِ كَنَارِ جَهَنَّمَ، تَرْجُو الْمَزِيدَا

463 Koltuklar kıt akılluları kendine çekiyor, cehennem ateşi gibi (hep) daha fazlasını istiyor.

الْكَرَامِي kelimesiyle makamların vazgeçilmez bir unsuru olan koltuklar zikredilmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası lâzimiyyedir.

Mufdî Zekeriyâ silahlı mücadelenin başladığı 1954 Kasım ayını şöyle anlatmaktadır:³⁴⁴

509 نُوفَمَبْرُ غَيَّرَتْ مَجْرَى الْحَيَاةِ وَكُنْتُ — نُوفَمَبْرَ — مَطَّلَعَ فَجْرًا!

509 Kasım, sen hayatın seyrini değiştirdin. Sen –Kasım– fecrin doğuş vakti oldun.

Beyitte geçen *غَيَّرَ* fiili Kasım ayına isnat edilmiştir. Oysaki fiilin asıl faili, silahlı mücadeleye katılan insanlardır. Fiilin asıl faillerine değil de zamana isnat edilmesiyle aklî mecâz yapılmıştır.

Yukarıdaki beyitlerde görüleceği üzere *İlyâzetu'l-Cezâir*'de farklı alâkalar kurularak mecâz-ı mürsel, fiilin failin mekânına ve zamanına isnat edilmesiyle de mecâz-ı aklî kullanılmıştır.

2.1.3. İsti'âre

İsti'âre, alâkası teşbîh olan bir mecâz-ı lügavî çeşididir. Asıl anlamın anlaşılmasına engel bir karine bulunur.³⁴⁵ İsti'âre içeren ifadede hakikatin tahribi veya en azından göz ardı edilmesi söz konusudur. Bir kavram herhangi bir şekilde benzediği başka bir kavramla adlandırılır.³⁴⁶ İsti'âre'nin iki ana unsuru vardır: Muste'âr minh (müşebbeh bih), muste'âr leh (müşebbeh). İsti'âre, bu iki unsurun

³⁴³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 65.

³⁴⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 70.

³⁴⁵ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Sînâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim (Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyyeti, 1952), 268; Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1991), 20; Ali Cârîm - Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'* (Mektebetu'l-'İlmi'l-Hadîs, 2005), 92-94.

³⁴⁶ Duman, *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, 355.

kendisinde yer alıp almamasına göre ikiye ayrılmıştır: İsti'âre-i taşrîhiyye, isti'âre-i mekniyye.

Mufdî Zekerıyyâ, Ahmet Muşâlî Hâc'ın stadyumda yaptığı bir konuşmayı ezana benzetmiştir:³⁴⁷

455 وَيُولِيُورُ وَالْمَلْعَبُ الْبَلْدِيَّ وَأَحْمَدُ يُعْلِنُ فِيهِ الْأَذَانَ

455 Ahmet Temmuz (ayında) belediye stadyumunda ezanı okuyor.

Muşâlî Hâc'ın halkı Fransızlara karşı mücadeleye çağırdığı konuşması insanlara tesir etmesi bakımından ezana benzetilmiştir. Muste'âr leh (konuşma) hazfedilip muste'âr minh (ezan) zikredildiği için isti'âre-i taşrîhiyye olmuştur. Karîne, ezanın stadyumda okunmayacağıdır.

Barbaros Hayrettin Paşa deniz aslanına benzetilmiştir:³⁴⁸

335 قَرَاصِنَةُ الْبَحْرِ، عَاثُوا فَسَادًا فَأَدَّبَ لَيْثُ الْبِحَارِ الْقُرُودُ

335 Deniz korsanları ortalığı tarumar etti, denizlerin aslanı maymunları terbiye etti.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın Endülüslü Müslümanları taşıyan gemilere el koyan korsanları engellemesi deniz aslanının maymunları terbiye etmesine benzetilmiştir. Muste'âr leh (Barbaros Hayrettin Paşa) hazfedilip muste'âr minh (deniz aslanı) zikredildiği için isti'âre-i taşrîhiyye olmuştur. Karîne aslanla maymunun denizde savaşamayacağıdır.

Mufdî Zekerıyyâ Cezayir'i güneşe benzetmiştir:³⁴⁹

31 جَزَائِرُ أَنْتِ عَرُوسُ الدُّنَا وَمِنْكَ اسْتَمَدَّ الصَّبَاحُ السَّنَا

31 Cezayir sen dünyalar gelinisin, sabah senden istiyor ışığı(nı).

Beytin birinci şatırında teşbîh-i belîğ vardır. İkinci şatırında ise sabah, ışığını Cezayir'den istemektedir. Muste'âr minh (güneş) hazfedilip muste'âr leh (Cezayir)

³⁴⁷ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 64.

³⁴⁸ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

³⁴⁹ Zekerıyyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 22.

zikredildiği için isti'âre-i mekniyye olmuştur. Karîne, سَنَاء (ışık) kelimesinin benzetmede zikredilmeyen güneş için kullanılmasıdır.

Mufdî Zekeriyâ siyasetin liderleri olumsuz etkilediğini söylemiştir:³⁵⁰

وَتَغْزُو السِّيَاسَةَ فِكْرَ الزَّعِيمِ فَيُصْبِحُ فِكْرُ الزَّعِيمِ بَلِيدًا 464

464 *Siyaset liderin düşüncesini etkisi altına alıyor, liderin akli işlemez oluyor.*

Beyitte siyaset kelimesi için تَغْزُو fiili kullanılmıştır. Bu fiil insanlara nispet edilen bir fiildir. Muste'âr minh (insan) hafzedilip muste'âr leh (siyaset) zikredildiği için isti'âre-i mekniyye olmuştur. Karîne, soyut bir varlık olan siyaset için insanlara özgü تَغْزُو (hücum etme/etkisi altına alma) fiilinin kullanılmasıdır.

Verilen örneklerden hareketle şairin isti'âreyi kullanarak anlatımına zenginlik kazandırdığı görülmektedir.

2.1.4. Kinâye

Kinâye, bir lafzın gerçek anlamının kastedilmesiyle beraber başka bir manada kullanılmasıdır.³⁵¹ Kinâyede sözün gerçek anlamın dışında kullanıldığına dair karîne bulunmaz. Kinâyede gerçek mana ile mecâz arasında ideal denge kurmak zordur. Amaç muhatabı adeta bu ikisi arasında muallakta bırakmaktır. İki manadan birinin diğerine üstünlük kurmaması gerekir. Kinâye için gerçek-mecâz bütünlüğünü dengede tutabilecek bir bağlam olmalıdır.³⁵²

Mufdî Zekeriyâ İspanyolların Cezayir'i işgalini şöyle anlatmaktadır:³⁵³

وَطَافَتْ بِوَهْرَانَ جِيْطَانُ غَدْرًا وَرَيَانُ مَا اسْطَاعَ حَشْدَ الْجُنُودِ 332

332 *Kuşattılar İspanyol çingeneleri alçakça Vehrân'ı, Zeyyân orduları toplayamadı.*

³⁵⁰ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 65.

³⁵¹ 'Askerî, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, 368. Cârîm - Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 151.

³⁵² Duman, *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, 526-530; Mehmet Akif Duman, *Bir Metafor Olarak Metafor* (Paradigma Akademi, 2022), 83-87.

³⁵³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

Beyitte جِيَطَانُ kelimesi gerçek ve mecâz manalarının ikisini de çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Gerçekten çingene/ayaktakımının mı yoksa İspanyol ordusunun mu işgal yaptığı açıkça belirtilmeyerek kinâye yapılmıştır. Bağlam, işgal ordusunun yağmaya tenezzül eden onursuz davranışlarda bulunmasıdır. Okuyucun zihninde çingenelerin gerçekten Cezayir’i işgale yeltendiği algısı oluşabilir. Halbuki gerçekte işgal eden çingeneler değil İspanyollardır.

Mufdî Zekeriyâ Cezayir çöllerini tasvir ederken ülkenin yeraltı zenginliklerinden şöyle söz etmektedir:³⁵⁴

179 وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا فَطَارَ بِهَا الْعِلْمُ ... فَوْقَ الْخِيَالِ

179 Yeryüzü ağırlığını çıkardı. (Cezayir’de) bilim inanılmaz bir şekilde gelişti.

Beyitte ez-Zilzâl Suresi’nin 2. âyetinden³⁵⁵ iktibâs edilen أَثْقَالَهَا kelimesi, çölde bulunan petrol, gaz ve uranyum gibi yer altı kaynaklarından kinâye yapılarak kullanılmıştır.

Mufdî Zekeriyâ teşbîh ve isti’âre kadar yoğun olmamakla beraber beyitlerinde kinâye sanatına yer vererek duygu ve düşüncelerini okuyucuya daha canlı bir şekilde aktarmıştır.

2.2. Bedî‘ Sanatları

Bedî‘, meânî (sözün ortama ve muhataba uygunluğu) ve beyân (iyi ve anlaşılır ifade edilmesi) ilimlerinin gereklerini yerine getiren kelâmı lafız ve mana yönünden süsleyip güzelleştirmektir.³⁵⁶

Bu başlık altında *İlyâzetu’l-Cezâir*’de kendisinden yararlanan bedî‘ sanatları incelenecektir.

³⁵⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 36.

³⁵⁵

{وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا}

Yeryüzü ağırlığını çıkardığı (zaman).

³⁵⁶ Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-Bedî‘* (Beyrut: Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabiyye, 1985), 7; Bolelli, *Belâgat Beyân, Me’ânî, Bedî‘ İlimleri Arap Edebiyatı*, 405; Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî’nin Nazmu’l-Bedî Adlı Eseri* (Konya: Palet Yayınları, 2021), 23.

2.2.1. İktibâs

İktibâs, şairin işaret etmeksizin âyet yahut hadisten alıntı yaparak şiirini süslemesidir. Kimi zaman âyet ve hadislerin lafızlarında değişiklik yapılır.³⁵⁷

Mufdî Zekeriyâ Cezayir'i tasvir ederken el-Bakara Suresi'nin 102. âyetinden³⁵⁸ iktibâs yapmaktadır. Babil halkına gönderilen Harût isimli meleğe telmih vardır:³⁵⁹

12 وَيَا بَابِلَ السِّحْرِ، مِنْ وَحْيِهَا تَلَقَّبَ هَارُوتُ بِالسَّاحِرِ

¹² *Ey sihrin Bâbili, Harût ondan (Cezayir'den) ilhamla sihirbaz diye adlandırıldı.*

Baynâm Ormanları, el-Kıyamet Suresi'nin 29. âyetinden³⁶⁰ iktibâs yapılarak tasvir edilmiştir:³⁶¹

73 وَيَلْتَفُّ سَاقٌ بِسَاقٍ، فَتَصْبُو فَيَعْمُرُنَا مُلْتَقَى الْفِكْرِ نُصْحًا!

⁷³ *(Ağaç)³⁶²dalları sarmaş dolaş oluyor, (manzaranın güzelliği karşısında) kendimizden geçiyoruz ve öğüt dolu bir fikir fırtınası kaplıyor bizi.*

³⁵⁷ el-Mersâfi, Ahmed Hüseyin, *el-Vesîletu'l-Edebiyye li'l-'Ulûmi'l-'Arabiyyeti* (Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Diniyyeti, 2012), 554; Cârîm, Ali, Emîn, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vadiha el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî'*, 327; Feyyûd, Besyûni 'Abdu'l-Fettâh, *İlmu'l-Bedî' Dirâsetun Târîhiyyetun ve Fenniyyetun li-'Usûli'l-Belâğati ve Mesâili'l-Bedî'* (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2015), 260-261; Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 385.

³⁵⁸ {وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ وَمَا كَفَرَ سَلِيمًا وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ}

Süleyman'ın mülkü konusunda (vahyi terk ederek) şeytanların okuduklarına uydular. Süleyman inkâr etmedi fakat; şeytanlar kafir oldular. İnsanlara sihri ve Babil'de Hârut ve Mârut isimli iki meleğe indirilene öğretiyorlardı. O iki melek: “biz imtihan için gönderildik, inkâr etmeyin!” demeden hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Onlar bu iki melekten karıyla kocanın arasını ayıracak şeyi öğreniyorlardı. Halbuki Allah'ın izni olmadan onlar bu öğrendikleri şeyle hiç kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek ve faydası dokunmayacak şeyi öğreniyorlardı. Bunu satın alanın ahiretten nasibinin olmadığını biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötü oldu keşke bir bilselerdi!

³⁵⁹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 20.

³⁶⁰

{وَاتَّقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ}

Bacak bacağa dolandığı (zaman).

³⁶¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 26.

³⁶² Cezayir şehrinde yer alan Baynâm Ormanları kastedilmektedir.

Mufdî Zekeriyâ, İkurân Dağı'nı tasvir ederken en-Necm Suresi'nin 14. âyetinden³⁶³ iktibâs yapmıştır:³⁶⁴

131 تَسَلَّقْ إِيْغُورَنَ وَاغْزُ السُّهَى وَطَاوِلْ بِهِ سِدْرَةَ الْمُنتَهَى!
131 Tırman İkurân (Dağı'na), ilerle Süha (Yıldızı)na, boy ölçüş Sidretü'l-Muntehâ ile.

Yukarıdaki beyitlerde âyetlerden yalnızca lafız yönüyle değil muhteva itibariyle de iktibâs yapılarak beyitlerde farklı bağlamlar oluşturulduğu görülmektedir. Bu suretle anlatım zenginleştirilmiştir.

2.2.2. Cinâs

Cinâs, yazılışları birbirine benzeyen iki kelimenin farklı manalara gelecek şekilde kullanılmasıdır.³⁶⁵

Cezayir şehrinde bulunan Bâynâm Ormanı'nı tasvir ederken النُّجْمُ (ot) ve النُّجُومُ (yıldızlar) kelimelerini bir arada kullanarak cinâs yapmıştır.³⁶⁶

76 يَتِيهُ بِهِنَّ النَّجْمُ بَيْنَ النَّجُومِ دَلَالًا، فَيُطَلِّعُ فِي اللَّيْلِ صُبْحًا
76 (Bâynâm ormanında) yıldızlar arasında yıldız patı çiçeği nazlandığı için dürülür de gece vakti bir sabah doğar.

Şairin aşağıda yer alan iki beyitte alt alta getirdiği الْجَلَالُ (yücelik) ile الْجَمَالُ (güzellik) kelimelerinde harekeler aynı olmakla beraber bir harfin farklı olduğu nâkıs cinâs vardır:³⁶⁷

8 وَيَا تُرْبَةً تَاهَ فِيهَا الْجَلَالُ فَتَاهَتْ بِهَا الْقِمَمُ الشَّامِخَاتِ
9 وَالْقَى الْمَهَايَةَ فِيهَا الْجَمَالُ قَهْمَنَا بِأَسْرَارِهَا الْفَاتِنَاتِ

³⁶³

{عند سِدْرَةِ الْمُنتَهَى}

Sidretü'l-Muntehâ'nın yanında.

³⁶⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetü'l-Cezâir*, 32.

³⁶⁵ el-Hâşimî, *Cevâhîru'l-Belâgati fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, 325; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 354; Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 214; Ahmet Yıldız, *Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 281.

³⁶⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetü'l-Cezâir*, 26.

³⁶⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetü'l-Cezâir*, 19.

- 8 *Ey yüceliğin kendisinde kayb olduğu toprak! Yalçın zirveler o toprakta kayboldu.*
9 *O toprakta güzellik onun ne olacağını belirledi. Bizde çarpıcı sırlarını kavradık.*

Bir diğer nâkıs cinâs örneği ise الرِّصَاصُ (kurşun) ve الْقِصَاصَ (kısas, misilleme) kelimeleri arasındadır:³⁶⁸

106 وَأَعْلَنَ تَوْبَتَهُ فِي الْجِبَالِ فَكَانَ الرِّصَاصُ الْقِصَاصَ
106 (Milvâna hamamı) dağlarda tevbe ettiğini ilan etti.³⁶⁹ Kurşun, garantili kısas (in teminatı) oldu.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere cinâs sanatı başarılı bir şekilde kullanılarak kelimeler arasında ses uyumu tesis edilmiştir. Böylelikle esere ahenk ve akıcılık kazandırılmıştır.

2.2.3. Tıbâk

Tıbâk, iki kelimenin zıtlık ilişkisi içinde kullanılmasıdır.³⁷⁰

Mufdî Zekeriyâyâ aşağıdaki beyitte zıt anlamlı الْهَادِي (ağırbaşlı, sakin) ve التَّائِرِ (boyun eğmeyen, devrimci) kelimelerini bir arada kullanmıştır:³⁷¹

16 وَيَا تَوْرَةً حَارَ فِيهَا الرَّمَانُ وَفِي شَعْبِهَا الْهَادِي التَّائِرِ
16 *Ey zamanı hem kendine hem de boyun eğmeyen ve ağırbaşlı halkına hayran bırakan devrim.*

Bir başka beyitte سَلَامٍ (barış) ve حَرْبٍ (savaş) kelimeleri kullanılarak tıbâk sanatı uygulanmıştır:³⁷²

29 وَفِي كُلِّ شِبْرٍ لَنَا قِصَّةٌ مُجَنَّةٌ مِنْ سَلَامٍ وَحَرْبٍ

³⁶⁸ Zekeriyâyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 29.

³⁶⁹ Devrimden önce Milvâna Hamamı civarında içki alemleri düzenlenirdi. Şair bu yüzden Milvâna'nın tevbe ettiğini söylemektedir. Bkz. Zekeriyâyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 29.

³⁷⁰ İbn Hicce el-Hamevî, *Hiżânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, thk. Kevkeb Deyyâb (Beyrut: Dâr Şâdir, 2005), 2/71-72; Matlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğiyye ve Te'avvurihâ*, 3/66; Sedat Şensoy, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrîni ve Dinî Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 78.

³⁷¹ Zekeriyâyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 20.

³⁷² Zekeriyâyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

29 *Bizim için her bir karışta savaş ve barıştan (söz eden) bir hikâye vardır.*

Mufdî Zekeriyâ bir diğer beyitte **بَعُدْتُ** (uzaklaştım) ve **قَرُبْتُ** (yakın oldum) fiillerini bir arada kullanmıştır:³⁷³

26 **وَمَهْمَا بَعُدْتُ، وَمَهْمَا قَرُبْتُ غَرَامُكَ فَوْقَ ظُنُونِي وَلِيَّ**

26 *Her ne kadar senden uzakta veya yakında olsam senin aşkın aklımın ve düşüncelerimin üstünde.*

Mufdî Zekeriyâ ifade etmek istediği duygu ve düşünceleri tıbbâk sanatından yararlanarak okuyucuya daha etkili bir şekilde aktarmıştır. Zıt kelimelerin bir arada kullanımı manayı pekiştirmiştir.

2.2.4. Murâ'atu'n-Nazîr

Murâ'atu'n-Nazîr, kelimelerin zıtlık içermeksizin anlam bütünlüğü dikkate alınarak kullanılmasıdır.³⁷⁴

Şair Cezayir'deki Osmanlı-Türk hakimiyetini anlattığı aşağıdaki beyitte birbirini anlam bakımından destekleyen **الْجَمِيلِ** (güzellik, vefa) **الصَّدِيقِ** (arkadaş) ve **الْوُدُودِ** (dostluk) kelimelerini kullanmıştır:³⁷⁵

340 **وَنَحْنُ أَنَاسٌ نَعُدُّ الْجَمِيلَ وَنَزَعَى ذِمَامَ الصَّدِيقِ الْوُدُودِ**

340 *Bizler güzeli takdir ederiz (vefayı gözetiriz) ve can dostumuza hürmet ederiz.*

Mufdî Zekeriyâ Cezayir'e olan sevgisini ifade etmek için anlamca birbirini tamamlayan **حُبِّي** (sevgim) ve **قَلْبِي** (kalbim) kelimelerini kullanmıştır:³⁷⁶

21 **جَزَائِرُ، يَا لِحَاكِيَةِ حُبِّي وَيَا مَنْ حَمَلَتِ السَّلَامَ لِقَلْبِي**

21 *Cezayir! Ey sevgimin hikâyesi, ey kalbime huzuru taşıyan!*

³⁷³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

³⁷⁴ Maflûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Te'avvurihâ*, 3/243; 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, 179; Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî' Dirâsetun Târîhiyyetun ve Fenniyyetun li-Uşûli'l-Belâgati ve Mesâili'l-Bedî'*, 158; Bolelli, *Belâgat Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 489.

³⁷⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

³⁷⁶ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

Şairin anlam bakımından birbirleriyle uyumlu kelimeleri aynı beyitte sıralaması okuyucunun manayı zihninde daha iyi şekillendirmesini sağlamıştır.

2.2.5. Taşrî‘

Taşrî‘, beytin ilk şatırının son kısmıyla (sadr) ikinci şatırın son kısmının (acûz) vezin, kâfiye ve irab açısından bire bir uyumlu olmasıdır.³⁷⁷

İlyâzetu’l-Cezâir’in ilk beytinde الْمُعْجِزَاتِ ve الْكَائِنَاتِ kelimeleri arasında bu uyum söz konusudur:³⁷⁸

1 جَزَائِرُ، يَا مَطَّلَعَ الْمُعْجِزَاتِ وَيَا حُجَّةَ اللَّهِ فِي الْكَائِنَاتِ

1 Cezayir! Ey mucizelerin doğuş yeri, ey kainattaki Allah’ın delili!

Bir başka beyitte الْقَادِرِ ve الْفَاطِرِ kelimeleri arasında tesis edilen uyumla taşrî‘ sanatı uygulanmıştır:³⁷⁹

11 جَزَائِرُ، يَا بَدْعَةَ الْفَاطِرِ وَيَا رَوْعَةَ الصَّانِعِ الْقَادِرِ

11 Cezayir! Ey Allah’ın yarattığı güzellik, ey kadîr olan Allah’ın yarattığı şaheser!

Şair bir diğer beyitte بِرُوحِي ve بِدَرْبِي kelimelerini kullanarak taşrî‘ sanatından yararlanmıştı.³⁸⁰

22 وَيَا مَنْ سَكَبَتِ الْجَمَالَ بِرُوحِي وَيَا مَنْ أَشَعَّتِ الضِّيَاءَ بِدَرْبِي

22 Ey ruhuma güzelliği akıtan, ey yoluma ışık tutan!

Mufdî Zekerıyyâ taşrî‘ sanatını kullanarak kâfiyeyi okuyucuya daha ilk şatırdan sezdirmesinin yanı sıra esere müzikal ahenk de kazandırmıştır.

³⁷⁷ el-Hamevî, *Hizânetu’l-Edeb ve Gâyetu’l-Ereb*, 4/273-274; Tasa, *İbnu’s-Semmân ve Şiirleri*, 159; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Gelenegi ve Suyûti’nin Nazmu’l-Bedî Adlı Eseri*, 180.

³⁷⁸ Zekerıyyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 19.

³⁷⁹ Zekerıyyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 20.

³⁸⁰ Zekerıyyâ, *İlyâzetu’l-Cezâir*, 21.

2.2.6. Mübalağa

Mübalağa, anlatımı etkili kılmak için bir şeyin olumlu veya olumsuz özelliklerini ifade ederken aşırıya gitmektir.³⁸¹ *İlyâzetu'l-Cezâir*'in muhtevası gereği şairin genellikle mübalağalı bir dil tercih ettiği görülmektedir.

Mufdî Zekeriyâ'nın Cezayir'e olan sevgisini dile getirdiği beyitler mübalağa sanatının güzel örneklerini barındırmaktadır:³⁸²

فَلَوْلَا جَمَالَكَ مَا صَحَّ دِينِي 23 وَمَا إِنْ عَرَفْتُ الطَّرِيقَ لِرَبِّي!

وَلَوْلَا الْعَقِيدَةُ تَغْمُرُ قَلْبِي 24 لَمَا كُنْتُ أَوْ مِنْ إِلَّا بِشَعْبِي!

²³ *Rabbimin (hidayet) yolunu bilsem de eğer senin güzelliğin olmasaydı dinim tamam olmazdı!*

²⁴ *Eğer kalbime yerleşen inanç olmasaydı ancak halkıma iman ederdim!*

Mübalağa sanatına dair zikredilmesi gereken başka bir beyitte zamana geçmiş kavimlerin mertebeleri sorulmuş, zamansa hiç tereddüt etmeden Cezayir'in tarihte imar ve bayındırlıkta öne çıkmış Semûd ve 'Âd kavimlerinden, yüksek sütunlarla bezeli şehirleriyle bilinen İrem'den bile önde olduğunu söylemiştir:³⁸³

وَأَوْقَفْتُ رُكْبَ الزَّمَانِ طَوِيلًا 188 أَسْأَلُهُ: عَنْ ثَمُودٍ ... وَعَادٍ ...

وَعَنْ قِصَّةِ الْمَجْدِ ... مِنْ عَهْدِ نُوحٍ 189 وَهَلْ إِرْمٌ ... هِيَ ذَاتُ الْعِمَادِ؟

فَأَفْسَمَ هَذَا الزَّمَانُ يَمِينًا 190 وَقَالَ: الْجَزَائِرُ ... دُونَ عِنَادِ!

¹⁸⁸ *Zaman kafilesini uzun bir süre durdurdum, ona Semûd'u ... 'Âd'ı sorayım.*

¹⁸⁹ *Şeref kıssasını... Nuh devrini ve İrem'i... Şu sütun(larla donatılanı)?*

¹⁹⁰ *Zaman öyle bir yemin etti ve dedi ki: Cezayir... Şeksiz şüphesiz (bunların en mükemmelidir)!*

Cezayir Devrimi'nin dönüm noktalarında biri olan silahlı mücadelenin başlaması mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır:³⁸⁴

³⁸¹ Kudâme Ca'fer bin, *Naḫdu's-Şi'r*, thk. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hafâcî (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 146-147. 'Askerî, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, 365. Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 336.

³⁸² Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

³⁸³ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 37.

³⁸⁴ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 69.

500	مَتَى نَزَلَتْ ثَوْرَةٌ مِنْ سَمَاءٍ	نُزُولَ الْمَسِيحِ ... عَلَيْهِ السَّلَامُ؟
501	تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيْلَةَ قَدَرٍ	وَأَلْقَى السِّتَارَ عَلَى أَلْفِ شَهْرٍ
502	وَقَالَ لَهُ الشَّعْبُ: أَمْرُكَ رَبِّي!	وَقَالَ لَهُ الرَّبُّ: أَمْرُكَ أَمْرِي!

500 *Devrim ne zaman İsa'nın indiği gibi indi... selam olsun ona?*

501 *Rabbin kadir gecesini³⁸⁵ ilan etti. Bin ayın üzerine örtüyü attı.*

502 *Halk Rabbe dedi: Emrin (olur)! Rab halka dedi: Senin işin benim işimdir!*

Yukarıdaki beyitlerde aşırı mübalağa söz konusudur. Ancak Cezayir'in devrim sürecinde karşı karşıya kaldığı zor durum göz önüne alındığında şairin muhtevaya hizmet edecek şekilde Cezayir'i ön plana çıkartması bu minvalde haklı görülebilir. *İlyâzetu'l-Cezâir*'in geneline hâkim olan aşırı mübalağalı anlatım zikredilen amaca mebnidir.

2.2.7. Te'kîdu'z-Zemm Bimâ Yuşbihu'l-Medh

Te'kîdu'z-zemm bimâ yuşbihu'l-medh, anlatımı daha etkili kılmak adına zemmin medhi andıracak şekilde ifade edilmesidir.³⁸⁶

Mufdî Zekeriyâ'nın Fransa'ya hayranlık duyan Cezayirlileri eleştirdiği aşağıdaki beyit bu sanat için güzel bir örnektir:³⁸⁷

868	تَعَالَى فَرَنْسَا ... أَدْخُلِي بِسَلَامٍ	فَأَبْنَاءُ صُلْبِكَ مِلءَ الْجَحَى!...
869	غَدًا بِالرَّغَارِيدِ يَسْتَقْبِلُونَ	نُزُولَكَ فِي أَرْضِنَا بَعْدَمَا

868 *Haydi gel Fransa... Esenlikle gir. Senin çocukların topyekûn himaye altında.*

869 *Yarın ülkemize gelişini zilgıt (çekerek) karşılayacaklar bundan sonra.*

Cezayirlilerin yabancı uyruklu kadınlarla evlenme isteklerinin yerildiği aşağıdaki beyit, te'kîdu'z-zemm bimâ yuşbihu'l-medh'e dair güzel bir örnektir:³⁸⁸

³⁸⁵ Ertesi gün silahlı mücadeleye başlandığını ilan eden bildirinin okunacağı 1 Kasım 1954 gecesini kastedilmektedir.

³⁸⁶ Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 343.

³⁸⁷ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 105.

³⁸⁸ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 104.

855 وَتَقْضِي اللَّيَالِي خَارَجَ بَيْتِي
وَذَلِكَ مِنْ نِعَمِ الْمَدِينَةِ
856 وَإِنْ وُلِدَتْ ... لَسْتُ أَدْرِي لِمَنْ؟
كَفَى أَنَّهُ مِنْ بَنِي الْبَشَرِ

855 *Evimin dışında geceler (ini) geçiriyor. İşte bu (güya) medeniyetin güzellikleri!*

856 *Eğer doğurursa... Bilmiyorum (çocuk) kimin? (Ona göre) İnsanoğlu olması yeter.*

Te'kîdu'z-zemm bimâ yuşbihu'l-medh istisna ve olumsuzluk edatları kullanılarak gerçekleştirir.³⁸⁹ Mufdî Zekeriyâ, bu edatlara yer vermeden te'kîdu'z-zemm bimâ yuşbihu'l-medh sanatından yararlanmıştır.

2.2.8. Reddu'l-'Acz 'Ala's-Şadr

Reddu'l-'acz 'ala's-şadr, manaları farklı olabilmekle birlikte lafızları benzer veya aynı olan iki kelimeden birinin beytin ilk şatırında (şadr) diğerinin ise ikinci şatırın sonunda (acz) kullanılmasıdır.³⁹⁰

تَنْبَأْتُ lafzı ilk şatırın başında gelirken onunla aynı kökten türeyen الْمُتَنَبِّئِي lafzı ikinci şatırın sonunda getirilmiştir.³⁹¹

30 تَنْبَأْتُ فِيهَا بِأَلْيَادِي فَأَمَنْ بِي، وَهِيَ، الْمُتَنَبِّئِي!

30 *İlyâzamlâ bu (hikâyeyi) anlattım. Mütenebbî³⁹² bana ve o (hikâyeye) inandı.*

Reddu'l-'acz 'ala's-şadr sanatından yararlanılarak beyitler arasında ahenk sağlanmıştır. Şairin reddu'l-'acz 'ala's-şadr sanatına yer vermesi, ifade becerilerindeki yetkinliğini göstermektedir.

³⁸⁹ 'Atîk, 'İlmu'l-Bedi', 170-175; Merâgî, 'Ulûmu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedi', 343; Bolelli, *Belâgat Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 517-520; Y. Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat Meâni Beyân Bedî'* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2020), 200.

³⁹⁰ Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâgati'l-'Arabîyye*, 243-244; Mañlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvurihâ*, 3/20-21; 'Atîk, 'İlmu'l-Bedi', 225-226.

³⁹¹ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 21.

³⁹² Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (ö. 965) gönderme yapılmıştır.

2.2.9. Tevriye

Tevriye, iki manalı bir kelimenin okuyucunun zihninde her iki manayı da anımsatacak şekilde kullanılmasıdır.³⁹³ Asıl anlatılmak istenen uzak anlam, yakın anlamın peşi sıra sanki perde ardından açığa çıkıyor gibidir.³⁹⁴

Mufdî Zekeriyâ, وَلِلدِّينِ خَيْرٌ (dinde hayır vardır) ifadesiyle Barbaros Hayrettin Paşa'yı kastetmiştir.³⁹⁵

وَلِلدِّينِ خَيْرٌ يَصُونُ جَمَاهُ وَأَسْطُولَنَا فِي الْبِحَارِ يَسُودُ 334

³³⁴ *Hayrettin vatanı savunuyor ve donanmamız denizlere hâkim oluyor.*

İlyâzetu'l-Cezâir'de tevriye sanatından yararlanılarak anlama derinlik kazandırılmıştır. Şairin tevriye sanatından istifade etme yoluna gitmesi, kelime oyunları konusundaki maharetinin yanı sıra dile hakimiyetini de göstermektedir.

³⁹³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, 3/184; Cârîm - Emîn, *el-Belâġatu'l-Vâdiha el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 337; Feyyûd, *İlmu'l-Bedî' Dirâsetun Târîhiyyetun ve Fenniyyetun li-Uşûli'l-Belâġati ve Mesâili'l-Bedî'*, 174.

³⁹⁴ Mücahit Küçüksarı, *İbn Hicce el-Ḥamevî ve Dîvânı: (edisyön - kritik)* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 173-174.

³⁹⁵ Zekeriyâ, *İlyâzetu'l-Cezâir*, 52.

SONUÇ

Mufdî Zekerıyyâ'nın edebî kişiliği, yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarının etkisiyle şekillenmiştir. Şair, Cezayir'in Fransız işgali altında olduğu, Müslüman halkın baskı ve ayrımcılığa maruz kaldığı bir dönemde yetişmiştir. Bu durum onun edebî kişiliğini derinden etkilemiştir. Şiirlerinde vatan sevgisi, devrim vurgusu, işgale karşı öfke, sömürgecilere meydan okuma ve kardeşlik temaları ön plana çıkmıştır. Bağımsızlık mücadelesine olan katkısı ve devrime vurgu yaptığı şiirleri, ona "devrim şairi" unvanını kazandırmıştır.

İlyâzetu'l-Cezâir, Mufdî Zekerıyyâ'nın hayatta olduğu dönemde yayımladığı son eser olması nedeniyle, şairin edebî kişiliğini yansıtmaya bakımından büyük öneme sahiptir.

İlyâzetu'l-Cezâir'de yeni bir dil ve anlatım arayışına giren Mufdî Zekerıyyâ, geleneksel formlardan yola çıkarak özgün bir şiir dili ortaya koymuştur. Eserde sıra dışı metaforlar, çağdaş imgeler ve farklı bir anlatım tekniği kullanarak okuyucuları etkilemeyi başarmıştır. Mufdî Zekerıyyâ, şiir dilini eser boyunca olağan hale getirdiği destansı unsurlar üzerine kurgulamıştır. Eserde Cezayir'in tabiatı, şehirleri, ulusal kahramanları ve bağımsızlık mücadelesi süreci bu kurgusal bağlamda ele alınmıştır.

Mufdî Zekerıyyâ'nın *İlyâzetu'l-Cezâir*'de devrime evrensel bir yankı vermesinin yanında belki de en belirgin başarısı, devrimi İslamî değerlerle yekpare bir şekilde birleştirmesidir. Bu birleşim *İlyâzetu'l-Cezâir*'de çoğu kez bağlamın Kur'ân âyetlerinden oluşturulması suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Şiirde yabancı kelimelerin kullanımı, genellikle edebî kaliteyi düşüren bir unsur olarak kabul edilir. Ancak *İlyâzetu'l-Cezâir*'de durum tam aksinedir. Eserde çoğu Berberîce ve Fransızca özel isim ve yer adları Arapça kelimelerle uyum içinde kullanılmıştır. Arap şiiri için oluşturulmuş bir veznin yabancı kelimelere çoğu kere uygun düşmemesine rağmen, bu kelimeleri ahengi bozmadan Arapça kelimelerle birlikte kullanabilmesi Mufdî Zekerıyyâ'nın dil yeteneğinin de bir göstergesidir.

İlyâzetu'l-Cezâir, 100 kıtadan oluşmaktadır. Her kıtanın sonunda, lâzime adı verilen tekrarlar yer almaktadır. Lâzime diğer beyitler gibi mütekkârib vezniyle

yazılmıştır. Mufdî Zekeriyâ, lâzime aracılığıyla farklı konuları ele alan kıtalar arasında bağlantı kurmuş ve esere müzikal bir nitelik kazandırmıştır. Lâzime, *İlyâzetu'l-Cezâir*'i diğer eserlerden farklı kılan önemli bir unsurdur.

İlyâzetu'l-Cezâir'in şekil yapısında klasik Arap şiiri formlarından esinlenilerek yenilikçi bir yaklaşım sergilenmiştir. Eser, 1001 beyitte –lâzime dahil– aynı veznin kullanılması sebebiyle kaside türünü çağrıştırmaktadır. Kafiye düzeni açısından terkîb-i bend ve tercî-i bende benzemektedir. *İlyâzetu'l-Cezâir*'in nazım biçimi, Mufdî Zekeriyâ tarafından oluşturulan yeni bir tür olarak kabul edilebilir. Ancak, bu türün şair tarafından isimlendirilmemesi ve *İlyâzetu'l-Cezâir*'in nazım özelliklerine benzer nitelikte başka bir eserin kaleme alınmamış olması, söz konusu nazım biçiminin ekolleşmesini engellemiştir. *İlyâzetu'l-Cezâir*, şekil özellikleri değerlendirildiğinde 1001 beyitlik tek kasideden oluşan bir şiir manzumesi şeklinde tanımlanabilir.

İlyâzetu'l-Cezâir'de yer alan ifadelerin dilbilgisi kurallarına uygunluğu, beyân anlatım üsluplarından ve bedî' sanatlarından manaya hizmet edecek şekilde yararlanılması, Mufdî Zekeriyâ'nın Arap şiir geleneğine dair bilgi ve birikimini açıkça ortaya koymaktadır.

Mufdî Zekeriyâ, modern dönemde klasik Arap şiirini temsil etmesiyle öne çıkan bir şairdir. Şiirlerinde geleneğe bağlı kalarak yaşadığı dönemin fikir ve düşüncelerini yansıtmıştır. Geleneksel şiir yapısına hakimiyetinin yanı sıra modern dönemde Arap şiirine verdiği dinamizmle özelde Cezayir edebiyatı genelde ise Arap edebiyatı için önemli bir isim haline gelmiştir. Bu nedenle, Mufdî Zekeriyâ'nın *İlyâzetu'l-Cezâir*'in dışındaki eserleri de incelenmeyi hak etmektedir. Ancak bu eserler araştırmanın konusu dışında kalmıştır. Bu bakımdan bu çalışma, şair ve eserleri hakkında gelecekte yapılacak başka akademik çalışmalara da ışık tutmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. “Zîrîler (Kuzey Afrika Zîrîleri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Akbaş, Y. Fatih. *Arapça Belâgat Meâni Beyân Bedî’*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ali, Muhammed el-. “Nâdî’s-Şanavber Remzu Necâhî Siyâsâtî’l-Cezâiri’l-‘Arabiyyeti ve’d-Duveliyyeti”. *el-Cezîra*. Erişim 05 Nisan 2023. <https://www.aljazeera.net/news/2005/3/22/%d9%86%d8%a7%d8%af%d9%8a-%d8%a7%d9%84%d8%b5%d9%86%d9%88%d8%a8%d8%b1-%d8%b1%d9%85%d8%b2-%d9%86%d8%ac%d8%a7%d8%ad-%d8%b3%d9%8a%d8%a7%d8%b3%d8%a7%d8%aa-%d8%a7%d9%84%d8%ac%d8%b2%d8%a7%d8%a6%d8%b1>
- Ali Rıza Paşa. *Elveda Cezayir: Mir’at ül-Cezayir*. çev. Ali Şevki. thk. Cahit Kayra. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 1. Basım, 2014.
- Alwan, F.S. - vd. *Dictionnaire Français Arabe*. Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2. Basım, 2004.
- Aytekin, Arif. “İbn Tûmert”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/425-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bağcı, Abdullah Esat. *Arap Şairlerden Ebu’l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Bedevî, Ahmed Ahmed. *Ususu’n-Nakdi’l-Edebî ‘İnde’l-‘Arab*. Kahire: Dâru Nahđati Mısr, 1996.
- Bedrî, Osman. “el-Mevkıfu’l-Melhamî fi Şi’ri Mufdî Zekerıyyâ Kıırâeten İstikşâfiyyeten”. *Mecelletu’l-Luğati’l-‘Arabiyye* 7 (2002), 96-120.
- Belviranlı, Ali Kemal. *Aruz ve Âhenk*. Marifet Yayınları, 4. Basım, 1995.
- Bilge, Mustafa L. “Batı Sahrâ”. 5/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bilgehan, İzzettin. *Yemen Arap Edebiyatı Emir San’âni Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Bin Şenhû, Abdülhamid. *el-Meliku’l Âlim Yûbâ eş-Şânî ve Zevcuhû Kılûbâtrâ Sîlînî*. Cezayir: Vezâratu’s-Şekâfe, 2007.
- Bin Zûre, Abdurrahman. “Haşâişu’l-Kaşîdeti’s-Şi’riyyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Mu’âşıra: Mufdî Zekerıyyâ Enmûzecen”. *Fikr ve ‘İbdâ’* 132 (2020), 127-156.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân, Me’ânî, Bedî’ İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: IFAV, 8. Basım, 2013.
- Bûdâb, Necât. *es-Sebku’l-Mu’cemî fi Şi’ri İlyâzeti’l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ*. Bevâkî: Câmî’ati ‘Arabî b. Mehîdî, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bûhûş, ‘Ammâr. *et-Târîhu’s-Siyâsî li’l-Cezâir mine’l-Bidâyeti ve li-Gâyeti* 1962. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1997.

- Bûterdîn, Yahya. “Mufdî Zekeriyâ min hilâli Kitâbihî ‘Edvâ ‘alâ Vâdî Mîzâb’”. *Mecelletu’l-Vâhâti li’l-Buhûşi ve’d-Dirâsâti* 8/1 (2015), 1389-1410.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 31. Basım, 2021.
- Cârim, Ali - Emîn, Mustafa. *el-Belâgatu’l-Vâdiha el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedî’*. Mektebetu’l-‘İlmi’l-Ḥadîs, 1. Basım, 2005.
- Ca’fer bin, Kudâme. *Naḳdu’ş-Şi’r*. thk. Muhammed ‘Abdu’l-Mun‘im Ḥafâcî. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.
- Cezâira. “Yevme Cerâ Nehru’s-Sîn bi-Dimâi’l-Cezâiriyyîn 60 ‘Âmen ‘alâ Meczeratin Eḳarra bihâ Hûlând ve Mâkrûn”. Erişim 07 Nisan 2023. <https://www.aljazeera.net/politics/2021/10/17/%d9%8a%d9%88%d9%85-%d8%ac%d8%b1%d9%89-%d9%86%d9%87%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%91%d9%8a%d9%86-%d8%a8%d8%af%d9%85%d8%a7%d8%a1-%d8%a7%d9%84%d8%ac%d8%b2%d8%a7%d8%a6%d8%b1%d9%8a%d9%8a%d9%86-60>
- Corriente, F. *Nuevo Diccionario Español Arabe*. Madrid: Instituto Hispano Arabe De Cultura, ts.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. ed. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, ts.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman el-. *Esrâru’l-Belâga*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matba’atu’l-Medenî, 1991.
- Çolak, Ömer. *Edebiyat Çalışmalarında Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Derdûr, Semîr Nûreddîn. *Melḥametu’l-Cezâir Şerḥun Târîhiyyun li-İlyâzeti’l-Cezâir li-Şâ’iri’ş-Sevrati Mufdî Zekeriyâ*. Windsor: Muessesetu’l-Hindâvî, 2019.
- Dereli, Muhammet Vehbi. *Arap Edebiyatında Bedüiyye Geleneği ve Suyûtî’nin Nazmu’l-Bedî Adlı Eseri*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Duman, Mehmet Akif. *Bir Metafor Olarak Metafor*. Paradigma Akademi, 2022.
- Duman, Mehmet Akif. *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*. Ankara: Nobel, 1. Basım, 2019.
- Dûmîr, Muhammed. *Dûnâtûs eş-Şâiru’n-Nûmîdî ellezî Enhâ Vucûde’l-Kâşûlîkiyye fî İfrîkâ*, ts.
- Elmalı, Hüseyin. “Kaside”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Eminoğlu, Ali. *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020.
- Eminoğlu, Ali. *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasideleri*. Konya: Aybil Yayınları, 2017.

- Enîs, İbrahim. *Mûsîka 'ş-Şi'r*. Kahire: Mektebetu'l-Anclû el-Mişıriyye, 2. Basım, 1952.
- Fanon, Frantz. *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*. çev. Kamil Çileçöp. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Fedai, Aysel. *Fransa Hakimiyeti'nde Cezayir (1914-1954)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Feyyûd, Besyûnî 'Abdu'l-Fettâh. *'İlmu'l-Bedî' Dirâsetun Târîhiyyetun ve Fenniyyetun li-Uşûli'l-Belâgati ve Mesâili'l-Bedî'*. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', 4. Basım, 2015.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fidan, İbrahim. *Arap Şâirlerden İbnu'n-Nâkib ve Şiiri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Say Yayınları, 9. Basım, 2023.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. çev. Asım Baltacıgil. Bilim Felsefe Sanat Yayınları, 1987.
- Girgin, Güneş. *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gökgöz, Turgay. *Modern Cezayir Edebiyatı*. İstanbul: Akdem Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Gökgöz, Turgay. *Modern Cezayir Şiirinde Millî Bir Şair: Mufdî Zekeriyâ*. ed. Ahmet Hamdi Can - İhsan Doğru. Ankara: Nobel, 2021.
- Gürkan, Nejdî. *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*. Ankara: Nobel, 2005.
- Haccâc, 'Abdu'l-Fettaḥ Ahmed. "el-Veznu ve'd-Delâletu fi Şi'ri Mûfdî Zekeriyâyâ: İlyâzatu'l Cezâir Enmûzecen". *Muessesetu'l-Bûne li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti* 25/26 (2016), 75-82. <https://doi.org/10.46216/0835-000-025-026-006>
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Haktan, Selâmi. "Ey Fransa Seninle Olan Hesabımız Hiç Bitmedi". *Twitter*. 13 Nisan 2019. Erişim 09 Mart 2023. <https://twitter.com/slmhktn/status/1117113461274763265>
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*. thk. Kevkeb Deyyâb. Beyrut: Dâr Şâdir, 2005.
- Hammûde, Mustafa. *Mufdî Zekeriyâyâ ve İntâcuhu'l-Edebî fi Merḥaleti Mâ Kable's-Şevra*. Tilimsân: Ebû Bekr bi'l-Ķâyid Tilimsân Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Harrâs, Muhammed. "el-Eb'âdu'd-Delâliyye li'l-Vaṭan fi'n-Neşid (Ķasemen) li-Mufdî Zekeriyâyâ". *Mecelletu'l Mevâzin* 1/1 (2019), 47-59.

- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhîru'l-Belâgati fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. thk. Yusuf eş-Şamîlî. el-Mektebetu'l-'Aşriyyetu, 1999.
- Hıfây, Ali. “el-Cuğrâfiyyetu't-Târîhiyyetu li-Bilâdi'z-Zâb min'el-Fethi ilâ Muntaşafi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicriyyi/el-Hâdî Aşera Milâdî: Dirase fi Tetavvuri'l-Mecellâti ve'l-Mevâki'i”. *Mecelletu'l-Mevâkıf* 12/1 (2017), 9-30. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/33219>
- Hizmetli, Sabri. “Abdurrahman b. Rüstem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat - A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Hüseyn, Nâşîru'd-Dîn İbrahim Ahmed - Hammû, Bin Eyüp Hamza. “İlyâzetu'l-Cezâir Dirâsetun Taḥlîliyyetun Târîhiyyetun”. *Mecelletu'l-Aşâleti li'd-Dirâsâti ve'l-Buḥûsi* 4/7 (2021), 15-35.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981.
- İlter, Aziz Semih. *Şimalî Afrikada Türkler*. İstanbul, 1937.
- Kahraman, Kemal. “Cezayir (Osmanlı Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/486-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kanar, Mehmet. “Şâhnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/289-290. TDV Yayınları, 2010.
- Kapka, Emine. *Roma-Kartaca Savaşları ve Hannibal*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.
- Ḳâriş, Emâl. *İshâmâtu Muḑdî Zekerıyyâ fi's-Sevrati'l-Cezâiriyye min (1908 ilâ 1962)*. Mesîle: Muhammed Bûḍiyâf el-Mesîle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kavas, Ahmet. “Mizâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kazan, Ebru. “Bağımsız Cezayir Sanat Platformu: Emperyalist Fransa'nın Zulümlerinin Kanıtı Olan Bir Anıt: Serkadji Hapishanesi”, 13 Ocak 2021. <https://cezayirsanatplatformu.blogspot.com/2021/01/emperyalist-fransanın-zulümlerinin.html>
- Keddâş, Fârûḳ. “Bûtân Câsûs Nâbülyûn ellezî Ḥaḍara li-İḥtilâli'l-Cezâir”. eş-Şurûḳu'l-'Arabî. <https://www.echoroukonline.com/-ایف-بوتان-جاسوس-نابليون-الذي-حضر>
- Kılıç, Murat. *Eskiçağ Tarihinde Hannibal'ın Yeri ve Önemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Koç, Mustafa. *Müḑdî Zekerıyyâ ve Mehmet Akif Ersoy Edebî Karşılaştırma*. Ankara: İlâhiyât, 1. Basım, 2022.

- Ḳumârî, Bi'l-Ḳasım Sa'd. *Dirâsâtun fî'l-Edebi'l-Cezâiriyyi'l-Ḥadîş*. Dâru'r-Râidi li'l-Kitâb, 5. Basım, 2007.
- Ḳumârî, Bi'l-Ḳasım Sa'd el-. "fi Ṭarîki İlyâzetu'l-Cezâir: Arḍu'l-Melâhimi". *Mecelletu'l-Âdâb* 2/4 (1954), 51-52.
- Kuran, Ercüment. "Abdülkerîm el-Hattâbi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/252. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçüksarı, Mücahit. *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı: (edisyon - kritik)*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Küçüksarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Maṭlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Tetavvurihâ*. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Mevsû'ât, 2006.
- Maṭlûb, Ahmed. *Funûnu'l-Belâga el-Beyân el-Bedî'*. Kuveyt: Dâru'l-Buḥûşî'l-İlmiyye, 1975.
- Medenî, Ahmed Tevfik. *Ḳartâcine fî Erbe'ati 'Uşûr min 'Aşri'l-Hicâratî ile'l-Fethi'l-İslâmî*. Cezayir: el-Muessesetu'l-Vaṭaniyye li'l-Kitâb, 1986.
- Medenî, Ahmed Tevfik. *Kitâbu'l-Cezâir*, 1932.
- Medenî, Ahmed Tevfik. *Hâzihî Hiye'l-Cezâir*. Kahire: Mektebetu'n-Nehḍati'l-Miṣriyye, ts.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.
- Merçil, Erdoğan. "Abdülvâdîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Merşâfi, Ahmed Hüseyin. *el-Vesîletu'l-Edebiyye li'l-'Ulûmi'l-'Arabiyyeti*. Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyyeti, 2012.
- Mevsû'atu't-Tûnisiyyeti'l-Meftûḥa. "Osman Ke'âk". Erişim 04 Haziran 2023. http://www.mawsouaa.tn/wiki/%D8%B9%D8%AB%D9%85%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B9%D8%A7%D9%83
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Hanbeke. *el-Belâgatu'l-'Arabiyyetu Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1996.
- Muhtar, Cemal. "Antere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Mutabbakânî, Mâzin Salâh. "Cem'iyetü'l-Ulemâi'l-Müslimîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/336-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Nihad, M. Çetin. "Arûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/424-437. TDV Yayınları, 1991.
- Nihad, M. Çetin. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Öz, Nihan. *Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Özaydın, Abdülkerim. “Ağlebîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/475-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs (Siyasî Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/211-225. TDV Yayınları, 1995.
- Özdemir, Mehmet. “Hammâd el-Berberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özdemir, Mehmet. “Hammâdiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özdemir, Mehmet. “Muvahhidler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/410-412. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özdemir, Mehmet. “Sanhâce (Benî Sanhâce)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özkuyumcu, Nadir. “İbrâhim I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özkuyumcu, Nadir. “Nâsır b. Alennâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkuyumcu, Nadir. “Rüstemiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Pala, İskender - Kılıç, Filiz. “Musammat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/233-235. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Saîdûnî, Nasıruddîn. “Cezayir (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayir>
- Şallâbî, Ali Muhammed. *Kifâhu 'ş-Sa'bi'l-Cezâirî Dıdde'l-İhtilâli'l-Frânsî*. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1. Basım, 2017.
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe, 3. Basım, 2010.
- Sa'd, Muhammedi's-Sa'id - Bi'kâdir, Abdulkâdir. “İlyâzetu'l-Cezâir fî Kelimeti Mevlûd Kâsım”. *Mecelletu'z-Zâkira* 10/2 (2022), 16-30. Algeria; With its beauty, its historical originality, November
- Sibkâk, Şalîha. “Dehşetu't-Tekrâri fî İlyâzetu'l-Cezâir Dirâsetun Uslûbiyyetun”. *Mecelletu'l-Lügati'l-Vazîfeti* 7 (2020), 112-120.
- Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

- Şenay, Bülent. *İlk Râfızî Hıristiyan Kilisesi Markûnîlik*. Bursa: Verka Yayınları, 2003.
- Şensoy, Sedat. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrînî ve Dinî Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Şeriati, Ali. *Ali*. çev. Dursunoğlu, Alptekin. Ankara: Fecr Yayınları, 2002.
- Şeşen, Ramazan. “Cevher es-Sıkıllî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tabâne, Bedevî. *Mu‘cemu’l-Belâğati’l-‘Arabiyye*. Dâru’l-Menâra, 3. Basım, 1988.
- Tala, Murat. “Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâki’nin el-Alâka’sı Bağlamında Bir Bakış”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 661-680.
- Talâl, ‘Avde - Bin Ferîh, el-Cîlâlî. “el-Bune’l-Uslûbiyye fî Mudevvanâti Şi‘ri’s-Şevrati’l-Cezâiriyye: İlyâzatu’l Cezâir Enmûzecen”. *Mecelletu’l-Lügati’l-Vaţaniyye*, 234-241. <https://doi.org/10.54295/2201-000-008-017>
- Tasa, Muhammet. *Ahmed b. Şahin el-Kıbrisi ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 2013.
- Tasa, Muhammet. *İbnu’s-Semmân ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 1. Basım, 2007.
- Toptaş, Mahmut. “İlk Gıdamız Ana Sütü ve Ezan Cezayir Marşı”. *Milli Gazete* (05 Ekim 2020). <https://www.milligazete.com.tr/makale/5571235/mahmut-toptas/ilk-gidamiz-ana-sutu-ve-ezan-cezayir-marsi>
- Tur, Salih. *Arap Mitolojisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Turan, Şerafettin. “Barbaros Hayrettin Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/65-67. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Turgut, Ramazan. *Donatizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Ezher (Mimari)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/53-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Veledu’l-‘Arûsî, Tayyîb et-. *A’lâm mine’l-Edebi’l-Cezâiriyyi’l-Ĥadîş*. Cezayir: Dâru’l-Ĥikme, 2009.
- Wikipedia. “Abdurrahman Şeybân”. 14 Mart 2023. Erişim 04 Haziran 2023. https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D8%A7%D9%86_%D8%B4%D9%8A%D8%A8%D8%A7%D9%86&oldid=61576907
- Wikipedia. “Fenikeliler”, 25 Nisan 2023. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Fenikeliler&oldid=29637278>
- Wikipedia. “Fossa Regia”. 15 Mart 2023. Erişim 23 Mart 2023. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Fossa_Regia&oldid=1144847775
- Wikipedia. “İlyada”. 21 Mayıs 2023. Erişim 04 Haziran 2023. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=%C4%B0lyada&oldid=29756177>
- Wikipedia. “Jugurtha”. 01 Şubat 2023. Erişim 23 Mart 2023. <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Jugurtha&oldid=1136939695>

- Wikipedia. “Kal’atu Benî Hammâd”. 29 Ocak 2023. Erişim 27 Mart 2023.
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%82%D9%84%D8%B9%D8%A9_%D8%A8%D9%86%D9%8A_%D8%AD%D9%85%D8%A7%D8%AF&oldid=60898839
- Wikipedia. “Mevlûd Kâsım b. Nâyıt bi’l Kâsım”. 17 Mart 2023. Erişim 04 Haziran 2023.
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%85%D9%88%D9%84%D9%88%D8%AF_%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85_%D9%86%D8%A7%D9%8A%D8%AA_%D8%A8%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85&oldid=61806128
- Wikipedia. “Muşâlî Hâc”, 16 Mart 2023.
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%85%D8%B5%D8%A7%D9%84%D9%8A_%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%A7%D8%AC&oldid=61691954
- Wikipedia. “Rîf (Mağrib)”. 04 Haziran 2023. Erişim 05 Mart 2023.
[https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A%D9%81_\(%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8\)&oldid=62718463](https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A%D9%81_(%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%B1%D8%A8)&oldid=62718463)
- Wikipedia. “Şeyh Haddâd”, 10 Mart 2023.
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%AE_%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D8%A7%D8%AF&oldid=61458621
- Wikipedia. “Şirşâl”. *Wikipedia*, 04 Kasım 2022.
<https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%B4%D8%B1%D8%B4%D8%A7%D9%84&oldid=59724705>
- Wikipedia. “Yağmeresân b. Zeyyân”. 15 Mart 2023. Erişim 28 Mart 2023.
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%8A%D8%BA%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D9%86_%D8%A8%D9%86_%D8%B2%D9%8A%D8%A7%D9%86&oldid=61670094
- Yavuz, Abdullah. “İbn Tûmert’in Mezhebî Kimliği”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 2069-2101. <https://doi.org/10.18505/cuid.341050>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, 2013.
- Yıldız, Ahmet. *Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Berberîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/478-483. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zekeriyâyâ, Mufdî. *Emcâdunâ Tetekellem*. thk. Mustafa b. el-Hâc Bekir Hammûde. Cezayir: Muessesetu Mufdî Zekeriyâyâ, 2003.
- Zekeriyâyâ, Mufdî. *İlyâzetu'l-Cezâir*. Cezayir: el-Muessesetu'l Vaṭaniyye li'l-Kitâb, 2. Basım, 1987.

- Zekerıyyâ, Mufdî. *Târîhuş-Şahâfeti'l-'Arabıyyeti fi'l-Cezâir*. thk. Ahmed Hâmdî. Cezayir: Muessesetu Mufdî Zekerıyyâ, 2003.
- 'Abdu'n-Nûr, Cebbûr. *el-Mu'cemu'l-Edebî*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1984.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabıyyeti, 1. Basım, 1952.
- 'Atîk, Abdulazîz. *İlmu'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahđati'l-'Arabıyye, 1985.
- 'Âyid, Ahmed vd. *el-Mu'cemu'l-'Arabıyyi'l-Esâsî*. li'd-Durûs, 1988.
- 'İmrân, Abdülhamid. "Muķâvemâtu'l-İhtilâli'r-Rûmânî 'Şevratu Firmûs Senete 372 Enmûzecen". *Mecelletu'l-Bâhiş fi'l-'Ulûmi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâ'ıyyeti* 6 (Aralık 2015), 124-137. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/98541>
- 'İzzu'd-Dîn Mîhûbî. "Merrat 42 Seneten 'alâ Rağîli Şâ'iru's-Şevrati". *Twitter*. 17 Ağustos 2019. Erişim 19 Mayıs 2023. <https://twitter.com/azzedinemihoub3/status/1162806726619533313>
- "İlyâzetu'l-Cezâir Kâmile li-Şâ'iri's-Şevrati'l-Cezâiriyye Mufdî Zekerıyyâ". haz. Kânât Yescunu Elektrûniyye. *Youtube*. Yayın Tarihi 17 Ağustos 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=U6-4nWVq95c>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 1". haz. Rachad Algeria. *Youtube*. Yayın Tarihi 20 Kasım 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=uskoptvd7aw>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 2". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 26 Nisan 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=FJHdjRMkeBc>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 3". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 26 Nisan 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=iMPguWf7MWw>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 4". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 26 Nisan 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=3dMtgtFaQbg>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 5". haz. Rachad Algeria. *Youtube*. Yayın Tarihi 20 Kasım 2019. https://www.youtube.com/watch?v=PmIXHwq_sCg
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 6". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 24 Mayıs 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=2nSyoteglfl>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 7". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 24 Mayıs 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=am0YWIUnmWQ>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 8". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 25 Mayıs 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=xyXvkT8snn4>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 9". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 27 Mayıs 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=zpk-eYbqDGg>
- "İlyâzetu'l-Cezâir li-Mufdî Zekerıyyâ 10". haz. Rachadtv. *Youtube*. Yayın Tarihi 02 Haziran 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=SzxKQCdpuUo>

- “Mufdî Zekerıyyâ Şâ‘ıru’s-Sevrati’l-Cezâiriyye”. haz. el-Cezîra Veşâikiyye. *Youtube*. Yayın Tarihi 05 Kasım 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=JQVhXqx0Nbo>
- “Teezzene Rabbuke Leylete Kıadrin Min İlyâze Şâ‘ıru’s-Sevrati’t-Tahrîriyyeti’l-Cezâiriyyeti Mufdî Zekerıyyâ”. haz. Mîzâb li’l-Mer’ıyyât. *Youtube*. Yayın Tarihi 14 Şubat 2014. https://www.youtube.com/watch?v=4qH7liyup_g
- “Zâd fi Mezâd el-Mevâkıfu’s-Siyâsiyyeti li-Mufdî Zekerıyyâ ba‘de’l-İstiklâl”. haz. Ennahar TV. *Youtube*. Yayın Tarihi 04 Mart 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=NWcQZlhPIoQ>
- “Zâd fi Mezâd: el-Mevâkıfû’s-Siyaseti li Müfdî Zekerıyyâ ba‘de’l-İstiklâl”. haz. Ennahar Tv. Yayın Tarihi 04 Mart 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=NWcQZlhPIoQ>

إلياذة الجزائر

وإسجحة الله في الكائنات	جزائر، يأمطلع المعجزات
ويأوجهه الضاحك القسرات	ويابسمة الزب في أرضه
دتموج بهما الصور الحالمات	ويالوحه في سيجل الخلو
معاني السمو برور الحياة	وياقصة بث فيهما الوجود
بنار ونور جهاد الأباة	ويأصفحة خط فيهما البقا
وتلهمها القيم الخالدات	وياللبطولات تغزو الدنا
فهاجت بأعماقنا الذكريات	وأسطورة رددتها القرون
فناقت بهما القمم الشاخرات	ويأتربة تاه فيهما الجلال
فهمنا بأسرارها الفاتات	وألقي النهاية فيهما الجمال
فأهوى على قديمها الطغاة	وأهوى على قديمها الزمان

اللازمكة

شغلنا الوري، وملاذنا الدنا
 بشعر نرتله كالصلاة
 تسايحه من حنايا الجزائر

EK-2

7.06.2023 00:18

Gmail - إيادة الجزائر

Furkan YAĞCI <

إيادة الجزائر
1 mesaj

Furkan YAĞCI <

7 Haziran 2023 00:18

Alici:

لسيد مدير قسم الأرشيف في المؤسسة الوطنية للتلفزيون الجزائري.
تحية طيبة؛ وبعد..

يطيب لي أن أتقدم إلى سيادتكم الموقرة، بطلبي هذا والمتضمن إتاحة الفرصة للاطلاع على النسخة الكاملة للفيديو الذي ألقى فيه شاعر الجزائر العظيم مفدي زكريا إيادته بقصر الصنوبر البحري، والتي لا يوجد منها إلا دقيقتين على اليوتيوب قد بُثَّت على قنواتكم الموقرة، علما أنني الان أعمل على ترجمة ودراسة إيادة الجزائر باللغة التركية، دراسة أكاديمية في قسم اللغة العربية وبلاغتها بجامعة نجم الدين أربكان كلية الإلهيات قونية تركيا.

فإذا توفرَ عندكم طلبي هذا فأرجو تزويدي به، ملتزما بالحفاظ على حقوق النشر التي تحوزها مؤسستكم.

في انتظار ردكم تقبلوا فائق عبارات التقدير والاحترام.

المعيد الباحث: فرقان ياجي - Furkan YAĞCI

EK-3

Sıra	Beyit No	Süresi (sa:dk:sn)
1	15	00:03:49
2	19	00:04:51
3	21	00:05:40
4	23	00:06:07
5	24	00:06:32
6	47	00:09:40
7	48	00:09:50
8	51	00:10:59
9	55	00:11:37
10	56	00:11:54
11	57	00:12:06
12	132	00:13:36
13	133	00:13:42
14	143	00:16:21
15	144	00:16:38
16	147	00:17:13
17	148	00:17:28
18	153	00:19:14
19	156	00:19:40

Sıra	Beyit No	Süresi (sa:dk:sn)
20	157	00:20:06
21	159	00:20:33
22	160	00:20:43
23	161	00:21:22
24	168	00:22:59
25	171	00:23:47
26	175	00:24:40
27	177	00:25:04
28	181	00:26:43
29	183	00:27:07
30	184	00:27:18
31	185	00:27:42
32	186	00:28:10
33	187	00:28:22
34	188	00:28:25
35	197	00:31:07
36	198	00:31:22
37	199	00:31:24
38	205	00:35:41

39	209	00:36:26
40	210	00:36:50
41	211	00:37:19
42	214	00:37:52
43	215	00:38:08
44	217	00:38:37
45	218	00:38:45
46	220	00:39:05
47	221	00:39:34
48	222	00:39:47
49	228	00:40:35
50	230	00:40:53
51	231	00:41:21
52	233	00:41:46
53	235	00:42:15
54	238	00:42:47
55	241	00:43:35
56	247	00:44:22
57	249	00:44:40
58	255	00:46:06
59	256	00:46:16

60	257	00:46:30
61	258	00:46:39
62	260	00:47:09
63	261	00:47:36
64	264	00:48:02
65	266	00:48:24
66	277	00:50:51
67	282	00:52:05
68	284	00:52:24
69	285	00:52:33
70	288	00:53:23
71	289	00:53:59
72	282	00:52:05
73	284	00:52:24
74	285	00:52:33
75	288	00:53:23
76	289	00:53:59
77	291	00:59:12
78	292	00:54:31
79	295	00:54:57
80	297	00:55:16

81	298	00:55:27
82	299	00:55:38
83	300	00:55:23
84	302	00:56:37
85	306	00:58:00
86	308	00:58:46
87	309	00:59:10
88	310	00:59:34
89	311	01:00:23
90	313	01:01:10
91	315	01:01:32
92	319	01:02:31
93	322	01:03:43
94	324	01:04:00
95	327	01:04:26
96	330	01:09:22
97	331	01:09:51
98	333	01:10:10
99	335	01:10:35
100	342	01:13:15
101	343	01:13:35
102	345	01:14:04

103	350	01:15:03
104	357	01:16:22
105	361	01:17:46
106	362	01:18:06
107	371	01:20:03
108	373	01:20:54
109	374	01:21:16
110	379	01:22:14
111	380	01:22:25
112	383	01:23:24
113	384	01:23:46
114	396	01:26:17
115	397	01:26:25
116	411	01:30:29
117	413	01:30:46
118	422	01:32:24
119	426	01:33:07
120	435	01:35:16
121	441	01:38:26
122	444	01:39:15
123	451	01:40:53
124	459	01:42:17

125	491	01:46:54
126	493	01:47:18
127	499	01:48:08
128	505	01:49:59
129	508	01:50:34
130	509	01:52:21
131	514	01:52:55
132	517	01:53:13
133	519	01:53:49
134	634	01:55:51
135	638	01:57:19

EK-4

Sıra	Beyit No	Süresi (sa:dk:sn)
1	16	00:04:13
2	23	00:06:19
3	24	00:06:44
4	30	00:07:52
5	41	00:08:31
6	42	00:08:50
7	49	00:10:18
8	59	00:12:48
9	137	00:14:35
10	142	00:16:04
11	143	00:16:21
12	149	00:17:56
13	151	00:18:45
14	152	00:19:02
15	157	00:20:17
16	160	00:20:55
17	165	00:22:25
18	167	00:22:49
19	171	00:23:59

Sıra	Beyit No	Süresi (sa:dk:sn)
20	178	00:25:25
21	179	00:25:49
22	184	00:27:31
23	185	00:27:52
24	189	00:28:56
25	191	00:30:03
26	196	00:30:56
27	199	00:31:54
28	209	00:36:38
29	225	00:40:09
30	234	00:42:03
31	237	00:42:36
32	258	00:46:52
33	271	00:49:46
34	275	00:50:26
35	276	00:50:44
36	278	00:51:10
37	291	00:54:22
38	304	00:57:39

39	308	00:59:03
40	309	00:59:26
41	309-310	00:59:56
42	312	01:01:02
43	314	01:01:24
44	315	01:01:49
45	317	01:02:18
46	319	01:02:51
47	329	01:09:11
48	335	01:10:47
49	341	01:12:56
50	344	01:13:52
51	349	01:14:54
52	358	01:16:50
53	365	01:18:50
54	370	01:19:37
55	371	01:20:15
56	373	01:21:07
57	388	01:24:25
58	392	01:25:26
59	403	01:28:05

60	418	01:31:31
61	441	01:38:35
62	443	01:39:04
63	445	01:39:38
64	446	01:39:55
65	454	01:41:28
66	458	01:42:06
67	464	01:43:18
68	466	01:43:45
69	502	01:49:23
70	503	01:49:41
71	506	01:50:18
72	509	01:51:02
73	513	01:52:10
74	514	01:52:32
75	518	01:53:29
76	519-520	01:54:04
77	632	01:55:26
78	634	01:56:08
79	635	01:56:29
80	637	01:57:10